

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

CİHAN PİYADEOĞLU

ÇAĞRI BEY

SELÇUKLULAR'IN
KURULUŞ HİKÂYESİ

ÇAĞRI BEY
Selçuklular'ın Kuruluş Hikâyesi

—
CİHAN PİYADEOĞLU

KRONİK KİTAP: 199
Selçuklu Tarihi Dizisi: 13

YAYIN YÖNETMENİ
Adem Koçal

EDİTÖR
Can Uyar

KAPAK TASARIMI
Kutan Ural

MİZANPAJ
Kronik Kitap

1. Baskı, Nisan 2020, İstanbul

ISBN
978-625-7631-06-8

KRONİK KİTAP
Şakayıklı Sk. №8, Levent
İstanbul - 34330 - Türkiye
Telefon: (0212) 243 13 23
Faks: (0212) 243 13 28
kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 49639

www.kronikkitap.com
f t @ kronikkitap

BASKI VE CİLT
Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
34295 K. Çekmece / İstanbul
Telefon: (0212) 463 71 25
Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI
Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

ÇAĞRI BEY

SELÇUKLULAR'IN
KURULUŞ HİKÂYESİ

Kronik

CİHAN PİYADEOĞLU

Rize’de dünyaya geldi. İlkokulu Rize’de, ortaokul ve lise eğitimini İstanbul’da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun olduktan sonra aynı bölümün Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı. Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü’nde Farsça ve Arapça dersleri aldıktan sonra Tahran’a giderek Farsça eğitiminde devam etti. 1999 yılında Prof. Dr. Erdoğan Merçil danışmanlığında hazırladığı *Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler* adlı tezini savunarak yüksek lisansını, 2008 yılında Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın danışmanlığında *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)* adlı tezini savunarak da Doktor unvanını aldı. Daha ziyade Büyük Selçuklular, zaman zaman da Gazneliler Tarihi hakkında çalışmalar yapan yazar, halen İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü’nde görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	7
ÖNSÖZ	
Bir Devlet Kurucusunun Hikâyesi	9
GİRİŞ	
Selçuklular'ı Devlet Kurmaya Götüren Şartlar	13

I. BÖLÜM

DEVLETİN KURULUŞUNA KADAR ÇAĞRI BEY

ÇAĞRI BEY HAKKINDA İLK BİLGİLER	21
Selçuk Bey'in Faaliyetleri	21
Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi: Efsane mi/Gerçek mi?	24
Tuğrul ve Çağrı Bey'in Bağımsız Hale Gelmesi	31
Yeni Yurt	34
BAĞIMSIZLIĞA GİDEN İLK ADIM	39
Selçuklular'ın Horasan'a Gelmeleri	39
Beklenmeyen Devlet, Galibiyet İçin Dilenen Özü	47
Devr-i Saltanat	50
İkinci Zafer: Telhâb (Acısı)	59
İlk Taht, İlk Başkent	62
Çağrı Bey'in Bağımsız Faaliyetleri	65
Çağrı Bey'in Bağımsızlığa Giden Yoldaki Etkinliği	69
Saltanat Hülyasından Kâbusa	82
Kâbustan Uyanış	85
Bağımsızlığa Açılan Son Kapı: Dandanakan Savaşı	87

CIHAN PIYADEOĞLU

II. BÖLÜM

DANDANAKAN ZAFERİ'NDEN SONRA ÇAĞRI BEY

BAĞIMSIZLIK SONRASI ÇAĞRI BEY-TUĞRUL BEY İLİŞKİSİ	99
Neden Horasan? Çağrı Bey Tabi mi, Bağımsız mıdır?	99
ÇAĞRI BEY'İN FETİH FAALİYETLERİ	105
Belh'in Ele Geçirilmesi	105
Çağrı Bey'in Diğer Faaliyetleri	110

III. BÖLÜM

ÇAĞRI BEY'İN ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ

AT ÜSTÜNDEKİ SAVAŞCI	123
SONUÇ	
Çağrı Bey'in Ardından	127
KRONOLOJİ	131
KAYNAKÇA	135
İNDEKS	139

KISALTMALAR

- a. mlf. : aynı müellif
b. : bin, ibn
Bkz. : Bakınız
çev. : çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed. : Editör
EI² : Encyclopaedia of Islam (Second Edition)
EIr : Encyclopedia Iranica
haz. : Hazırlayan
hş. : hicrî şemsî
İA : İslâm Ansiklopedisi
İÜ : İstanbul Üniversitesi
nşr. : Neşreden
s. : sayfa
TM : Türkiyat Mecmuası
TTKY : Türk Tarih Kurumu Yayınları
vd. : ve devamı

Resim 1: Çağrı Bey adına 440/1048-1049 tarihinde basılan dirhem. Belh.

Resim 2: Alp Arslan'ın Çağrı Bey adına bastırıldığı dirhem. Belh.

ÖNSÖZ

Bir Devlet Kurucusunun Hikâyesi

Arap hâkimiyetinin iyice zayıfladığı dönemde Oğuzlar'ın Kınık Boyu'na mensup bir topluluk, yerleşebilecekleri yeni yurtlar bulmak ümidiyle bölgeden bölgeye sürüklenmekteydi. İlk bakıldığında başta kendileri olmak üzere hiç kimse, gelecekte dünyanın en büyük devletlerinden birini kuracaklarını hayal bile edemezdi. Ancak hiç beklemedikleri şekilde gelişen olaylar devlet kurma fikrini akıllarına sokmuş, üstelik bu konudaki en büyük yardımcılarını diğer bir Türk devleti olan Gazneliler olmuştu. İslâm'ın Horasan ve Mâverâünnehir coğrafyasındaki etkinliği, bu iki bölgenin her alanda gelişimine katkı sağlamıştı. Bu hâkimiyet sürecinde Tâhîrîler, Saffârîler, Sâ mânîler ve son olarak Gazneliler için önemli merkez durumuna gelen Horasan'ın yeni sahipleri Büyük Selçuklular Devleti olacaktı. Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler tarafından Horasan merkezli kurulan devlet, vakit kaybetmeden fetih faaliyetlerine başlamış ve özellikle batıya doğru hızlı bir şekilde genişleme imkânı yakalamıştı. Devletin kurulmasından kısa süre sonra ulaşılan geniş sınırlara paralel olarak, ilim, kültür ve medeniyet sahasında da büyük ilerlemeler katedilmişti. Ancak devletin her alanda göstermiş olduğu büyük gelişmeye rağmen, Selçuklular Tarihi ve medeniyeti günümüzde hak ettiği ilgiyi malesef görememektedir.

Selçuklular Tarihi, Osmanlı Tarihi'ni daha iyi anlamak adına önemlidir ve bu döneme binaen mi araştırılmalıdır? Son zamanlarda sıkça beyan edilen bu görüş, Selçuklular Devleti ve onun ortaya koymuş olduğu yüksek siyasî, ekonomik ve kültürel değerlere açıkça haksızlık etmektir. Nitekim Türkiye Tarihi'nin de başlangıcı olarak kabul etmemiz gereken Selçuklular Tarihi, başlı başına büyük önem arz etmektedir. Türk Tarihi'nin son dönemini Çağrı Bey, Tuğrul Bey veya Alp Arslan'dan bağımsız düşünmek ve değerlendirmek ne kadar sağlıklı olabilir? Kısaca Selçuklular'ın başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere kendinden sonra gelen pek çok devleti her alanda etkilediği hatırdan çıkarılmamalı ve değerlendirmeler bu doğrultuda yapılmalıdır.

Selçuklular Tarihi, geniş bir coğrafyada ulaşılan üstün medeniyet sebebiyle de önem arz eder. Nitekim Selçuklular döneminde yetişen bazı ilim adamlarının etkileri günümüzde de devam etmektedir. Ancak bu açıdan bakıldığında Nizâmiye Medreseleri'nin ulaştığı ilim seviyesini veya Sultan Sencer Türbesi'ndeki inşa tekniklerinin 300 yıl sonra Rönesans'ın ünlü mimarı Filippo Brunelleschi tarafından Floransa'daki Santa Maria Katedrali'nin kubbesinde kullanılmış olduğu gerçeğini algılamak ve anlamak mümkün olabilir. Sadece bu örnekler bile Selçuklular Tarihi üzerinde neden önemle durulması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Türkler, tarihleri boyunca pek çok devlet kurmuştur. Hiç şüphesiz kurulan bu devletler her defasında mümtaz bir şahsiyeti de tarihin sayfalarına kazımıştır. Bu mümtaz şahsiyetlerden biri de çalışmamıza konu ettiğimiz Çağrı Bey'dir. Genellikle Tuğrul Bey'in gölgesinde kalan Çağrı Bey, aslına bakıldığında Büyük Selçuklular'ın kurucusu ve bir nevi "Gölge Sultanı"dır. Çağrı Bey devletin kuruluşu sırasında ve öncesinde Tuğrul Bey kadar, hatta bazı zamanlarda Tuğrul Bey'den bile daha etkin roller üstlenmiş ve devletin geleceğinde belirleyici olmuştur. Sadece bu yönüyle bile üzerinde önemle durulması gerekir. Ancak onun ve onun

hakkında araştırma yapanların en büyük şanssızlığı, özellikle devletin kurulmasından sonra Horasan hâkimi olması münasebetiyle Tuğrul Bey merkezli bilgiler zikreden kaynakların Çağrı Bey'in faaliyetlerine yeterince yer vermemiş olmasıdır. Çalışmanın sonraki sayfalarında da görüleceği üzere Dandanakan Savaşı'ndan sonra Çağrı Bey hakkındaki bilgiler bir hayli sınırlıdır. Bu durum onun hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamasına sebep olmaktadır. Belki de bu sebepten dolayı Çağrı Bey hakkında ansiklopedi maddeleri haricinde müstakil bir çalışma yapılmamıştır.

Devletin kurulmasından sonra Tuğrul Bey'in batıya doğru geniş bir yayılma alanı bulması, Abbâsî Hilafeti ile olan münasebetler sayesinde ilgiyi de batıya, dolayısıyla Tuğrul Bey'in üzerine kaydirmiştir. Bu durum Çağrı Bey'in pek çok kaynak tarafından göz ardı edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bazı önemli kaynaklar onun ölüm tarihini bile zikretmemişlerdir. Ancak o, doğu bölgesine çekilmiş olmasına rağmen, devletin kaderi üzerindeki etkisini devam ettirmiştir. En yalın ifadeyle onun kızları pek çok siyasî amaçlı evliliğin yapılabilmesine vesile olmuş, devlet bu sayede komşularıyla yakın münasebetler kurabilmiştir. Bunun yanında başta Büyük Selçuklular olmak üzere, Kirman Selçukluları, Suriye-Filistin Selçukluları ve Irak Selçukluları bu mümtaz şahsiyetin soyundan devam etmiştir.

Çalışmamıza konu teşkil eden Çağrı Bey hakkındaki bilgilerin az olması, bilgilerin genel boyutuyla ele alınmasına neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle devletin kuruluş sürecinde verilen bilgilerde Çağrı Bey'in adının çok fazla geçmemesi, kaynaklarımızın onun adını doğrudan zikretmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak burada şunu belirtmek yerinde olacaktır. Kaynaklarımızın genel ifadelerle zikretmiş olduğu olayların pek çoğunda Çağrı Bey ve Tuğrul Bey'in etkin roller üstlendiği açıktır. Bundan dolayı verdiğimiz bilgilerin bu açıdan değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Çalışmamızda devletin kuruluş sürecini değerlendirirken olaylara bazen Selçuklu, bazen de Gazneli merkezli yaklaşımlarda bulunulmuştur. Ana kaynağımızın büyük ölçüde Gazneliler'in bakış açısını yansıtan *Tarih-i Beyhaki* olması, Selçuklular'a ve faaliyetlerine karşı taraftan bakmamıza neden olmuş, bu bakış açısı bazen doğrudan metne de geçmiştir. Bununla birlikte bu durum, Selçuklular'ın kazandığı başarıyı ve onları başarıya götüren en önemli şartlardan birini, yani Gazneliler'in içinde bulunduğu yönetim zafiyetini değerlendirme fırsatını vermiştir. Bu sayede bir taraftan Selçuklu Devleti kurulurken, diğer taraftan da Gazneliler Devleti'nin idare edilme şekli hakkında da bilgiler verilmiştir. Çalışmamızdaki yazımlarda genel imlâ birliğini sağlamak adına *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* esas alınmıştır.

Elinizdeki kitap ilk defa 2011 yılında basılan ve sonraki süreçte dört baskı daha yapan çalışmanın gözden geçirilmiş ve yeni bilgiler eklenmiş halidir. Geçen sürede ortaya çıkan veya gözden kaçırılmış olan bazı bilgiler ve bu bilgiler neticesinde kazanılmış olan yeni bakış açıları da baskıya dâhil edilmiştir. Bunun yanında bazı bilgi ve ifadelerde de düzenlemeye gidilmiştir.

Bilindiği üzere müstakil her çalışma, aynı zamanda müşterek hareket etmeyi gerektirmektedir. Bu sebeple çalışmamızın başladığı ilk andan itibaren maddî ve manevî desteğini gördüğüm, başta hocalarım Prof. Dr. Erdoğan Merçil ve Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın olmak üzere, Prof. Dr. Ali Fuat Örenç, Doç. Dr. Ömer Kul'a şükranlarımı sunarım. Bununla birlikte çalışmanın başlamasına vesile olan, sonrasında da ilgisini esirgemeyen Adem Koçal'a ve kitabın yayımlanmasında emeği geçen bütün Kronik Kitap çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim.

Cihan Piyadeoğlu

GİRİŞ

Selçuklular'ı Devlet Kurmaya Götüren Şartlar

Büyük Selçuklular Devleti'ni kuran Türk topluluklar, kendilerine yeni yurtlar aramak üzere oradan oraya sürüklendikleri sırada Orta ve Yakındoğu'nun görünümü şu şekildeydi: Adı geçen coğrafyanın en doğusunda Karahanlılar, Mâverâünnehir ve Horasan'da Sâ mânîler, günümüzde Afganistan ile Pakistan'ın bulunduğu bölgede de Gazneliler Devleti hüküm sürmekteydi. İran ve Irak'ta Şiî Büveyhî Devleti, Mısır'da yine Şiî olan Fâtımîler, en batıda ise Bizans hâkimiyeti mevcuttu. Selçuklular'ın bu devletler arasından sıyrılarak bağımsız olabilmeleri için bir hayli zaman geçmesi, bazılarının güç kaybetmesi, hatta tarih sahnesinden çekilmeleri gerekmektedir. Aslına bakıldığında ailenin atası olan Selçuk'un bağlı bulunduğu Oğuz Yabgusu'ndan ayrılarak Cend'e gelmesi, Selçuklular'ın da tarih sahnesine çıkmasını sağlayacak ilk adım olmuştu. Oğuzlar, Hazar Denizi'nden Seyhun Nehri'nin orta kesimlerine kadarki coğrafyanın kuzeyinde yaşamaktaydı. Göktanrı inancına mensup olduğu kabul edilen Oğuzlar ile Mâverâünnehir'deki İslâm hâkimiyetinin sınırı, Buhara'nın kuzeyindeki çölden İsficâb şehrine kadar uzanmaktaydı. Merkezleri olan ve Seyhun Nehri'nin ağzına yakın bir yerde bulunan Yenikent ise aynı zamanda Oğuzlar'ın kışlağı konumundaydı.¹

1 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I. Kuruluş Devri*, TTKY, Ankara 1993, s. 1, 37-37; Faruk Sümer, "Oğuzlar", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1987, IX, s. 380-381.

Oğuzlar'ın batısındaki bölgeye kendileri gibi Türk soyundan gelen Hazarlar ve Bulgarlar hâkimken, doğularındaki coğrafyada Karluklar ve Kimekler meskûndü. Diğer bir ifadeyle Oğuzlar'ın üç tarafı Türk kavimleriyle çevrilmişti. Güneyde ise İslâm hâkimiyeti etkinliğini devam ettirmekteydi. Selçuklular'ın atası olan Selçuk'a bağlı Türkler'in de yaşadığı Oğuz Yabgu Devleti'nin başındaki hükümdar Yabgu unvanını taşımaktaydı.² Selçuk'un babası Dukak ise Oğuz Yabgu Devleti'nde Subaşı (ordu komutanı) görevindeydi. Subaşılık, askerî bir meclisi yönetmesi ve siyasî olaylara müdahale edebilmesi sebebiyle hayli önemli bir görevdi. Dukak'ın ölümünden sonra oğlu Selçuk da bu göreve tayin edildi. Bu atama Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkmasını sağlayan sürecin de başlaması anlamına geliyordu.³

Selçuk'un yaşı Subaşılık için bir hayli genç olduğundan, babası ölür ölmez bu göreve tayin edilmemişti. Ancak kısa bir süre sonra Subaşı olan Selçuk, görevindeki başarısı sayesinde diğer boyları kendi çevresinde toplanmasını sağlamıştı. Onun zamanla artan etkinliği diğer devlet ileri gelenleri arasında olumsuz tepkilere neden olmuştu. Bu tepkilerin filî hale gelmesi ise bizzat Yabgu'nun eşi olan Hatun'un devreye girmesiyle mümkün olabilecekti.⁴ Hatun, ısrarla Selçuk'un öldürülmesini istiyordu. Bunu haber alan Selçuk, kendisine bağlı kişiler ve sahip oldukları sürüleriyle birlikte 350/961 yılında Seyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü

2 Her ne kadar bu devletin mevcudiyetini biliyor olsak da, tarihi ve genel işleyişi hakkında geniş bilgi bulunmamaktadır.

3 Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ö. R. Doğrul, TTKY, Ankara 1999, I, s. 292; Köymen, *Kuruluş*, s. 11; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, çev. Ekber N. Necef-Ahmed R. Annaberdiyev, İstanbul 2006, s. 54.

4 Bir gün Selçuk, Yabgu'nun huzuruna girmiş ve oturmuştu. Bunun üzerine Hatun ona bakarak Yabgu'ya: "Bu genç henüz küçükken bize karşı bu derece serbest söz söylerse, büyüdüğü zaman bize karşı nasıl hareket edecek?" demişti, bkz. Abu'l-Farac, I, 292.

1063 Tarihi İtibarıyla Büyük Selçuklular Devleti

coğrafyaya yakın bir yerde bulunan Cend şehrine geldi⁵. Bu sırada kendisi ve çevresindekiler henüz Müslüman olmamıştı. Geldikleri bölgede kalıcı olabilmeleri için Müslüman olmaları daha uygun görünmekteydi. Selçuk Bey bu gaye ile Müslüman olan bölgenin valisinden kendilerine İslâm'ı öğretecek birini göndermesini istedi. Neticede Selçuk, bu tercihiyle birlikte Cend'de güçlendi ve güçlü bir hâkimiyet kurmayı da başardı.⁶ Selçuk'un Müslüman olması, sadece kendi açısından değil, tarihte de önemli dönüm noktalarından birini teşkil etti. Nitekim onun bu kararı, torunlarından itibaren çok büyük bir coğrafyayı doğrudan etkileyecekti.

X. yüzyıla gelindiğinde Selçuklular'ın ilk faaliyet sahalarından olan Mâverâünnehir ve Horasan coğrafyasında Sâ mânîler,⁷ en güçlü devlet konumunda bulunmaktaydı. Ancak zamanla bölgenin yeni aktörleri Karahanlılar ve Gazneliler olmuştu. Türkistan'da kurulmuş olan Karahanlılar, gelişimini tamamladıktan sonra batıya yönelmiş ve Sâ mânîler Devleti'nin hâkimiyet bölgesinin bir kısmını ele geçirmişlerdi. Sâ mânîler'e indirilen en önemli darbe, başkent Buhara'nın Karahanlı Hükümdarı İlig Han Nasr tarafından 10 Zilkade 389/23 Ekim 999 tarihinde ele geçirilmesi olmuştu. Bu durum Sâ mânîler'i tarih sahnesinden tamamen silmemişse de iyice sarsmıştı. Sâ mânî prenslerinden Ebû İsmail Muntasır, 390/999-1000 tarihinde Buhara'ya gelerek tahta çıkmayı başarmış, İlig Han Nasr'ın tekrar harekete geçmesi üzerine kaçarak Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'dan yardım istemişti. Bu ittifak, zaman zaman Karahanlılar'a karşı başarılı faaliyetlerde bulunmuşsa da, İsmail'in 395/1005'te ölmesiyle Sâ mânîler Devleti tarih sahnesinden çekildi. Böylece Sâ mânîler Devleti'nin

5 Bazı araştırmacılar bu tarihi 375/985-986 olarak kabul etmektedir.

6 Abu'l-Farac, I, 292-293; Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987, IX, 361-362; Köymen, *Kuruluş*, s. 13.

7 Hakkında bkz. Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâ mânîler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007, s. 59 vd.

doğu bölgesi, yani Mâverâünnehir coğrafyası Karahanlılar'ın hâkimiyetine geçti.⁸

Büyük Selçuklular'ın kuruluş merkezi olan Horasan ise Mahmûd'un sultan olmasıyla birlikte en güçlü dönemini yaşayan Gazneliler'in hâkimiyetine girecekti. Sâ mânîler'in Horasan sipehsâlârı⁹ olan Ebû Ali Sîmcûrî ve önemli emîrlerden olan Fâik, Sâ mânî Hükümdarı II. Nuh'a karşı harekete geçerek Buhara üzerine yürümüşlerdi. Bu gelişme üzerine II. Nuh, Gazneli Sebüktegin ve oğlu Mahmûd'dan yardım istedi. Ebû Ali Sîmcûrî, müttefik Sâ mânî ordusuyla baş edemeyeceğini anlayınca af diledi. İki taraf arasında yapılan barış, Ebû Ali'ye bağlı kişiler tarafından bozulunca savaş tekrar başladı. Neticede Gazneli Mahmûd, Ebû Ali'yi mağlup etti. II. Nuh'un Mahmûd'u Horasan Sipehsâlârı olarak tayin etmesi sayesinde bölgenin hâkimiyeti Gazneliler'in eline geçmiş oldu.¹⁰

Gazneli Sebüktegin'in 387/997'de ölümünden sonra yerine oğlu İsmail geçmiş, ancak Mahmûd kardeşinin hükümdarlığını kabul etmeyerek harekete geçmişti. Yapılan mücadeleden sonra da Gazneliler tahtını ele geçirmeye muvaffak olmuştu. Onun taht mücadelesi için Horasan'dan ayrılmasını fırsat bilen Sâ mânîler, bölgeyi işgal etmiş ve Begtüzün'ü buraya sipehsâlâr tayin etmişlerdi. Mahmûd, tahtı ele geçirdikten sonra Sâ mânîler'in yeni hükümdarı Ebu'l-Hâris II. Mansûr'a bir elçi göndererek bağlılık bildirmiş, fakat Horasan'daki hâkimiyetin tekrar kendisine verilmesini istemişti. II. Mansûr ise verdiği cevapta Horasan'ın kendisine verilmesinin mümkün olamayacağını belirtmişti. Bir süre

8 İbnü'l-Esir, IX, 124; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIII, s. 481; Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, s. 406; Usta, aynı eser, s. 327; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, İstanbul 2007, s. 144 vd.

9 Ortaçağ İslâm devletlerinden başkumandan için kullanılan bir tâbirdir, bkz. Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, s. 259.

10 İbnü'l-Esir, IX, s. 88-89; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTKY, Ankara 1989, s. 9-10; Usta, aynı eser, 273 vd.

daha ikisi arasındaki yazışmalar devam etmiş, sonuç alınamayınca da Mahmûd, Horasan'da sahip bulunduğu hakları elde etmek üzere harekete geçmişti. Neticede Mahmûd ile Sâmânîler'in müttefik ordusu 389/999'da karşı karşıya geldi. Savaşı kaybeden Sâmânîler, aynı zamanda Horasan hâkimiyetini de kaybetmişlerdi.¹¹ Horasan'ın Gazneliler'in eline geçmesiyle topraklarının batı bölgesini kaybeden Sâmânîler, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Karahanlılar'a da yenilerek Mâverâünnehir bölgesini de kaybetmiş ve tarih sahnesinden çekilmişlerdi. Artık ileride Selçuklular'ın kuruluş merkezi olacak yerlerde iki önemli Türk devleti olan Karahanlılar ve Gazneliler hüküm sürecekti.

11 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Ali Ekber Feyyaz, Tahran 2536 şehinşahi, s. 865 vd.; Merçil, *Gazneliler*, s. 9 vd.; a. mlf., "Simcûriler V", *Tarih Enstitüsü dergisi*, sayı: 13, İstanbul 1987, s. 124; Usta, aynı eser, s. 310, 312 vd.

I. BÖLÜM

DEVLETİN KURULUŞUNA KADAR ÇAĞRI BEY

ÇAĞRI BEY HAKKINDA İLK BİLGİLER

Selçuk Bey'in Faaliyetleri

Tarih boyunca kurulmuş çok az devlet, devletlerini kurma yolunda Büyük Selçuklular kadar uzun ve zorlu bir süreçten geçmiştir. Bu büyük Türk devletinin kurulma süreci, ailenin atası olan Selçuk'un 350/961 yılında bağlı bulunduğu Oğuz Yabgu'nun idaresinden ayrılarak Cend'e gelmesi ve müstakıl bir beylik kurmasıyla başlar. Öyle ki; 451/1059 tarihindeki ölümüne kadar Selçuklu topluluklarına liderlik edenlerinden biri olan Çağrı Bey, bu tarihte dünyaya bile gelmiş değildir. O, çok sonraları kardeşi Tuğrul ile birlikte Büyük Selçuklular Devleti'ni kuran kişi olarak tarih sayfalarında yerini alacaktır.

Çağrı Bey, Mikail b. Selçuk'un oğludur. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte İbnü'l-Esîr,¹ onun Recep 451/Ağustos-Eylül 1059 veya Safer 452/Mart-Nisan 1060 tarihinde yaklaşık yetmiş yaşında öldüğünü bildirmektedir. Hicri takvime göre verilen bu yaşın miladi karşılığı aşağı yukarı altmış sekize denk geldiğine göre, onun 992 yılı civarında doğmuş olduğunu kabul etmemiz mümkün görünmektedir.²

1 İbnü'l-Esîr, X, 26.

2 Çağrı Bey'in doğum tarihi olarak 987 veya 990 tarihi verilmektedir, bkz. Cl. Cahen, "Çağrı-Beg", *Encyclopaedia of Islam (EP)*, Leiden-New York 1993, II, 4; Mükrimin Halil Yınanç, "Çağrı Bey", *İA*, İstanbul 1997, III, 324; Köymen, *Kuruluş*, s. 33; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 183.

Gerçek adı Dâvûd, künyesi Ebû Süleyman'dır. Çağrı ise onun lakabı olarak kabul edilmektedir.³ Çağrı, *Kutadgu Bilig*'de hükümdarın hizmetkârlarından biri ve Türk geleneğindeki efsanevi bir kuşa verilen addır.⁴

Selçuk'un ölümünden sonra Selçuklu topluluklarının başına onun büyük oğlu Arslan Yabgu geçmiştir. Selçuklu topluluklarının Karahanlılar'a karşı Sâmânî Devleti'ne yardım etmesi neticesinde kendilerine verilen Mâverâünnehir'deki Nûr kasabasına yerleşmesi sırasında, Çağrı ve Tuğrul Beyler henüz doğmamıştır. Çağrı ve Tuğrul, babalarını kaybettikleri için dedeleri Selçuk'un himayesinde yetişmişlerdir. Dedelerinin ölümünden sonra ise daha önce babalarına bağlı olan Türkmen gruplarıyla birlikte ailenin başına geçen Arslan Yabgu'dan bağımsız bir şekilde yaşamaya devam etmişlerdir. Nitekim bu fiziki ayrılık zamanla daha da belirginleşmiş ve sonucunda Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler'e Yabgulular, Tuğrul ile Çağrı Bey'e bağlı olanlara Selçuklular ve Selçuk'un diğer oğlu Yusuf Yınal'a bağlı olanlara da Yınalılar adı verilmiştir.⁵

- 3 İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çeviri, not ve açıklamalar Ali Sevim, TTKY, Ankara 1989, s. 10, 43; Reşidüddin Fazlulah, *Camiu't-tevârih*, çev. E. Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2010, s. 82; İbnü'l-Esir, IX, 361; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şebânkâreî, *Mecma'ü'l-ensâb*, nşr. Mir Hâşim Muhaddis, Tahran 1363 hş., s. 98; Faruk Sümer, "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, Ankara 1971, s. 404.
- 4 Bkz. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, haz. R. Rahmeti Arat, TTKY, Ankara 1994, s. 295; Bahaeddin Ögel, "Toğrıl Bey'in Adı Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, Ankara 1971, s. 205-206. *Kutadgu Bilig*'deki bilgi şu şekildedir: "Kimi İnanç Bey, kimi Çağrı Bey ve kimi Çavlı Bey olur". Ayrıca Türk kültüründe Toğrıl, Çağrı ve Baygu adında üç efsanevi kuşun varlığı zikredilmektedir, bkz. Sümer, aynı makale, aynı yer.
- 5 İbnü'l-Esir, IX, 362; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, haz. E. Merçil, İstanbul 1977, I, 5; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 1, 74, 87; Köymen, *Kuruluş*, s. 32-33; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995, s. 16; Sevim, Çağrı Bey, *D/Â*, VIII, 183.

Selçuk'un 1007 veya 1009 tarihindeki ölümünden sonra Çağrı ve Tuğrul Beyler de muhtemelen kuzeyden gelebilecek tehlikelerden korunmak düşüncesiyle Nûr kasabası civarına gelmişlerdi. Ancak bu sırada Selçuklular'ın geleceğini belirleyenler, kendilerinden ziyade başka kişi ve kuvvetler olmuştu. Karahanlılar ve Gazneliler'in Sâmânî Devleti'ne son vermesi bölgedeki taşların yerinden oynamasını sağlamıştı. Karahanlı İlig Han Nasr, bir dönem Arslan Yabgu ile girdiği ittifakı sona erdirdikten sonra Çağrı ve Tuğrul Bey'i hedef seçmiş, bu genç kardeşler de Karahanlı Hükümdarı Buğra'nın hizmetine girmişlerdi. Yapmış oldukları bu zorunlu tercih onlara, siyaset zemininin ne kadar kaygan olduğunu da göstermişti. Buğra Han, Tuğrul ve Çağrı'nın devamlı olarak yanında kalmalarını şart koşmuşsa da, bu istek Selçuklular tarafından kabul görmemiş ve her hafta üç gün süreyle bir kardeşin onun nezdinde bulunmasına karar verilmişti. Hizmetine giren Tuğrul'u yakalatarak hapse atan Buğra Han, belki de her iki kardeşi tek hamlede bertaraf etmeyi plânlamıştı. Ancak onun bu düşüncesi Çağrı Bey'e ilk ve büyük bir askerî başarı kazanma şansını verecekti.⁶

Çağrı Bey bu başarısını kazandığında yirmisinde bile değildi. Buğra Han, Tuğrul'u esir almakla kalmamış, Çağrı Bey'in üzerine de yeni kuvvetler sevk etmişti. Çağrı, bu kuvvetleri mağlup ettiği gibi 130 civarında Karahanlı komutanını da esir almayı başardı. Bu gelişme, kazandığı zafer yanında kardeşi Tuğrul'un da serbest

6 Kadı Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri yâ Tarih-i İrân ve'l-İslâm*, nşr. Abdülhayy Habibî, Tahran 1363 hş., s. 245; İbnü'l-Esir, IX, 362; Muhammed b. Seyyid Burhâneddin Hâvendşâh Mîrhând, *Tarih-i Ravzatü's-safâ*, Tahran 1339, IV, 239; Şebânkâreî, s. 96; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 262; Turan, *Selçuklular*, s. 87-89; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTKY, Ankara 1998, s. 32; Köymen, *Kuruluş*, s. 98 vd.; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 17-18; Sevim, *Çağrı Bey*, *DİA*, VIII, 183; Agacanov, *Selçuklular*, s. 57.

bırakılmasını sağladı.⁷ İki kardeş daha sonra kendi idareleri altında bulunan Türkmenler ile birlikte Mâverâünnehir bölgesine gitme kararı aldılar. Ancak Mâverâünnehir'deki şartlar da yeni bir başlangıç için pek uygun değildi. Karahanlı İlig Han Nasr ölmüş, o sırada Karahanlı hanedanından olup hapiste bulunan Ali Tegin ise kaçmayı başarmıştı. Ali Tegin'in Buhara'yı ele geçirerek burada bağımsız bir devlet kurması, ancak Arslan Yabgu ile yapmış olduğu ittifak ile mümkün olabilmışti. Arslan Yabgu'nun bölgede kazanmış olduğu güç, yeğenleri Çağrı ve Tuğrul Bey için pek bir anlam ifade etmiyordu. Nitekim Ali Tegin, muhtemelen Tuğrul ve Çağrı Bey'i baskı altına alarak kendisine tâbi kılmak düşüncesiyle onlara saldırmıştı. Bu gelişme, iki kardeşin devletlerini kurana kadar pek çok kez yapmak zorunda kaldıkları gibi kendilerine yeni yurt aramaları anlamına gelmişti. Sonuç olarak Çağrı Bey, meşhur Anadolu seferine çıkmış, Tuğrul Bey de savunulması daha kolay olduğu için çöllere çekilmeyi uygun bulmuştu.⁸

Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi: Efsane mi? Gerçek mi?

Çağrı Bey'in 1015, 1016 veya 1018 tarihinde başlamış olduğu belirtilen Doğu Anadolu Seferi hakkında bazı sorular, hatta şüpheler bulunmaktadır. Şüphe barındıran ilk soru bu sefer gerçekten de yapılmış mıdır? Bizi bu soruyu sormaya iten en önemli sebep konuyla ilgili bilgi veren kaynakların bir hayli kıt ve birbirleriyle

7 *Ravzatü's-safâ* (IV, 239)'nın nakline göre Buğra Han, Tuğrul için gönül alma merasimi düzenlemiş, ayrıca ona pahalı elbiseler, 40 gulâm-cariye ve ek olarak 10 bin dinar da para vermişti. Buğra Han, bunların karşılığında esirlerin serbest bırakılmasını beklemişti.

8 İbnü'l-Esir, IX, 362; *Ravzatü's-safâ*, IV, 240; Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 262; Turan, *Selçuklular*, s. 90; Cahen, *Çağrı-Bey, Ef*, II, 4; Köymen, *Kuruluş*, s. 98-99; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 18; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183. İbnü'l-Esir (aynı yer), Çağrı Bey'in kardeşini kurtardıktan sonra birlikte Cend'e gittiklerini nakletmektedir.

uyumsuz olmasından kaynaklanmaktadır. Genel olarak Çağrı Bey'in Horasan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yapmış olduğu sefer ile ilgili olarak şu an elimizde mevcut olmayan *Meliknâme*'den⁹ Ebu'l-Ferec (İbnü'l-İbrî) ve Mîrhând'ın nakletmiş olduğu bilgiler esas kabul edilmiştir.¹⁰ Bunlar Urfalı Mateos ve Vardabet Vardan'ın vermiş olduğu bilgilerle de desteklenmiştir.¹¹

Bununla birlikte Ebu'l-Ferec,¹² seferin gelişimini naklettikten hemen sonra Tuğrul ve Çağrı Bey'in harekete geçerek İran coğrafyasını ele geçirdiklerini belirtmekte ve bu süreçte ele geçirilen yerlerden birini de Rey olarak bildirmektedir. Ancak Rey şehri 434/1042-1043 tarihinde Selçuklular'ın eline geçmiştir.¹³ Diğer bir ifadeyle seferin başlangıcıyla Rey'in ele geçirilmesi arasında en az yirmi yıllık süre mevcuttur. Mîrhând¹⁴ ise Tuğrul serbest

9 Selçuklular'ın soyundan ve ilk zamanlarından bahseden Farsça bir eserdir. Devletin ilk dönemi hakkındaki bilgileri Selçuklu hanedanına mensup olan İnanç Bey'in ağzından aktarmıştır. Günümüze ulaşmayan eserden, İbnü'l-Esir, İbnü'l-Adîm, Ebu'l-Ferec ve Mîrhând nakiller yapmıştır, bkz. Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 81-82.

10 Bkz. Abu'l-Farac, I, 293; *Ravzatü's-safâ*, IV, 240. Cl. Cahen (*Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1984, 82-83), bu seferin tarihini 1029 olarak vermektedir. Ancak kaynağımız Çağrı'nın Horasan'dan geçişi sırasında Sultan Mahmûd'un Hindistan'da bulunduğunu zikretmektedir. Sultan Mahmûd'un Hindistan'a gerçekleştirdiği son seferin tarihi 1027 senesidir. Buna karşılık on ikinci ve on üçüncü Hind seferleri 1018-1019 senelerinde gerçekleşmiştir, bkz. Merçil, *Gazneliler*, s. 22-24, 28.

11 Urfalı Mateos, *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTKY, Ankara 1987, s. 48 vd.; Müverrih Vardan, *Türk Fütühatı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1937, s. 172-173.

12 Abu'l-Farac (aynı yer), "... Çağrı, 'keşfetmiş olduğum Horasan ve Arminya'ya gidebiliriz. Çünkü buralarda bize karşı gelebilecek kimse yoktur' dedi. Tuğrul bu sözleri tasvip etti ve bunlar birlikte kalkılar, İran nehri olan Ceyhun'u aşılar ve Dâmgân şehrine karşı hareket ederek burasını tahrip ettiler... Rey şehrini zapt ederek kâmilan tahrip ettiler."

13 Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzi, *el-Müntazam fi tarihi'l-mülûk ve'l-ümem*, çev. Ali Sevim, *Makaleler*, Ankara 2005, II, 440.

14 *Ravzatü's-safâ*, IV, 240.

kaldıktan sonra iki kardeşin bir araya geldiğini ve bu görüşme sırasında Çağrı'nın kardeşine: *"Kurtuluş senin çöllere çekilmen, bana da Rumlarla savaşmaya gitmem için izin vermendedir."* dediğini nakletmektedir. Kısaca her iki kaynakta seferle ilgili olarak verilen bilgiler farklıdır.

Konumuzla bağlantılı olarak kabul edilen diğer bir olayı Urfalı Mateos¹⁵ zikretmiş, ancak bu bilgide Çağrı Bey'in adını vermemiştir. Urfalı Mateos, Ermeni Takvimi'ne göre 467. yılda (17 Mart 1018-16 Mart 1019) Türk olarak adlandırılan bir grubun Ermeni Vaspurakan eyaletine girdiğini kaydetmektedir. Bu bilgidен hareketle günümüzdeki bazı araştırmacılar, bahsedilen kuvvetleri Çağrı Bey ve beraberindekiler olarak kabul etmektedirler. Mevcut bilgilerin göz önüne alınması durumunda seferin gerçekleştirilmiş olduğu sonucuna ulaşmak mümkün görünmektedir. Bununla birlikte açıklığa kavuşması gereken diğer bazı hususlar da yok değildir. Nitekim her şeyden önce seferin gerçekleştiği tarih ve sefere katılan ordunun sayısı hakkında muhtelif bilgiler mevcuttur.

Hakkında bilgi veren kaynaklara ve araştırmalarına göre daha ziyade 1016 tarihinde başlatılan bu sefer, en geç 1021 tarihinde sona erdirilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Urfalı Mateos,¹⁶ bu seferi 467. yılı (17 Mart 1018-16 Mart 1019) olaylarını zikrederken nakletmektedir. Bu bilgi ışığında Çağrı Bey'in seferi, muhtemelen 1018 yılının bahar aylarında başlamış, süratli bir harekâtla yaz başlarında Doğu Anadolu'ya ulaşılmış ve yapılan faaliyetlerden sonra sonbaharda da sonlandırılmış olmalıdır. Bundan dolayı Urfalı Mateos'un vermiş olduğu 1018 tarihi akla daha uygun gelmektedir.

Çağrı Bey'in Doğu Anadolu seferini kaç kişilik bir kuvvetle yaptığı konusunda da farklı bilgiler mevcuttur. Genel kanaat

15 Urfalı Mateos, s. 48 vd.

16 *Vekayi-Name*, s. 48.

bu ordunun 3.000 kişiden teşekkül ettiği şeklindedir.¹⁷ Ancak bu konuda bilgi veren müelliflerden olan Mîrhând¹⁸ 30.000, diğer müellif Hândmîr¹⁹ ise sadece 30 sayısını zikretmektedir. Ebu'l-Ferrec,²⁰ “büyük bir ordu” ifadesini kullanırken; Müverrih Vardan,²¹ 1021 tarihinde Liparit'in 500 süvariyle Tuğrul'un²² karşısına çıktığını, ancak onun ordusunun çokluğu karşısında kaçtığını belirterek dolaylı bilgi vermektedir. Bu sebeple Çağrı Bey'in yanındaki kuvvetlerin sayısı hakkında da kesin bir bilgi vermek şimdilik mümkün görünmemektedir.

Selçuklular'ın kurulmasından hemen sonra çok kısa sürede Doğu Anadolu'da faaliyet göstermelerindeki en büyük etkenlerden biri olan bu sefer hakkında kaynaklar şu bilgileri zikretmektedir: Çağrı Bey, yanındaki kuvvetlerle ilk olarak Gazneliler'in hâkimiyetinde bulunan Horasan'a girmiştir. O sırada Horasan valisi olup, sonraki dönemlerde Selçuklular'ın baş düşmanlarından biri olacak Arslan Cazib, bu geçişi geç haber almış ve Çağrı Bey'in kuvvetlerinin ardından bir ordu göndermişti. Ancak onun göndermiş olduğu bu ordu da Çağrı Bey'in Horasan'dan geçişini engelleyememişti. Muhtemeldir ki; Çağrı Bey'in geçişine engel olamayan Arslan Cazib'in Selçuklu düşmanlığı, bu sırada Hindistan'da seferde bulunan

17 Kafesoğlu, *İlk Selçuklu Akını*, s. 268; İbrahim Kafesoğlu'nun bu makalesi, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu seferi hakkındaki ilk müstakil çalışmadır. Burada hocamız *Ravzatü's-safâ*'yı kaynak göstererek asker sayısını 3.000 olarak zikretmektedir. Mehmet Altay Köymen (*Kuruluş*, s. 106), onun vermiş olduğu 3.000 sayısını mantıklı bulmakla birlikte, makalede verilen, ancak kaynaktaki 30.000'le çelişen bu sayının tartışılmamış olmasına da eleştiri getirmektedir.

18 *Ravzatü's-safâ*, IV, 240.

19 Hândmîr b. Hâce Hüâmüddîn Muhammed b. Hâce Celâlüddîn Muhammed Hândmîr, *Habibü's-siyer*, nşr. Muhammed Debîr Siyâki, Tahran 1353 hş., II, 471.

20 *Abu'l-Farac Tarihî*, I, 293.

21 Vardan, s. 172-173.

22 Burada Tuğrul adı zikredilmekle birlikte, doğru isim Çağrı olmalıdır, bkz. aynı yer.

Gazneli Mahmud'un başarısızlığından dolayı kendisini şiddetle azarlamış olmasından ileri gelmekteydi.²³

Çağrı Bey, daha önceki dönemde Irak-ı Acem ve Azerbaycan bölgesine yerleştirilmiş bulunan Türkmenler'den de aldığı destekle Doğu Anadolu'ya geldi. Küçük Ermeni krallıklarının hüküm sürdüğü bölgede Bizans'a olumsuz bir bakış mevcuttu. Ayrıca Ermeni ve Gürcüler de siyasî birlikten hayli uzaktı. Bu, kuşkusuz Çağrı Bey'in işini kolaylaştıran bir durumdu. Çağrı Bey, ilk olarak kuzeydoğudan Vaspurakan Krallığı'nın hâkimiyet sahasına girdi.²⁴ Bundan sonra Urfalı Mateos²⁵ şu ilginç bilgiyi nakletmektedir: "... *Bu zamana kadar bu cins Türk atlı askeri görülmemiştir. Ermeni askerleri onlarla karşılaşınca onların acaib şekilli, yaylı ve kadın gibi uzun saçlı olduklarını gördüler*". Çağrı Bey, bu seferi keşif amaçlı olarak düşünmüşse de, diğer taraftan hiç kuşkusuz yağma amacı da gütmekteydi. Bu sebeple Vaspurakan Krallığı toprakları üzerindeki faaliyetlerine devam etti. O sırada krallığın başkenti olan Vosd(t)an'da²⁶ bulunan Kral Senerkim, başkumandanına Türkleri karşılamak üzere emir vermişti. Bunun üzerine Başkumandan Şabuh ve Vaspurakan ileri gelenlerinin topladığı büyük bir orduyla Çağrı Bey üzerine harekete geçildi. Ermeni ordusu sadece kılıçla savaşıyor, bu da onlar için en büyük engeli teşkil ediyordu. Nitekim Türklere zarar verebilmeleri için onların yanına yaklaşmaları gerekmektedir. Bunun

23 *Ravzati'ş-safâ*, IV, 240, Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 264; Turan, *Selçuklular*, s. 90; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 324; Köymen *Kuruluş*, s. 106; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183. Sultan Mahmûd, Tüs valisine: "Niçin ihmal ve aldırılmazlık ile Çağrı'nın memleketimin içinde uluorta geçmesine izin verdin." şeklinde serzeniş ve biraz da yergi içeren bir mektup göndermişti, bkz. *Ravzati'ş-safâ*, aynı yer.

24 Kafesoğlu, *İlk Selçuklu Akını*, s. 267; Turan, *Selçuklular*, s. 90; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 324; Köymen, *Kuruluş*, s. 107.

25 *Vekayi-Nâme*, s. 48. Ayrıca bkz. René Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005, s. 539.

26 Van Gölü'nün güneydoğu kıyısında yer alan bir şehirdir, bkz. Grousset, aynı eser, s. 29.

aksine yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkler arasında silah olarak daha ziyade ok tercih edilmişti. Ermeniler ile Çağrı Bey arasında başlayan şiddetli çarpışma, Türklerin ustaca ok atışları neticesinde Ermenilerin geri çekilmesi ile sonuçlanmıştı.²⁷ Daha sonra Gürcülerin hâkimiyeti altında bulunan Nahcivan bölgesine ilerleyen Çağrı Bey ve kuvvetlerinin karşısına Gürcü komutanı Liparit çıkmış, ancak savaşa cesaret edemeyerek kaçmayı tercih etmişti. Bununla birlikte daha sonra Ermeniler ile yapılan ve bir hayli zor geçtiği anlaşılan çarpışmadan da galip çıkmayı başaran Çağrı Bey olmuştu.²⁸

Ermeni ve Gürcüler ile yaptığı mücadelelerden sonra seferini tamamlayan Çağrı Bey, Tûs Valisi Arslan Cazib'ten dolayı kendisi ve kuvvetleri için büyük tehlike arz eden Horasan'dan geçiş sürecini de sorunsuz şekilde atlatarak Merv taraflarına, daha sonra da Buhara'ya ulaşmayı başardı. Dönüşü sırasında gelişinden daha farklı olarak kuvvetlerini dağıtmış, kendisi de tacir kılığına girmişti. Bu sayede Horasan'da Tûs Valisi Arslan Cazib'in almış olduğu bütün tedbirler, Çağrı Bey'in bölgeden sorunsuz bir şekilde geçmesine engel olamamıştı.²⁹

Çağrı Bey, Buhara'ya ulaştıktan sonra Tuğrul Bey'e haber göndererek salimen geri döndüğünü bildirdi. Kardeşiyle buluştuktan sonra da ona seferi hakkında rapor vermiş ve kaynaklara düşen ünlü değerlendirmesinde bulunmuştu. Çağrı Bey değerlendirmesinde, yaşadıkları yerde Karahanlı ve Gazneli devletleriyle mücadelede etmelerinin imkânsızlığına vurgu yaparak, batıya (Horasan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu) gitmeyi teklif etmiş,

27 Mateos, s. 49; Grousset, aynı yer; Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 268; Turan, *Selçuklular*, s. 90; Köymen, *Kuruluş*, s. 109; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 19; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183.

28 Vardan, s. 173; Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 269; Köymen, *Kuruluş*, s. 110; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 19; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183.

29 *Ravzatü's-safâ*, IV, 240; Kafesoğlu, İlk Selçuklu Akını, s. 270; Turan, *Selçuklular*, s. 91; Yinanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 324; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 33; Köymen, *Kuruluş*, s. 112; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183.

buralarda kendilerine karşı koyabilecek güçte devletlerin bulunmadığını zikretmişti.³⁰ Her ne kadar uzun vadeli hedefler için düşünülmüş olsa da, Çağrı Bey'in gerçekleştirmiş olduğu bu sefer, kısa vadede kendisi ve kardeşi Tuğrul Bey'e Selçuklu toplulukları içerisinde büyük itibar kazandırmış, hatta Yabgulular'dan bir grup onlara katılmıştı.

Çağrı Bey'in yapmış olduğu bu önemli sefer, Büyük Selçuklular'ın devletlerini kurduktan kısa bir süre sonra Azerbaycan, hatta Doğu Anadolu'da gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerde büyük ölçüde etkili olmuştur. Nitekim Bizans'a karşı kazanılan Pasinler Savaşı, devletin kurulmasından sadece sekiz yıl sonra vuku bulmuştur.³¹ Aradaki mesafeye bakıldığında çok kısa süreye sayılabilecek zamanda bu kadar geniş bir bölgenin ele geçirilmesi, aynı zamanda çok geniş alanda faaliyetlerde bulunulabilmesi, bu keşif seferinin başarısıyla doğrudan bağlantılıdır. Ancak sefer ile ilgili olarak kafalarda kalan pek çok soru işaretini görmezlikten gelmek de mümkün değildir. Doğu Anadolu bölgesine yapılan bu sefer ve sonuçları hakkında ilk müstakil çalışmayı yapan ünlü tarihçimiz İbrahim Kafesoğlu,³² Van kalesi gibi sarp ve müstahkem yerler haricindeki birçok bölgenin bu sefer sırasında ele geçirildiğini kaydetmektedir. Nispeten geniş sayılabilecek bu arazinin 3.000 kişiyle ele geçirilmesi pek mümkün görünmemekle birlikte, yine kaynağın zikrettiği 30.00 sayısı da gerçeklerle ne kadar örtüşmektedir? Hiç bilinmeyen bir coğrafyada her ne kadar Müslüman Şeddâdiler'den lojistik destek alındığı ifade edilmiş olsa da, 30.000 atının ihtiyaçlarının karşılanabileceğini

30 Abu'l-Farac, II, 293; *Ravzatü's-safâ*, IV, 240-241; Turan, *Selçuklular*, s. 91; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 324; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 33; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 19; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183.

31 Bu savaşın tarihinin 1049 olduğunu iddia edenler de mevcuttur. Bkz. Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret İşıltan, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 178.

32 Aynı makale, s. 268-269.

düşünmek pek gerçekçi değildir. Diğer bir ifadeyle 30.000 sayısı abartılıdır ve sefer çok daha az kişiyle gerçekleştirilmiş olmalıdır. Ayrıca bu seferin fetihten ziyade keşif amaçlı olduğu da düşünüldüğünde az sayılabilecek bir kuvvetle gerçekleştirilmiş olması akla daha uygun gelmektedir.

Tuğrul ve Çağrı Bey'in Bağımsız Hale Gelmesi

Ailenin reisi Selçuk'un ölümünden sonra idareyi Arslan Yabgu ele almışsa da, Tuğrul ve Çağrı Bey'in amcalarından bağımsız bir şekilde hareket ettiklerini yukarıda ifade etmiştik. Bunun basit ve belirgin işareti Doğu Anadolu seferinden sonra Tuğrul ve Çağrı Bey'in Yabgulular'dan bir kesimin kendi nüfuzları altına girmesine izin vermiş olmalarıdır. İki kardeş bu durumdayken Arslan Yabgu, Karahanlı Devleti'nden bağımsız şekilde Buhara'da bir devlet kuran Ali Tegin ile bir ittifak yaparak bölgenin önemli siyasî aktörlerinden biri haline gelmiştir. Ali Tegin'in Buhara'da tutunmasını sağlayan en önemli unsurlardan biri, Selçuklular'dan almış olduğu destektir. Öyle ki, Karahanlı Hükümdarı Yusuf Kadir Han, Ali Tegin bu başarısının altında Selçuklu desteğinin var olduğunu anlamış ve bu doğrultuda görüş ifade etmiştir. Kısaca bölgede şekillenen yeni durum hem Karahanlılar hem de Gazneliler için kabul edilebilir olmadığından acilen bir çözüme kavuşturulması gerekmişti. Bu da Ali Tegin ve onun müttefiki olan Arslan Yabgu'nun bertaraf edilmesi anlamına geliyordu. Neticede 416/1025 tarihinde bir araya gelen Karahanlı Hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazneli Sultanı Mahmûd, Ali Tegin'in Mâverâünnehir'deki hâkimiyetinin sonlandırılması ve Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenlerin de Horasan'a nakledilmeleri şeklinde bir karara varmıştı.³³

33 Ebû Said Abdülhayy b. el-Dahhâk İbn Mahmûd el-Gerdizi, *Zeynü'l-ahbâr*, haz. Abdülhayy Habîbî, Tahran 1347 hş., s. 187-188; Zahirüddin Nişâbüri, *Selçuk-name*, nşr. A. H. Morton, Berlin 2004, s. 5-6; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Rahatü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara

Anlaşma şartları gereğince harekete geçen Sultan Mahmûd, müttefiki Ali Tegin ile birlikte çöllere çekilmiş bulunan Arslan Yabgu'yu huzuruna davet etti. Bu davete katılmak üzere Semerkand'a giden Arslan Yabgu'nun, onuruna verilen bir ziyafet sırasında tutuklanarak hapsedilmesi, Tuğrul ve Çağrı Bey'in Selçuklu topluluklarının üzerindeki etkisini daha da artırmasını sağladı. Sultan Mahmûd, plânının ikinci aşamasını da devreye sokarak Horasan Valisi Arslan Cazib'in bütün muhalefetine rağmen Arslan Yabgu idaresindeki Türkmenleri Horasan'a yerleştirdi.³⁴ Bu uygulama ile Arslan Yabgu'ya bağlı olan Türkmenler, siyasî anlamda bertaraf edilmiş oluyordu. Ancak durum hiç de Sultan Mahmûd'un düşündüğü gibi gelişmemiş, kendisi henüz hayattayken bu Türkmen grupları devleti için sorun çıkarmaya başlamıştı. Ancak Sultan Mahmûd asıl problemi oğlu Mesûd'a miras bırakmıştı.

1957, I, 86-87; Sadreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsir el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiyye*, çev. Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999, s. 2; el-Ferh b. Ali b. Muhammed el-Bundârî, *Ziibdetü'n-nusra ve Nuhbeti'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1999, s. 2; Cüzcânî, s. 245-246; İbn Hallikân, *Vesfeyâtü'l-â'yân ve enbâu ebna'iz-zamân*, İngilizce çev. Mac Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, Beyrut 1970, III, 225; Ahmed b. Mahmûd, I, 6; Turan, *Selçuklular*, s. 91; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, İstanbul 1987, X, 357-358; Köymen, *Kuruluş*, s. 69, 70-73, 115-116 vd.; Ann K. S. Lambton, *Continuity and Change in Medieval Persia*, London 1988, s. 5; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 19-20, Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 183; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 167 vd.

- 34 *Zeynü'l-ahbâr*, s. 189-190; Zahirüddin Nişâbüri, s. 8-9; Râvendî, I, 88-89, 91; Hüseyinî, s. 2; İbnü'l-Esir, IX, 363; Cüzcânî, s. 246; Ahmed b. Mahmûd, I, 6-7; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, s. 4; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *Türkiyat Mecmuası (TM)*, sayı: 13, İstanbul 1958, s. 118-119; Köymen, *Kuruluş*, s. 77 vd.; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 20-21; Hunkan, *Türk Hakanlığı*, s. 173-174; Kafesoğlu, *Selçuklular*, *İA*, s. 358; İbnü'l-Esir (*el-Kâmil*, IX, 363)'in verdiği bilgiye göre Arslan Cazib, Sultan Mahmûd'a Selçuklular'ın Ceyhun'a atılarak boğulmalarını veya baş parmaklarının kesilerek ok atamaz hale getirilmelerini önermişti.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Doğu Anadolu seferinden sonra bazı Yabgulu Türkmenler, Tuğrul ve Çağrı Bey'in idaresini zaten kabul etmişti. Hiç şüphe yok ki, Arslan Yabgu'nun esir alınmasından sonra da, ona bağlı Türkmenlerin büyük bir kısmı, yine Tuğrul ve Çağrı Bey'in idaresine girmeyi uygun bulmuştu. Bütün bu gelişmeler Tuğrul ve Çağrı Bey'i kendilerine bağlı Türkmenlerle birlikte Gazneli Mahmûd'un yeni hedefi haline getirdi. Sultan Mahmûd, Tuğrul ve Çağrı Beyler'e çok cazip bir teklifte bulunarak plânının ikinci aşamasını devreye soktu. Uzun zamandan beri yurt bulma konusunda sıkıntı çeken kardeşlere yeni yurtlar verecekti. Gelen teklif aslında Tuğrul ve Çağrı Bey'in rahatlamalarına vesile olabilecek türdendi. Ancak kardeşlerini verdiği cevap Sultan Mahmûd'un beklediği cevap olmadı. Muhtemelen amcalarının akıbetine uğramak istemeyen Tuğrul ve Çağrı Beyler, Sultan Mahmûd'un önerisini geri çevirmişlerdi. Diğer taraftan Arslan Yabgu'nun esir edilmesinden sonra önemli bir müttefikini kaybeden Ali Tegin, Selçuklular'a ittifak teklif etmişti. Selçuklular bu teklife de pek itibar göstermedi. Bununla birlikte verilen iki ret cevabı, Sultan Mahmûd'un yanı sıra Ali Tegin'in de Selçuklu karşıtı bir politika izlemesine neden olmuştu. Nitekim Karahanlı Ali Tegin kısa süre sonra Selçuklu topluluklarını tazyike başlamış, düşmanlık hisleriyle harekete geçerek Selçuklu ailesinin birliğini bozmayı istemişti. Bu amaçla Selçuk Bey'in oğlu Yusuf Yınal'a Selçuklular'ın lideri olarak kendisini tanıdığını bildirdi. Bunu kabul eden Yusuf Yınal, Ali Tegin'in yanına giderek "Emir İnanc Yabgu" unvanıyla Selçuklular'ın yeni lideri olarak ilan edildi. Ayrıca ona iktalar da verildi. Ancak bu ilan, Tuğrul ve Çağrı Bey için pek bir anlam ifade etmemiş, Yusuf Yınal'ın hiçbir emri yerine getirmemişlerdi. Planlarının tutmadığını gören Ali Tegin ise Alp Kara adlı komutanını artık işine yaramadığını düşündüğü Yusuf Yınal ve diğer Selçuklu topluluklarının üzerine gönderdi. Yapılan baskında Yusuf Yınal ve

üst düzey Selçuklu beyi öldürüldü. Ağır bir darbe almış olsalar da çabuk toparlanan Selçuklular, Ali Tegin'e karşı takınacakları tavır hakkında görüşmeler yapmış, ancak bir karara varamamışlardı. Gitmek veya kalarak savaşmak tercihini tartıştıkları sırada Çağrı Bey'in bir oğlu dünyaya geldi. Çocuğun doğumu kut sayılarak savaşmaya karar verildi. Ardından gerçekleşen mücadelede Ali Tegin kuvvetleri ağır bir mağlubiyet almış, Alp Kara ve pek çok Karahanlı komutanı da öldürülmüştü (421/1030). Doğumu kut kabul edilen o çocuk, Çağrı Bey'in ölümünden sonra onun yerine geçecek, Tuğrul Bey'in ölümünden sonra da Büyük Selçuklular'ın ikinci sultanı olacak Alp Arslan idi. Alınan galibiyete rağmen Selçuklular rahat değildi. Ali Tegin'in baskıları durmaksızın devam ettiğinden Selçuklular yeni yurtlar arama çabasına girmişti. Gidilebilecek yerler çok azdı, ancak bir ölüm onların imdadına yetişecekti. Onları baskı altında tutan bir diğer güçlü kişi olan Gazneli Mahmud'un ölümü (23 Rebiülâhîr 421/30 Nisan 1030) Gazneliler'e tâbi olan Hârizmşah Altuntaş'a serbest hareket etme imkânı tanımış, o da Hârizm'i mevsimlik de olsa Selçuklular'ın yerleşimine açmıştı.³⁵

Yeni Yurt

Selçuklular buraya geldiğinde Hârizm, Altuntaş'ın idaresindeydi. Öte yandan Gazneli tahtına ise Sultan Mahmûd'un ölümünden sonra oğlu Muhammed geçmiş, fakat diğer oğlu Mesûd (1030-1041) onu bertaraf etmeyi başarmıştı. Sultan Mesûd taht mücadelesi sırasında ittifak yaptığı Karahanlı Ali Tegin'i tahta çıkıttıktan sonra kendisi için tehlike olarak görmüş ve Hârizm Valisi Altuntaş'ı

35 Beyhâkî, s. 563-565; İbnü'l-Esir, IX, s. 364; Cûzcânî, s. 247; *Ravzâtü's-safâ*, IV, 244 vd.; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTKY, Ankara 1990, s. 319; Turan, *Selçuklular*, s. 93-95; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 4-6; Köymen, *Kuruluş*, s. 120 vd.; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 22; Sevim, *Çağrı Bey, DİA*, VIII, 183-184.

onun üzerine göndermişti. 423/1032 tarihinde yapılan Debûsiye Savaşı'nda Altuntaş'ın ölmesi üzerine yerine oğlu Hârûn, Hârizm'e vali olarak atandı. Gayet sıradanmış gibi görünen bu atama, Gazneliler'in başına dert açacak, bir süre sonra Hârûn, Gazneliler'e karşı isyan ederek bağımsızlığını ilân edecekti.³⁶

Hârûn, babasından farklı olarak Hârizm'i bütün sene Selçuklular'ın yerleşimine açtı. Hârûn'dan aldıkları destekle birçok asker, çadır, deve ve sayısız küçükbaş hayvanla birlikte Hârizm'e gelen Selçuklular için burası da sakın bir yurt olmayacaktı. Hârûn onlara Ribât-ı Mâşe, Şîrhân ve Avhâr'e'de güzel otlaklar vermiş, ayrıca hediyeler göndermişti. Bununla birlikte bu bonkörlüğü karşılıksız yapmadığını şu sözlerle ifade etmişti: *"Horasan'a saldırma niyetim var ve bunun için hazırlık yapıyorum. Siz burada yaşadığınız yerleri muhkem hale getirin, dinlenin ve kuvvetlenin. Horasan'a hareket ettiğinizde ordumun önünde yürüyün"*.³⁷ Selçuklular kendilerine yeni yerleşim bölgeleri ve müttefik bulmanın mutluluğu ile kısa süreli de olsa rahat bir nefes alma şansını yakalamışlardı.

Ancak bu durum çok uzun sürmedi. Nitekim muhtemelen Selçuk'tan sonra Cend'i ele geçirerek Selçuklular'ın hareketlerini takip eden eski Selçuklu düşmanı Cend Emîri Şah Melik,³⁸ çöl yolundan hareketle bir seher vakti Selçuklular'a ani bir baskın

36 Beyhakî, s. 440 vd.; Şebânkârî, s. 77; s. 315; Barthold, *Türkistan*, s. 315; Yinanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kıruluş*, s. 146 vd.; Abbâs Perviz, *Tarih-i Selâcuke ve Hârizmşâhân*, Tahran 1351 hş., s. 75; Yusuf Abbas Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna, In Political, Cultural and Administrative Perspective*, Karachi 1988, s. 33; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VII, 184; Cihan Piyadeoğlu, "Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed ve Sultan Mesûd ile Olan Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 43, İstanbul 2007, s. 5, 10.

37 Beyhakî, s. 930; Turan, *Selçuklular*, s. 95; Köymen, *Kıruluş*, s. 149; Perviz, aynı eser, s. 105; Merçil, *Gazneliler*, s. 60; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 22; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184.

38 Cahen (Çağrı-Beg, *EP*, II,4), Şah Melik'i Oğuz Yabgu Devleti'nin prensi olarak zikretmektedir.

düzenledi.³⁹ Selçuklu toplulukları için bu saldırı tek kelimeyle bir hezimet olmuştu. Yaklaşık 8 bin kişiyi kaybetmişler, aralarında kadın ve çocukların bulunduğu pek çok kişiyi de esir vermişlerdi. Şah Melik ise elde etmiş olduğu ganimetle birlikte tekrar Cend'e dönmüştü. Selçuklular bu saldırıda hem kuvvet kaybetmiş hem de Hârizm'in kendileri için güvenli bir yer olmadığına kanaat getirmişlerdi. Diğer bir ifadeyle Hârizm Hâkimi Hârûn'a güvenmeleri artık mümkün değildi.⁴⁰ Bu durum kendilerine yeni yurt aramaları anlamına geliyordu. Yeni yurt muhtemelen Gazneliler'in hâkimiyetinde bulunan Horasan'dı. Selçuklular ağır kış şartlarına rağmen Hârizm'den ayrılmaya karar vermiş ve yola koyulmuşlardı. Saldırıdan kurtulabilenlerin de içinde bulunduğu şartlar pek iç açıcı değildi. Nitekim hava Ceyhun Nehri'ni donduracak kadar soğuktu; üstelik Selçuklular atlarını bile eyerleyememiş ve çıplak atlara binmişlerdi. Bu halde buz tutmuş olan Ceyhun'u geçerek Ribât-ı Nemek denilen yere geldiklerinde Hârûn, olanları haber almış ve bundan çok rahatsızlık duymuştu. O, derhal harekete geçerek Selçuklular'ın gönlünü almaya muvaffak oldu; pek çok mal ve hediye göndermek suretiyle de geri dönmelerini sağladı. Selçuklular da muhtemelen almış oldukları büyük darbeden sonra yeni bir maceraya atılmayı uygun bulmayarak kerhen de olsa Hârûn'a güvenmeyi seçmişlerdi. Hârûn daha sonra bununla da kalmayarak Şah Melik ile Selçuklular'ın arasını bulmaya çalışmış, fakat bunda başarılı olamamıştı. Bununla birlikte Şah Melik'in

39 Beyhakî (s. 929), bu olayı Ramazan 425/Temmuz-Ağustos 1034 tarihinde yaşananlarla bağlantılı bir şekilde zikretmektedir. İbnü'l-Esîr (IX, 364), Selçuklular'ın Hârizm'e geliş tarihini 426/1034-1035 olarak kaydeder. Osman Turan (*Selçuklular*, s. 95) ise saldırının tarihini Teşrin I (Ekim) 1034, Kurban Bayramı'nın dördüncü günü, diğer bir ifadeyle 13 Zilhicce 425/29 Ekim 1034 olarak vermektedir.

40 İbnü'l-Esîr (IX, 364), Selçuklular'ın Hârûn'a güvenerek ondan kendilerine bir zarar gelmeyeceğine inandıklarını, ancak Hârûn'un onlara hainlik ettiğini zikreder. Osman Turan (*Selçuklular*, s. 79) da Hârûn'un Şah Melik'e gizlice haber verdiğini belirterek Selçuklular'ın uğramış olduğu bu saldırıyla ilgili olarak onu suçlamaktadır.

Selçuklular'a tekrar saldırma düşüncesi ve isteği Hârûn'un gücünden çekindiği için gerçekleştirememiştir.⁴¹

Bu sırada Ali Tegin hayatını kaybetti. Kendisi gibi Gazneliler ile mücadele halindeki Ali Tegin'in ölmesi, Hârûn'un durumunu sarsmıştı. Nitekim önemli bir müttefik kaybedilmişti. Oysa Hârûn'un tek problemi yalnızca Ali Tegin'in ölmesi değildi. Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed onu öldürtmek üzere bir plân tertip etmiş ve çoktan harekete geçmişti. Plân neticesinde 2 Cemâziyelâhir 426/14 Nisan 1035 tarihinde Hârizm Hâkimi Hârûn suikasta uğramış ve bu olaydan üç gün sonra da hayatını kaybetmişti. 3 Recep 426/14 Mayıs 1035 tarihinde Sultan Mesûd'a ulaşan haberde Hârûn'un öldürüldüğü bildiriliyordu. Sultan bu habere çok sevinmiş ve yapmış olduğu plândan dolayı vezirine büyük iltifatlarla bulunmuştu. Ancak bu suikast, dolaylı da olsa Selçuklular'a devletlerinin kapısını açmış, Gazneliler'i Horasan'ı terke mecbur bırakmıştı. Şüphesiz ki bağımsızlığını ilân eden Harizmşah Hârûn'un suikastla öldürülmesi, Gazneliler devleti lehine sonuç vermesi ümit edilerek gerçekleştirilmişti. Ayrıca plân, gayet muntazam bir şekilde hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştu.⁴² Ancak bu suikast, başarılı olmasına rağmen, çok kısa sayılabilecek bir süre sonra Sultan Mesûd'un da sonunu hazırlayan olayların başlangıcı olacaktı.

Hârizmşah Hârûn'un ölümü, o sırada müttefikleri olarak onun yanında bulunan Selçuklular'ı da derinden sarstı. Selçuklular'ın diğer önemli müttefiki Karahanlı Ali Tegin de Hârûn'dan

41 Beyhâkî, s. 563-565, 930-931; İbnü'l-Esir, IX, 364; Cüzcânî, s. 247; *Rav-zâtü's-safî*, IV, 244 vd.; Barthold, *Türkistan*, 319; Turan, *Selçuklular*, s. 75, 95; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 4-6; Köymen, *Kuruluş*, s. 153-158; Perviz, aynı eser, s. 105-106; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 22; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184.

42 Beyhâkî, s. 607; Cüzcânî, s. 247; Turan, *Selçuklular*, s. 95; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 159; Perviz, aynı eser, s. 75, 106; Merçil, *Gazneliler*, s. 60; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 22; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184.

bir yıl önce ölmüştü. Hârûn da ölünce Selçuklular için artık güvenli olduğu tartışmalı olacak Hârizm'de kalmak daha tehlikeli bir hale gelmişti. Eski düşman Cend Emîri Şah Melik tekrar saldırabilir, ağır kayıplar verilen ilk saldırıdan sonra bir ikincisinin vereceği zararlar çok daha yıpratıcı olabilirdi. Üstelik Şah Melik ikinci bir saldırıyı Hârûn'dan çekindiği için gerçekleştirmemişti. Yaşam ve hareket sahaları iyice daralan iki kardeş için yeni, aynı zamanda nispeten güvenli olabilecek bir yurt aramanın zamanı artık gelmişti. Onlar da kendileri için yapılabilecek tek ve en güvenilir şeyi yapmış, yani Gazneliler'in hâkimiyeti altında bulunan Horasan'a göç etmeye karar vermişlerdi.⁴³

Gazneliler Devleti bu sırada bölgenin ve döneminin en güçlü devleti durumundaydı. Gazneli Sultanı Mesûd, yapılan bütün ikazlara rağmen, Çağrı ile Tuğrul Bey'in kendileri için bir tehlike olmanın uzağında olduğu görüşündeydi. Aslında Selçuklular da Horasan'a sadece yaşayabilecekleri ve hayvanlarını otatabilecekleri yeni topraklar bulabilmek umuduyla gelmişlerdi. Ancak onları devletlerini kurmanın peşine düşürecek olan şey Sultan Mesûd'un akıl almaz kararları ve uygulamaları olacaktı. Nitekim Sultan Mesûd, veziri Ahmed b. Abdüssamed ve Dîvân-ı Risâlet⁴⁴ Reisi Ebû Nasr-ı Mişkân ile Selçuklular'ın Horasan'dan çıkartılması için yapılması gerekenler hususunda derin fikir ayrılığına düşmüştü. Kararları ve uygulamaları kendisinin ölümüne sebep olacak, Çağrı ve Tuğrul Bey'e de devletlerini kurma imkânı verecekti.

43 Beyhâkî, s. 563-565; İbnü'l-Esir, IX, 364; Cüzcânî, s. 247; *Ravzâtü's-sa'fâ*, IV, 244 vd.; Barthold, *Türkistan*, s. 319; Turan, *Selçuklular*, s. 95; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 4-6; Köymen, *Kuruluş*, s. 161 vd.; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 22; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184.

44 Gazneliler Devleti'nin diğer devletler ve eyaletler ile olan yazışmalarını yapan, arşivleyen divândır, bkz. Erdoğan Merçil, "Gazneliler Devri Dîvân Teşkilâtına Kısa Bir Bakış ve Görevliler Listesi", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul 2005, s. 80.

BAĞIMSIZLIĞA GİDEN İLK ADIM

Selçuklular'ın Horasan'a Gelmeleri

Selçuklular'ın Horasan'a gelmeleri, sonraki dönemde Tuğrul Bey'in gölgesinde kalmış gibi görünen Çağrı Bey'in devlet kurma sürecinde büyük başarılarla imza atması dönemini de başlatmıştı. Kendilerine yeni yurtlar bulmak zorunluluğu içindeki Selçuklu toplulukları, Çağrı, Tuğrul ve amcaları Musa Yabgu'nun önderliğinde Horasan'a gelmişlerdi. Neresinden bakılırsa bakılsın Gazneli Devleti'ne karşı gerçekleştirilen bu oldu bitti, hiç şüphesiz büyük bir tepkiyi hak eden cinstendi. Selçuklular, Horasan'a geldikten sonra Horasan Dîvânı Başkanı Sûrî'ye başvurmuş ve kendilerine yurt verilmesi konusunda destek istemişti. Selçuklular, Hârizm ve Ceyhun tarafından gelmesi muhtemel Türkmen saldırılarını önlemek karşılığında Merv, Serahs ve Ferâve'nin kendilerine yurt olarak verilmesini talep etmişlerdi. Sûrî tarafından derhal merkeze bildirilen bu durum ve Selçuklular'ın isteği o sırada Gürgân'da bulunan başta Mesûd olmak üzere pek çok kişi için bir hayli şaşırtıcı olmuştu.¹ Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu,

1 Sultan Mesûd, Selçuklular'ın Horasan'a gelmelerinden önce Amül'e bir sefer yapılmasını emretmişti. Vezir Ahmed b. Abdüssamed, Ali Tegin'in ölmüş olduğu şeklinde bilgiler bulunduğunu, eğer öyleyse onun oğulları ile Selçuklular arasında sorunlar yaşanabileceğini, ayrıca Selçuklular'ın Şah Melik'ten çekinmelerinden dolayı Hârizm'de kalamayacakları için muhtemelen Horasan'a

Gazneliler'e göndermiş oldukları mektupta içinde bulundukları şartları özetlemiş, önce Ali Tegin, ardından da Hârûn'un ölümlüyle birlikte Mâverâünnehir ve Hârizm'de artık kalamayacakları için Horasan'a gelmek zorunda kaldıklarını bildirmişlerdi. Onlar ayrıca, Hârizm'de kaldıkları dönemde Hârizmşah Altuntaş ve onun oğlu Hârûn'a vezirlik ederken tanıştıkları Gazneliler Veziri Ahmed b. Abdüssamed'den de kendilerine şefaathçi olmasını istemişlerdi.² Kısaca Selçuklular'ın talebi, hizmetleri karşılığında Nesâ ve Ferâve'nin kendilerine yurt olarak verilmesi olmuştu.³

geleceklerini, bu aşamada yapılacak en doğru şeyin Merv'e girmek olduğunu söyleyerek sefere muhalefet etmişti. Sultan Mesûd ise Merv'de zaten güçlü bir ordunun bulunmasından dolayı Selçuklular'ın Horasan'a gelmeye cesaret edemeyeceklerini belirtmiş ve neticesinde Amül seferi gerçekleştirilmişti. Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed, Selçuklular'ın Horasan'a geldiklerini haber aldığı anda "*Amül seferinin neticesi şimdi gerçekleşti.*" demişti, bkz. Beyhakî, s. 570 vd, 610; Ayrıca bkz. Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 12 vd.

- 2 Selçuklular ile Gazneliler Veziri Ahmed b. Abdüssamed'in daha önceki bir dönemde tanışıyor olmaları, sonraları Sultan Mesûd'un vezirine güvenmemesine neden olmuştu. Sultan Mesûd, vezirinin Selçuklular hakkında almış olduğu tedbirlere önem vermemiş, hatta daha da ileri giderek onu ihanetle suçlamıştı. Bu anlaşmazlık, her geçen gün Horasan'a daha sıkı bir şekilde tutunmayı başaran Selçuklular'ın lehine olmuştu.
- 3 Selçuklular'ın Gazneliler'e göndermiş olduğu mektup şu şekildeydi: "*Emirü'l-mümininin kulları Yabgu, Tuğrul ve Dâvûd'tan Ebul-Fazl Sûri'nin hızuruna. Biz kullar için eskisi gibi Mâverâünnehir ve Buharâda kalmak mümkün olamadı. Çünkü Ali Tegin yaşarken aramızda dostluk vardı. O öldü gitti, memleket in işleri iki tecrübesiz oğlunun eline kaldı. Ali Teginin komutanı olan Tunîş, bu çocukları, saltanatı ve orduyu avucunun içine aldı. Bizim onun hal ve davranışlarından orada olamayacağımız anlaşıldı. Harun'un öldürülmesi Hârizmde büyük bir tesir yaptı. Bundan dolayı orada kalmak da mümkün değildir. Biz şimdi büyük sultan, dünyanın sahibi, velinimet enürin (Sultan Mesûd) himayesine sığınıyoruz. Siz halimizi Hâce Abdüssamed'e (Gazneli veziri) yazınız, o bize şefaath etsin. O bizimle dosttur. Her kış bahara kadar Harizmşah Altuntaş, bizim kavim ve kabilemize yardım eder, hayvanlarımıza kendi vilâyetinde yer verirdi. Eğer Hâce-i bozorg (vezir) yardım eder ve yüce onay da uygun görürse, bizden bir kişi dergâhta bulunsun ve diğerleri emirin ferman buyuracağı bir hizmetle meşgul olsun. Biz de emirimizin sayesinde rahat edelim, Nesâ ve Ferâve vilâyetleri çölin başındadır. Bu vilâyetler bize*

İlk bakıldığında gayet masum görünen bu isteğin Sultan Mesûd üzerindeki etkisi bir hayli fazla oldu. Nitekim babası da Horasan Valisi Arslan Cazib'in bütün muhalefetine rağmen Türkmenleri Horasan'a nakletmiş, buraya getirilen Türkmenler devletin başına büyük sorunlar açmıştı. Sultan Mesûd ise babasından daha farklı olarak bir oldu bittiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu duruma çok sinirlenen sultan, kendisini Amül seferine teşvik eden Debir-i Irakî'ye küfürler savurmuş, onu yatıştıran Vezir Abdüssamed, elden bir şey gelemeyeceği için yeni tedbirler alınması hususunda sultanı ikna etmeyi başarmıştı. İlk fırsatta bazı önemli komutanların saraya çağırılması ve onların da görüşlerinin alınmasına karar verildi.⁴

Sultan Mesûd, toplanan mecliste Selçuklular üzerine yürümesi yönünde fikir beyan etti. Vezir de ona destek verdi. Ancak dinlenmiş olan Selçuklular'ın aksine, Amül seferinden yeni dönen asker ve hayvanların dinlendirilmesi, bunun yanında ordunun diğer eksiklerinin de giderilmesi gerekmektedir. Bu durum göz önünde bulundurularak yeni bir maceraya girilmemesi için tedbir alınmalıydı. İyi bir plânlama için Selçuklular'dan gelen

*verilsin, biz de ev ve barkımızı oraya nakledelim, rahat edelim ve Balhan Dağları, Dibistân, Hârizm sınırı ve Ceyhun'un öte taraflarından bir fesatçının bu tarafa geçmesine imkân vermeyelim. Irak ve Hârizm Türkmenlerini sürüp, çıkartalım. Eğer bu tekliflerimiz kabul edilmese, vaziyetin alacağı halden Tanrıya sığınırız. Bizim yeryüzünde yaşayacak yerimiz yok ve (gidecek yerimiz de) kalmadı. Yüce meclisin (sultan) hasmet ve heybeti büyüktür, onun için doğrudan doğruya onaya miracaat etmeye cesaret edemedik, bu işin hallini hâceye (vezire) yazdık, ona bıraktık.", bkz. Beyhakî, s. 611-612; Ayrıca bkz. Köymen, *Kuruluş*, s. 199-200.*

- 4 Beyhakî, s. 613; Cûcânî, s. 247-248; Turan, *Selçuklular*, s. 96; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 197 vd.; Merçil, *Gazneliler*, s. 63; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23; Agacanov, *Selçuklular*, s. 83; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 14 vd.; Gazneli veziri gelen mektubu okuduktan sonra Ebû Nasr-ı Mişkân'a: "Şu ana kadar işimiz çobanlarla uğraşmaktı." diyerek bundan sonra Selçuklular'ın daha büyük sorunlar çıkartacağını, bu durumun sorumlusu olarak da Sultan Mesûd'u gördüğünü söylemişti, bkz. Beyhakî, s. 612.

mektuba da zaman kazanmak adına oyalayıcı bir cevap verilmedi. Neticede vezirin önerisiyle Horasan Dîvânı Başkanı Sûrî'ye bir mektup yazılmasına karar verildi. Mektupta sultanın Rey'e gitmeye karar verdiği, buraya varıldığında Selçuklular hakkında bir karar verileceği bildiriliyordu. Geçen zaman içerisinde hem ordu için gerekli düzenlemeler yapılacak hem de Selçuklular hakkında yeterli bilgi toplanabilecekti. Bütün bunlardan sonra gerekli görüldüğünde Selçuklular üzerine bir hacib⁵ idaresinde ordu gönderilecekti. Vezir Ahmed b. Abdüssamed'in bu değerlendirmesi mecliste bulunanlarca da uygun bulundu. Gazneliler, bu kararı aldıkları toplantıdan üç gün sonra Selçuklular'a bildirdikleri gibi Rey'e değil, Nişâbûr'a gitmek üzere harekete geçmişti.⁶ Ancak Gazneliler'in kendilerine bildirilenden farklı olarak Nişâbûr'a gitmesi, Selçuklular'ın haklarında alınacak kararlara kuşku ile bakmalarına sebep olacaktı.

Sultan Mesûd, 11 Recep 426/22 Mayıs 1035 tarihinde Nişâbûr'a ulaştıktan sonra derhal Selçuklular üzerine gönderilecek ordu için hazırlıklara başladı. Diğer taraftan Selçuklular hakkında toplanan bilgiler onların sorun çıkarmaktan uzak bir yaşam sürdürdükleri, Şah Melik'in kendilerine yapmış oldukları baskına rağmen fazlaca mala sahip bulundukları ve bütün varlıklarıyla Horasan'a geldikleri şeklinde özetlenmekteydi. Şüphesiz Sultan Mesûd'un Rey'e gideceğini söylemesine rağmen Nişâbûr'a gitmiş olması, Selçuklular'ı kuşku ve korkuya sevk ettiğinden bir taraftan Sûrî'den olumlu haber beklemekte, diğer taraftan da muhtemel bir saldırıya karşı hazırlık yapmaktaydılar. Gazneliler tarafında ise yeni bir gelişme olmuştu. Sultan Mesûd, vezirinin siyasî rakiplerinin de etkisinde kalarak Ahmed

5 Sultanın dış dünya ile iletişimini sağlayan kişidir, bkz. Aydın Taneri, "Hacib", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 508.

6 Beyhakî, s. 614 vd.; Cüzcânî, s. 248-249; Ahmed b. Mahmûd, I, 9; Turan, *Selçuklular*, s. 96; Köymen, *Kuruluş*, s. 202-203; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23; Agacanov, *Selçuklular*, s. 83; Piyadoğlu, Abdüssamed, s. 15.

b. Abdüssamed'e karşı kötü zan beslemeye başlamış, onun hareketlerini takip etmek maksadıyla casuslar görevlendirmişti. Vezir Ahmed b. Abdüssamed tarafından bilinen, ancak bilmezlikten gelinen bu durum, devlet işlerinin tam bir uyum içerisinde yapılamamasını beraberinde getirmiş, neticede bu süreç yaklaşık beş yıl sonra yapılan Dandanakan Savaşı'nın ardından Selçuklular'ın bağımsızlıklarını ilân etmesiyle sonuçlanmıştı.⁷

Sultan Mesûd, içinde bulunduğu bu ruh haliyle Selçuklular üzerine gönderilecek ordunun hazırlıklarını görüşmek maksadıyla topladığı mecliste vezirinin söylediği her şeye sert cevaplar vermişti.⁸ Ancak, bir süre sonra Ebu'l-Fazl Beyhaki'nin arabuluculuğuyla sultan ile vezirin arasındaki soğukluk sona erdirilmiş ve Selçuklular üzerine yapılacak sefere odaklanılmıştı.⁹ İlk andan itibaren Sultan Mesûd'un düşüncesi Selçuklular'ı Horasan'dan tamamen çıkarmak olmuştu. Her ne kadar Horasan'dan, Selçuklular'ın korku içinde bulundukları ve çevre halka bir sorun çıkarmadıkları haberleri geliyorsa da, onların kendi topraklarında bulunmalarını doğru bulmayan sultan, meclistekilere de bu konudaki fikirlerini sormuştu.¹⁰ Kaynağımızın ifadesine göre bu soru karşısında herkes birbirine bakmıştı.¹¹ Bunun üzerine söze

7 Beyhaki, s. 619-621; Hüseyinî, s. 3; Köymen, *Kuruluş*, s. 203 vd.; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 15-16.

8 Beyhaki, s. 621; Ahmed b. Mahimûd, I, 9-10; Köymen, *Kuruluş*, s. 210-211. Önemli kaynaklarımızdan biri olan Sadreddin el-Hüseyinî, Ahmed b. Abdüssamed'in Sultan Mesûd'a: "*Selçukilerin kalblerini hil'atlarla meylettir.*" dediğini, bunun üzerine Sultan Mesûd'un onu Selçuklu taraftarı olmakla itham ederek tutuklattığını belirtmektedir, bkz. s. 3.

9 Beyhaki, eserinde yapmış olduğu arabuluculuk sürecini ayrıntılı şekilde nakletmektedir, bkz. s. 623-624.

10 Bu toplantıya ilk olarak Vezir Ahmed b. Abdüssamed, 'Ârız, Divân-ı Risâlet Sahibi Ebû Nasr-ı Mişkân, Nedim Ebû Sehl ez-Zevzenî, Hacıb Beydoğdu, Hacıb Ebû Nasr ve Subaşı katılmış, daha sonra Âyan, Serhengler, Hacıbler, valiler, Hacıb Nûşregîn el-Velvâlicî ve Piri Âhûr-ı Sâlâr da toplantıya dâhil edilmişti, bkz. Beyhaki, s. 625; Ayrıca bkz. Köymen, *Kuruluş*, s. 212.

11 Beyhaki, s. 625.

başlayan vezir, sultanın söylediklerinin doğru olduğunu belirttikten sonra yapılması gereken iki şey bulunduğunu söylemişti. Ya Selçuklular geldikleri yere, yani Ceyhun'un öte tarafına sürülecek ya da grup grup gelerek sultana itaat bildirecekler ve bunun garantisi olarak Gazneliler nezdinde bir komutanlarını rehin olarak bırakacaklardı. Toplantıda herhangi birisi tarafından bundan farklı bir iddia dillendirilmedi. Herkesin fikri aynıydı. Nitekim *"düşman hiçbir zaman dost olmazdı"* ve Arslan Cazib, Türkmenler aleyhinde fikir beyan ettiğinde kimse onun sözüne itibar etmemişti. Karşı karşıya gelinecek durum şimdi de pek farklı değildi. Toplantının nihai kararı önemli komutanlardan biri idaresindeki bir ordunun Selçuklular'ın üzerine gönderilmesi şeklinde oldu. Ancak verilmesi gereken bir karar daha mevcuttu; orduya kim komuta edecekti?¹²

Yapılan görüşmelerden sonra Sultan Mesûd'un maiyetinden on sâlârların (komutan) seçilmesine, bunların başında da Hacib Beydoğdu ile Kethüda Hüseyin Ali Mikail'in bulunmasına karar verildi. Hacib Beydoğdu, kendisine verilen emre itaat etmemek gibi bir düşüncesinin bulunmadığını, ancak kendisinin yaşlı biri olduğunu, genç komutanların kendisini dinlemeyebileceğini, bunun da karmaşaya neden olabileceğinden ordunun başında tek sâlârların bulunmasının daha uygun olacağını belirtmişti. Sultan Mesûd ise onun emirlerinin dinlenmemesi gibi bir durumun söz konusu olmayacağını söylemiş, Beydoğdu'nun komutanlığına karşı olanların muhalefetini de dikkate almamıştı. Neticede 15 bin atlı ve 2 bin saray gulâmından oluşan bir ordu Nesâ'ya, diğer bir ifadeyle Selçuklular'ın üzerine gönderildi.¹³ Şaban 426/19 Haziran 1035

12 Beyhaki, s. 625-626; Köymen, *Kuruluş*, s. 212-213; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s.16-17.

13 Gazneliler Veziri Ahmed b. Abdüssamed, Ebû Nasr-ı Mişkân'a: *"Bu ordunun gitmesini istemiyorum, ama başka tarafa çekilir diye karşı çıkamıyorum."* demiş, *"Niçin?"* sorusuna da: *"Yıldızların durumu kötüdür."* şeklinde cevap vermişti. Ebû Nasr-ı Mişkân da: *"Ben yıldızlardan anlamam, ama yabancı bir grup*

tarihinde hareket eden orduya Kethüda Hüseyin Ali Mikail, yararlılık gösterenlere verilecek hediyelerle ilgili düzenlemeleri yapmak üzere dâhil edilmişti. Ayrıca orduda götürülen malzemeleri taşımak ve savaş sırasında herhangi bir sorun halinde kullanılmak üzere filler de bulunmaktaydı.¹⁴

Gazneliler, Selçuklular'a karşı kazanacakları zaferden gayet emindi. 21 Şaban/1 Temmuz tarihinde orduyla birlikte giden haberciler de Gazneliler'in zafer haberiyle geri dönmüşlerdi. Gelen ilk haberlere göre Selçuklular, öncü kuvvetleri karşısında tam bir bozguna uğramış, hatta ordunun sağ, sol ve merkez kuvvetleri savaşa bile girmeye gerek kalmadan zafer elde edilmişti. Üstelik Selçuklular da büyük zayıflık vermişlerdi. Gelen haberler beklenildiği şekildedeydi. Bu da Ramazan'ın yaklaşması sebebiyle ara verilen eğlencelerin tekrar başlamasına neden oldu. Sultan eğlenceler yapılması için gerekli emirleri vermiş, nedimler ve çalgıcılar hemen çağırılmış, herkes güzelce eğlendikten sonra evlerine çekilmişti. Ancak seher vaktinde gelen bir haber, durumun hiç de sandıkları gibi olmadığını bildirmekteydi.¹⁵

bizim memleketinize gelmiş ve itaat göstermiş. Onları kabul etmek, korkutmak ve onlardan şüphede bulunmaktan daha iyidir. Fakat sultan ve komutanlar bunu uygun görüyorlar, Tanrının takdirini görene kadar susmaktan başka çare yoktur." diyerek karşılık vermişti, bkz. Beyhaki, s. 627; Ayrıca bkz. Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 17.

14 Beyhaki, s. 626-628; Hüseyinî, s. 3; Ahmed b. Mahmûd, I, 12; Tüman, *Selçuklular*, s. 96-97; Yıncı, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 214-215; Merçil, *Gazneliler*, s. 63; Agacanov, *Selçuklular*, s. 84; Erdoğan Merçil, "Gazneli Ordusunda Görev Alan Hintliler". *Belleten*, sayı: 259, Ankara 2006, s. 840; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 17. Alınan karar sonrasında Gazneli ordusu bir meydana toplanmış, yapılan tefişin ardından bu ordunun bütün Türkistan, hatta iki bin saray gulâmının bile bütün dünya için yeterli olabileceğine kanaat getirilmişti, bkz. Beyhaki, s. 627.

15 Beyhaki, s. 628-629; Cûzcânî, s. 249; Reşidüddin, s. 84; Ahmed b. Mahmûd, I, 12; Köymen, *Kuruluş*, s. 215; Merçil, *Gazneliler*, s. 63; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 17. Reşidüddin (aynı yer), muhtemelen Nesâ Savaşı'nı kastederek vermiş olduğu bilgide Çağrı ve Tuğrul

Aslında savaşı Selçuklular kazanmış ve Gazneliler tam bir bozguna uğratılmıştı. Bu haber Gazneliler tarafında tam bir yıkım etkisine neden oldu. Haber ilk olarak Divân-ı Risâlet Reisi Ebû Nasr-ı Mişkân'a ulaştırıldı. O da hemen vezire ve diğer devlet ricaline durumu bildirdi. Haberi alan devlet ricali yavaş yavaş toplanmış ve alınan netice hakkında görüşmeye başlanmıştı. Ancak gelen haberin Sultan Mesûd'a da bildirilmesi gerekmektedir. Sultan Mesûd çok geç bir saatte uykuya çekildiği için kuşluk vaktine kadar beklenmesine karar verildi. Neticede haber kendisine bildirildiğinde sultanın cevabı herkesin evine gitmesi ve daha sağlıklı bir haber alındığında toplantı yapılacağı şeklinde olmuştu. Beklenen haber iki süvari ile birlikte kısa süre sonra ulaştı. Gelen süvariler sayesinde olup biten hakkında beklenen malûmat alındı. Öncü birliklerin kazanmış olduğu zafer Selçuklular'ın tuzak olarak bıraktığı birkaç boş çadır ve çobanın bertaraf edilmesiyle elde edilmiş, bunun üzerine Gazneliler ordusu tecrübesiz komutanların Beydoğu'ya haber vermeden gerçekleştirdikleri manevralar sonrasında dağılmıştı. Dahası Gazneliler ordusu yağma faaliyetlerine başlamış, ganimet için birbirleriyle mücadele eder hale gelmişti. Tam da bu sırada Selçuklular cephesinde Çağrı Bey'in askerî dehası devreye girmişti. Çağrı Bey'e göre Gazneliler ordusunun içine düştüğü bu durumdan kendi lehlerine yararlanmaları mümkün olabilirdi. Nitekim Gazneliler ordusunun bir kısmı ganimet peşine düşmüş, diğer kısmı da almış oldukları galibiyet neticesinde atlarından inerek dinlenmeye

Bey'in Gazne'yi almak konusunda görüşmeler yaptığını, bunu haber alan Sultan Mesûd'un onların üzerine bir ordu sevk ettiğini zikretmektedir. Ayrıca ilgili kaynağın tercümesinde savaş sonunda Mesûd'un Hindistan'a gelmesine sebep olacak bir hadise yaşandığı için Selçuklular'la zorunlu bir anlaşmanın yapıldığı nakledilmektedir. Bu bilgi ilginç olmakla birlikte doğru olamaz. Nitekim Sultan Mesûd'un bu savaştan sonra Hindistan'a gittiği en yakın sefer Hansi Kalesi üzerine yapılmıştır ve onun bu sefer için Gazne'den ayrılışı 22 Zilhicce 429/6 Ekim 1037 tarihidir, bkz. Beyhakî, s. 702.

çekilmişlerdi. Diğer bir ifadeyle Selçuklular'dan gelebilecek herhangi bir tehlike beklentisi içinde değillerdi. Bunun üzerine Çağrı Bey'in: "*Eğer hemen onların üzerine yürürsek, belki de amacımıza ulaşırız.*" demesi neticesinde Selçuklu kuvvetleri hemen harekete geçti. Gazneliler ordusu az önce mağlup ettikleri ordunun kendilerine bu şekilde hücum edeceğini düşünemediğinden ağır bir darbe aldı. Kısa süre önce galipken bir anda mağlup duruma düşen Gazneliler, ganimet olarak aldıkları mal ve mülkü kaybettikleri gibi, esir düşmüş olan Selçuklular da bu harekât sonunda kurtarılmıştı. Kesin zafer Çağrı Bey'in öngörüsü sayesinde Selçuklular'ın olmuştu.¹⁶

Beklenmeyen Devlet, Galibiyet İçin Dilenen Özür

Gazneliler, alınan neticeyi hayli ilginç şekilde yorumlamıştı. Beyhakî'nin ifadesiyle¹⁷ Selçuklular'ın Horasan'a gelmesi ve başarıları gâib âleminde istenmiş bir şeydi. Gazneliler'in devlet ricali de aynı şekilde düşünmeyi tercih etmiş ve alınan bu mağlubiyet kaza olarak yorumlanmıştı. Ama asıl ilginç olan durum, Selçuklular cephesinde yaşananlardı. Ramazan ayıyla¹⁸ birlikte Gazneliler tarafından Nesâ'ya gönderilmiş olan muhbirlerden mektuplar gelmeye başladı. Gelen mektuplarda Selçuklular'ın savaşta kazanmış oldukları mühimmat, yiyecek, binek hayvanı,

16 Beyhakî, s. 629 vd.; Râvendî, I, 93-94; Hüseyinî, s. 3; İbnü'l-Esir, IX, 364-365; Hamdullah Müstevfî, *Tarih-i Güzide*, nşr. Abdü'l-Hüseyin Nevâî, Tahran 1364 hş., s. 427; Ahmed b. Mahmûd, I, 10-11; Turan, *Selçuklular*, s. 96-97; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 215 vd; Merçil, *Gazneliler*, s. 63; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 17. Sadreddîn el-Hüseyinî (aynı yer), Selçuklular'ın kaçtıklarını, çadır, silah ve mallarını oldukları yerde bırakarak mağara ve inlerde gizlendiklerini, Sultan Mesûd'un askerleri yağma ile meşgul iken Selçuklular'ın saklandıkları yerden çıkarak Gazneliler'i mağlup ettiklerini zikretmektedir.

17 *Tarih-i Beyhakî*, s. 636.

18 1 Ramazan 426/10 Temmuz 1035 tarihine tekabül etmektedir.

altın, gümüş, kıyafet, silah ve ziynet eşyası karşısında şaşkınlık içinde oldukları bildirilmekteydi. Kazandıkları bu galibiyetten sonra elde ettikleri ve sonrasında elde edebilecekleri şeyler daha önceleri düşüncelerinde bile yer almamıştı. Neticede, şaşkın olmaları gayet normal bir durumdu. Selçuklular bu sebeple zaman kaybetmeden bir değerlendirme toplantısı yapmışlardı. Toplantıdan, alınan galibiyetten dolayı sevinmelerinin doğru olmadığı, çünkü bu galibiyetin kendilerinin başarısından ziyade Gazneliler'in başarısızlığı olduğu, büyük bir sultan olan Mesûd'a itaat bildirerek "özür" dilenmesi gerektiği kararı çıkmıştı. Diğer bir deyişle, savaşta sadece kendilerini müdafaa etmek isterken, galip gelmişlerdi. Bu düşünceleri içeren bir mektup yazılmasına ve Gazneliler'den gelecek cevabın beklenmesine karar verildi.¹⁹

Selçuklular almış oldukları karar gereğince kısa süre sonra Buharalı yaşlı bir dânişmendi elçi olarak Gazneliler'e gönderdiler. Gönderilen mektup, Vezir Abdüssamed'e hitaben yazılmıştı. Mektupta kısaca Horasan'a gelmelerini sağlayan şartlar hakkında bilgi verilmiş ve Horasan Dîvânı Reisi Sûrî'nin kendileri hakkındaki yanlış politikası neticesinde bu duruma gelindiği ifade edilmişti. Mektubun en ilginç noktası vezirden yardım isteniyor olmasıydı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Selçuklular, Hârizm'de bulundukları sırada Hârizm Valisi Altuntaş ve onun oğlu Hârûn'un vezirliğini yapan Ahmed b. Abdüssamed ile zaten tanışıyorlardı. Selçuklular'ın vezirden isteği kendileri ile Gazneliler Devleti arasında arabuluculuk yapmasıydı. Mektup, "*Biz itaat-kârız ve iyilik haricinde bir şey talep etmiyoruz.*" cümlesiyle bitmekteydi.²⁰

19 Beyhaki, s. 636-637; Ahmed b. Mahmûd, I, 11; Turan, *Selçuklular*, s. 96-97; Köymen, *Kuruluş*, s. 221; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23; Agacanov, *Selçuklular*, s. 86; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 17-18.

20 Beyhaki, s. 638; Hüseyinî, s. 4; Ahmed b. Mahmûd, I, 11; Turan, *Selçuklular*, s. 97; Köymen, *Kuruluş*, s. 223; Agacanov, *Selçuklular*, s. 86; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 18.

Gazneliler veziri, gelen mektubu okuduktan sonra Selçuklular'ın elçisini de dinlemiş ve daha sonra Sultan Mesûd'un huzuruna çıkarak durumu izah etmişti. Sultan ilk anda, içine düşülen zor durum sebebiyle Selçuklular'dan gelen bu teklife pek sıcak bakmamış, ancak Ahmed b. Abdüssamed ile Ebû Nasr-ı Mişkân'ın yoğun çabalarıyla bir karara varmıştı. Karara göre Buharalı dânişmend ile birlikte bir dönem Sultan Mahmûd'un casusluğunu da yapmış olan Kadı Ebû Nasr-ı Sînî elçi olarak gönderilecek, yapılacak görüşmeler neticesinde Selçuklular'ın teklifi ciddi ve makul bulunursa anlaşmaya varılacaktı.²¹

Bu karar alındıktan sonra vezir, Selçuklular'ın elçisi olarak gelen dânişmendi huzuruna çağırarak gerekli bilgilendirmeyi yaptı. Ardından 2 Ramazan 426/11 Temmuz 1035 tarihinde Selçuklu elçisi ve Kadı Sînî, Nîşâbûr'dan ayrıldı. Kadı Sînî, bu yolculuk sırasında yanında haberci de götürmüştü. Bir süre sonra bunlar mektuplarla birlikte geri döndü. Gelen haberler Gazneli devlet ricali tarafından uzun uzun tartışıldı ve bir karara varıldı. Kadı Sînî, ayrılışından yaklaşık bir buçuk ay sonra tekrar Nîşâbûr'a döndü. Yalnız olarak gerçekleştirmediği bu yolculuğu sonunda yanında üç Selçuklu elçisini de getirmişti. Gelen elçiler Selçuklular'ın hangi tarz bir yapılanma içinde olduğunu gösteren kanıt niteliğindeydi. Üç elçi, üç Selçuklu lideri adına gelmişti; Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve amcaları Musa Yabgu. Ayrıca bu üçlüye ilk gönderilen elçi, Buharalı dânişmend de eşlik etmekteydi.²²

Gelen elçiler ertesi gün devletin genel işlerinin yürütüldüğü vezaret dîvânına gönderildi ve burada ikinci vaktine kadar süren görüşmeler yapıldı. Görüşmelerden sonra üç Selçuklu liderine üç

21 Beyhakî, s. 638-639; Hüseyinî, s. 4; Yinanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 225; Agacanov, *Selçuklular*, s. 86; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 18.

22 Beyhakî, s. 641; Turan, *Selçuklular*, s. 97; Köymen, *Kuruluş*, s. 225; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 18.

şehir, hilât,²³ menşûr²⁴ ve bayrak verilmesi kararlaştırıldı. Kadı Sînî'ye alınan kararları ve diğer hilâtleri Selçuklular'a iletmesi yanında, Selçuklular'ın da kendilerine verilen üç şehir ile yetinmesi, Sultan Mesûd, Belh'te bulunduğu sırada Selçuklu liderlerinden birinin onun huzuruna gelerek itaat bildirmesi konusunda Selçuklular'dan yemin alması görevi de verilmişti. Gerekli yazışmalar yapılarak sultana iletildi, sultan da bunlara tevki²⁵ çekti. Alınan kararlar şu şekildeydi: Çağrı Bey'e Dihistân, Tuğrul Bey'e Nesâ, Musa Yabgu'ya da Ferâve bırakılacak, Selçuklu liderlerine "dih-kân"²⁶ unvanı verilecek ve ayrıca her birine olmak üzere valilere verilmesi adet olan üç hilât, iki dallı külâh, bayrak, Gazneliler'e özgü dikilmiş elbise, at, eyer, Türklere özgü altın kemer ve biçilmemiş kumaşlar gönderilecekti. Buna karşılık ganimet olarak Selçuklular'ın eline geçen bir filin iadesi isteniyordu. Ertesi gün elçilere hilât ve para verildi. 21 Şevval 426/29 Ağustos 1035 Cuma günü namazdan sonra Kadı Sînî ve Selçuklu elçileri Nesâ'ya gitmek üzere Nîşâbûr şehrinden ayrılmışlardı.²⁷

Devr-i Saltanat

Selçuklular'ın zorunlu bir harekât neticesinde kendilerine yaşam alanı, hayvanlarına da verimli otlak bulmak amacıyla geldikleri

- 23 Hükümdarın ödüllendirmek istediği birine verdiği değerli elbise, bkz. M. Fuad Köprülü, "Hil'at", *İA*, İstanbul 1987, V/1, 483-484.
- 24 Tanıtma belgesi, irade, ferman ve özellikle ikrâ fermanı anlamındadır, bkz. W. Björkman, "Menşûr", *İA*, İstanbul 1987, VII, 721.
- 25 Resmi yazışmalarda hükümdara mahsus işaret, imza, bkz. Nejat Göyünç, "Tevki", *İA*, İstanbul 1987, XII/1, 217.
- 26 Sâsâniler ile Ortaçağ'daki bazı İslâm devletlerinin idarî teşkilâtında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen tâbirdir, bkz. Faruk Sümer, "Dihkan", *DİA*, IX, 289.
- 27 Beyhakî, s. 641; Hüseyinî, s. 4; Cûzcânî, s. 249, *Ravzatü's-safâ*, IV, 246; Ahmed b. Mahmûd, I, 11; Turan, *Selçuklular*, s. 97; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 226-227; Merçil, *Gazneliler*, s. 64; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23; Agacanov, *Selçuklular*, s. 86; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VII, 184; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 18.

Horasan'ın zenginliği, kafalarında her geçen gün farklı düşünceler oluşmasına neden olmuştu. Nesâ Savaşı'ndan sonra kazanmış oldukları galibiyet ve elde ettikleri ganimet karşısında şaşkınlık içine düşen Selçuklular'ın davranışları bu düşünceler neticesinde değişmeye başlamıştı. Şüphesiz onların böyle düşünmeleri, kendi başarıları yanında Gazneli devlet ricalinde görmüş oldukları endişe ve zafiyetten kaynaklanıyordu. Selçuklular'ın yeni ruh halini en iyi tespit eden, Gazneliler adına elçilik görevini üstlenmiş olan Kadı Sinî idi. Onun tespitleri Selçuklular'ın Nesâ Savaşı'ndan sonra içinde bulundukları şaşkınlığı ve korkuyu kısa sürede üzerlerinden attıklarını gösteriyordu.

Gazneliler'in Nesâ yenilgisi Ali Tegin oğulları için de bir fırsat anlamına gelmiş, onlar da büyük bir orduyla Gazneliler'e karşı harekete geçmişti. Onların bu hareketi Nişâbü'r'da bulunan Gazne sultanı ve ordusunun Herat üzerinden Belh'e giderek kışı orada geçirmeleri kararının alınmasına neden oldu. Bu esnada Selçuklular'a elçi olarak gönderilmiş olan Kadı Sinî geri döndü. O, Vezir Ahmed b. Abdüssamed ve Divân-ı Risâlet Reisi Ebû Nasr-ı Mişkân ile yapmış olduğu görüşmede şu tespitlerde bulunmuştu: *"Sultanı kandırmak artık imkânsızdır. Ben Selçuklular'ın kendilerine olan güvenlerinin arttığını gördüm. Belli ki kendilerine güvenlerini artırıcı sözler söylenmiş. Sinî olarak benî hangi konuda yemin etmişlerse itimat etmek mümkün değildir... Bu yüzden sultanın Herat'a gitmesi doğru olmaz. Yoksa bir bozgun çıkar"*.²⁸ Ancak vezir, böyle bir şeyin artık mümkün olamayacağını söyleyince,

28 Kadı Sinî'nin tespiti Selçuklular'ın birileri tarafından cesaretlendirildiği yönündeydi. Bu olaydan yaklaşık iki yıl sonra Amül yolunda yakalanan bir eskinin üzerinde bazı mektuplar bulundu. Mektuplar Karahanlı Muhammed Buğra Han b. Yusuf Kadir Han tarafından Çağrı, Tuğrul ve Musa Yabgu'ya hitaben yazılmıştı. Mektupra Gazneliler'in içinde bulunduğu durum küçümşenerek *"Ne kaclar adam istiyorsanız söyleyin biz size göndeririz."* denilmektedir, bkz. Beyhakî, s. 695; Ayrıca bkz. Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, İstanbul 2005, s. 328-329; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 18.

“o zaman burada bir ordu bırakılmalı” şeklinde cevap vermişti. Kadı Sînî’nin tespitleri ve isteği Ebû Nasr-ı Mişkân tarafından sultana iletildi. Sultan Mesûd verdiği cevapta Selçuklular’ın henüz bir itaatsizlik göstermediklerini, eğer böyle bir şey yaparlarsa o zaman tedbir alacaklarını belirtiyordu. Neticede Sultan Mesûd, 19 Zilkade 426/25 Eylül 1035 tarihinde Herat’a gitmek üzere Nişâbûr’dan ayrıldı.²⁹

Sultan Mesûd, yaklaşık üç ayını devletin iç işleri ve eğlenceyle geçirmişti. Kendisi adına güzel geçen bu günler 427 yılı Rebiülevvel ayının sonlarına (Ocak 1036 sonları) doğru Horasan Dîvânı Reisi Sûrî’den ve diğer şehirlerden gelen haberlerle sekteye uğradı. Gelen haberlerde Türkmenler ve bunlarla birlikte hareket eden Selçuklular’ın halka eziyet ettiği, pek çok hayvanı alıp götürdükleri ve tedbir alınmazsa Horasan’ın elden çıkmasından endişe edildiği bildirilmekteydi. Bunun üzerine Sultan Mesûd, başta vezir olmak üzere devlet adamlarını toplayarak konuyu görüşmeye açtı. Yapılan görüşmelerden sonra Hacib-i Bozorg Subaşı’nın komutasında 10 bin süvari ve 15 bin piyadeden oluşan bir ordunun Horasan’a gönderilmesine karar verildi. Hazırlanan ordu daha sonra Nişâbûr ve Herat’a gönderildi. Sultan Mesûd, geçen süreyi av ve eğlenceyle geçirdi. Hacib Subaşı komutasındaki ordunun büyüklüğü ve gücü Selçuklular’ı etkilemiş olacak ki, Muharrem 427/Kasım 1036’da Gazneliler’e iki elçi göndermişlerdi. Gelen elçiler Sultan Mesûd’un huzuruna çıkıp itaat bildirdikten sonra vezaret dîvânına götürülmüşlerdi. Selçuklular’ın göndermiş olduğu mektup, Vezir Ahmed b. Abdüssamed’e hitaben yazılmıştı. Kısaca Selçuklular, kendilerinin hiçbir sorun çıkarmadığını, Horasan’daki kargaşaya kendileri haricindeki Türkmenlerin sebep olduğunu belirtmişler ve ardından Gazneliler’den yeni isteklerde bulunmuşlardı. Yaklaşık bir yıl önce elde etmiş oldukları yerlerin

29 Beyhaki, s. 643-644; Turan, *Selçuklular*, s. 97; Köymen, *Kuruluş*, s. 228; Merçil, *Gazneliler*, s. 64; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 18.

yetersizliğinden şikâyetle çöl tarafında bulunan Merv, Bâverd ve Serahs'ın kendilerine verilmesi için de vezirden yardım istemişlerdi. Vergi ödemeyi taahhüt eden Selçuklular'ın istekleri bununla da sınırlı kalmamıştı. Onlar ayrıca sultanın ordusunda yer alarak Horasan'ı kargaşadan temizlemeyi, hatta istenirse Irak'ta veya başka bir yerde görev alabileceklerini, her türlü zor iş karşılığında kendilerine bîstegânî³⁰ ödenmesini teklif etmişler, ardından aba altından sopa göstermeyi de ihmal etmemişlerdi. Mektupta son olarak büyük bir orduyla Nişâbü'r ve Herat'ta bulunan Hacib Su-başı'nın kendilerine saldırması halinde karşı koymaya mecbur olduklarını, bu durumda Sultan Mesûd'a olan saygılarının da sona ereceğini belirterek son kararı Sultan Mesûd'a bırakmışlardı.³¹

Sultan Mesûd, Selçuklular'ın mektubu ve takındıkları tavır karşısında sinirlenerek onlara inanmadığı mealinde sözler söyledi. Ardından da Selçuklu elçilerine: “*Sizinle bizim aramızda kılıç vardır. Askerler savaşmak için gönderilmiştir. Biz de Büst'ten Herat'a hareket edeceğiz.*” şeklinde bir cevap verilmesini istedi. Onun bu isteğine Vezir Ahmed b. Abdüssamed itiraz ederek Selçuklular'ın gayet barışçıl bir tavır içinde olduklarını, bu sebeple onlara daha politik bir cevap verilerek sonucun görülmesini, sonucun barışa mı, savaşa mı gideceğine o zaman karar verilmesinin daha uygun olacağını belirtmişti. Sultan da bu görüşe katıldı. Neticede Selçuklu elçilerine bir mektup verilip, bazı uyarılar yapıldı ve savaştan ziyade barışın devam etmesi yönünde tercihte bulunuldu.³²

30 Gulâmlara üç ayda bir verilen, yirmilik de denilen maaş, bkz. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, s. 209.

31 Beyhaki, s. 660-661; Hüseyinî, s. 4-5; Cüzcâni, s. 249; *Tarih-i Güzide*, s. 427; Ahmed b. Mahmûd, I, 15; Turan, *Selçuklular*, s. 97-98; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 232; Merçil, *Gazneliler*, s. 66; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23; Agacanov, *Selçuklular*, s. 86-87; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 19-20.

32 Beyhaki, s. 661-662; Turan, *Selçuklular*, s. 98; Merçil, *Gazneliler*, s. 66; Köymen, *Kuruluş*, s. 235; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 20.

Ancak 25 Muharrem 428/18 Kasım 1036 tarihinde Herat, Bâdgîs ve Garcistân berîd (istihbarat) teşkilâtından gelen bir haberde kesin olmamakla birlikte Çağrı Bey'in 4 bin teçhiz edilmiş süvari ile Gazne'ye doğru ilerlediği bildiriliyordu. Sultan Mesûd bu haber karşısında Selçuklular'ın asla dost olamayacağı mealinde sözler sarf etmişse de, vezir bu haberde pek inanılacak taraf bulunmadığını, çünkü her şeyden evvel böyle bir sefer için mevsimin elverişli olmadığını söylemişti. Sultan Mesûd ise; *"azul düşman kar, buz dinlemez"* diyerek vezire Herat'a gitmesini, kendisinin de Gazne'ye dönmesinin uygun olacağını ifade etmişti. Sultan Mesûd, ikinci bir haberin gelmesine kadar Gazne'ye dönmemesi konusunda ikna edildi. Ancak her ihtimale karşı gerekli hazırlıkların yapılmasına karar verildi. 5 Safer 428/28 Kasım 1036 tarihinde bu konuyla ilgili olarak ikinci bir mektup geldi. Gelen haberde daha önce Gazne'ye yürüdüğü iddia edilen 4 bin kişinin aslında 305 Türkmen atlısı olduğu, sınırı geçtikleri için takibata maruz kalma endişesiyle kendilerini Çağrı Bey'in öncü kuvvetleri olarak tanıttıkları belirtiliyordu. Bu haber Gazneliler, özellikle de Sultan Mesûd'da büyük bir rahatlığa sebep olmuştu.³³

Ancak bu rahatlık dönemi 22 Rebiülevvel 428/13 Ocak 1037 tarihinde gelen bir haberle sekteye uğradı. Haberde Türkmenlerin Horasan'da yağma faaliyetlerinde bulunduğu, üzerlerine gönderilen kuvvetleri de mağlup ederek pek çoğunu öldürdükleri, pek çoğunu da esir aldıkları belirtilmekteydi. Bu haber Selçuklular ile Gazneliler arasındaki barışın sonu ve neticeye giden savaşın da başlangıcı anlamına geliyordu. O andan itibaren iki kuvvet arasında devamlı mücadele safhası başlayacaktı.³⁴

Horasan'daki bu kargaşanın diğer bir anlamı da en başından beri barış taraftarı olan Vezir Ahmed b. Abdüssamed'i de artık

33 Beyhaki, s. 662-663; Köymen, *Kuruluş*, s. 237-238; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 20.

34 Beyhaki, s. 679; Turan, *Selçuklular*, s. 98; Köymen, *Kuruluş*, s. 238.

Sultan Mesûd ile aynı politikayı takip etmek zorunda bırakmıyordu. Sultan Mesûd, gelen haberlerden sonra vezir ile uzun bir görüşme yaptı. Görüşmede vezirin Herat'a giderek idareyi ele alması ve daha önce bölgeye gönderilen Hacib Subaşı'nın da kendisine katılması kararlaştırıldı. Vezir, Hacib Subaşı idaresindeki ordunun bütün ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayacak ve derhal Türkmenlerin üzerine giden bu ordu, kılıç ile Horasan'ı onlardan temizleyecekti. Vezir, 6 Rebiülâhir 428/27 Ocak 1037 tarihinde Herat'a hareket etti. Bir süre sonra gönderdiği mektuplarda işe dört elle sarıldığını ve sultanın emirleri doğrultusunda ne gerekiyorsa yaptığını bildirmekteydi. Ona göre bütün düzenlemeler yapıldığı için sultanın Herat'a gitmesi daha uygun olacak, kendisi de Hacib Subaşı ile Merv'e giderek düşmanla savaşacaktı. Ancak Sultan Mesûd, ona verdiği cevapta: *"Hâce,³⁵ Horasan'daki halifemizdir. Merv ve diğer şehirler askerlerimizle doludur. Bizim Herat'ta bulunmamızın ne gereği var? Bizim için Gazne'ye gitmek daha doğru olur. Ali Tegin oğulları Belh ve Toharistân'a doğru hareket halindedir."* demişti. Vezir birkaç defa olmak üzere yazdığı mektuplarda sultandan Horasan'a gitmesini istemişti. Sultan Mesûd'un vezirinin isteğinden farklı olarak Gazne'ye gitmesi, Selçukluların Horasan'da daha sağlam tutunmalarına ek bir halka teşkil edecekti.³⁶

Diğer taraftan Selçuklular, hâkim oldukları şehirler ile ele geçirmeyi plânladıkları Horasan bölgesini; Tuğrul Bey'e Nişâbûr, Çağrı Bey'e Merv ve Musa Yabgu'ya da Serahs olmak üzere paylaştılar. Çağrı Bey kendi payına düşen Merv'i ani bir baskınla ele geçirmeyi başardı. Merv fakihlerinin aman dilemesi üzerine Çağrı Bey onlara iyi muamele etmişti. Neticede 428 yılı Receb

35 Gazneliler'de vezir için kullanılan bir tâbirdir.

36 Beyhaki, s. 679-680, 685; Hüseyinî, s. 5; *Tarih-i Güzide*, s. 428; Köymen, *Kuruluş*, s. 240, Merçil, *Gazneliler*, s. 66, Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 24; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 21.

ayının ilk Cuma günü/22 Nisan 1037 tarihinde Merv'de Çağrı Bey adına hutbe okundu. Böylece her ne kadar iki kuvvet arasındaki mücadele sona ermemiş olsa da, Horasan'ın en önemli merkezlerinden biri olan Merv, Gazneliler'den Selçuklular'a geçmiş oluyordu.³⁷

Şaban ayının sonlarına doğru³⁸ Vezir Ahmed b. Abdüssamed, Horasan'da bulunan ordunun bütün kuvvetiyle Selçuklular'ın üzerine yürüdüğünü haber vermişti. Gazneliler'in bu sefer işi daha ciddiye almasının en büyük sebebi muhtemelen vezirin almış olduğu tedbirlerdi. Hacib Subaşı'nın Merv'e giderek karargâh kurması, Selçuklular'ın Nesâ ve Ferâve taraflarına çekilmesine neden olmuş, Herat ile Cûzcân sınırlarında da onlardan kimse kalmamıştı. Gazneliler'den önce Merv'e gelen Çağrı Bey, şehir ahalisiyle görüşerek onlara kendi hâkimiyeti ile ilgili olarak fikirlerini sormuş, aldığı cevap Selçuklular'a bağlı kalacakları yönünde olmuştu. Diğer taraftan Ahmed b. Abdüssamed'in atılacak bir sonraki adımı sorduğu mektubuna, kış mevsiminde yapılacak hazırlıklar nedeniyle Gazne'ye gelmesinin daha uygun olacağı şeklinde cevap verilmişti. Vezir, 15 Ramazan 428/2 Temmuz 1037 tarihinde Gazne'ye gelerek Sultan Mesûd ile yaptığı görüşmede şu değerlendirmede bulunmuştu: *"Eğer sultan Herat'a gelmiş olsaydı, Horasan'da bir tek Türkmen kalmazdı... Ancak Hacib Subaşı askerlerle o şehirlerde oldukça onlar başka sorun*

37 Zahirüddin Nîşâbüri, s. 12-13; Hüseyinî, s. 6; Cûzcânî, s. 249; Ahmed b. Mahmûd, I, 20; Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat der İran*, Tahran 1336 hş., s. 10; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968, V, 20; Cahen, *Çağrı-Bey, EI2*, II, 4; a. mlf., *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İlkinci Yarısı)*, çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, TTKY, Ankara 1992, s. 5; Yınanç, *Çağrı Bey, İA*, III, 325; Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 361; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 10-11; Köymen, *Kuruluş*, s. 264; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 24. Cahen (aynı yer), bu tarihi 423/1036 olarak vermektedir ki, yanlıştır.

38 Şaban 428/20 Mayıs-17 Haziran 1037 tarihleri arasındadır.

çıkarmazlar".³⁹ Çalışmamızın sonraki kısmında görüleceği üzere vezirin bu tespiti bir temenniden ileri gidemeyecekti. Çünkü saltanat güneşi Selçuklular için çoktan doğmuştu.

Gazneliler'in içinde bulunduğu bu ruh halinin bir tezahürü 12 Zilhicce 428/26 Eylül 1037 tarihinde toplanan mecliste bir kez daha gün yüzüne çıkacak ve Selçuklular'a, Gazneliler'e ikinci büyük darbeyi indirme konusunda önemli bir fırsat tanıyacaktı. Toplantıda Sultan Mesûd, önemli bir hastalığa yakalandığı sırada iyileşmesi halinde Hindistan'a sefere gideceği konusunda bir vaatte bulunduğunu, bu sebeple Hindistan'daki Hansi Kalesi'ne sefer düzenlemek niyetinde olduğunu bildirdi. Sultan Mesûd değerlendirmesinde, Horasan'ın, buraya gönderilen ordu sayesinde güven içinde bulunduğunu, bu sebeple Selçuklular'ın sorun çıkarmasının mümkün olamayacağını belirtmişti. Yine de mecliste bulunanların ne düşüncede olduklarını açık açık söylemelerini istedi. Bunun üzerine vezir, toplantıya katılanlardan fikir beyan etmelerini istedi⁴⁰. Başta sipehsâlar olmak üzere, hacibler ve ârız, sultanın fikrinden yana görüş belirtti. Dîvân-ı Risâlet Sahibi Ebû Nasr-ı Mişkân ise bile bile sultana riyakârlık edemeyeceğini ifade ederek karşı görüş beyan etti. Son sözü pek çok kez olduğu gibi Vezir Ahmed b. Abdüssamed söyleyecekti. O, bu sefere kesinlikle karşı olduğunu söylüyordu. Ortada bir vaat varsa ve Hansi Kalesi ile de alınacaksa bunu herhangi bir hacibin komuta ettiği ordu da gerçekleştirebilirdi. Sultanın değil Hansi Kalesi'ne

39 Beyhaki, s. 687-688; Hüseyinî, s. 5-6; Köymen, *Kuruluş*, s. 241; Merçil, *Gazneliler*, s. 66; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 22.

40 Gazneli yönetim geleneğinde sultanın görüş beyan etmesinden sonra söz hakkı vezire geçer. Eğer vezir, sultan ile aynı görüşteyse meclisin geri kalan üyeleri farklı bir görüş bildirmeyi meclise saygısızlık olarak kabul ederek konuşmaz. Ancak vezir, sultan ile farklı düşünüyorsa diğer üyelerin görüşlerini sorar, en son da kendi görüşünü beyan eder, bkz. Muhanımad Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge 1931, s. 129; Güller Nuhoglu, *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 110, 111-112.

gitmesi, Horasan'ın en doğru kısmı olan Belh'te kalması bile yanlıştı. Sultan doğruca Merv'e gitmeli ve Selçuklu meselesini kökten çözümllemeliydi. Vezir, Amül seferine de gönderme yaparak bu sefer neticesinde kayıplarının ne kadar büyük olduğunu belirttikten sonra, daha uzak olan Hansi Kalesi'ne gidilmesi durumunda kayıplarının on Hansi kadar olabileceğini söylüyordu. Vezirden sonra söz alan Ebû Nasr-ı Mişkân da vezire katıldığını belirtmiş, ama sultan adağını yerine getirme konusunda kararlı olduğunu, bu sürede Horasan altüst olsa bile ilahi gücün orayı tekrar düzene koyacağını belirtmişti. Sultanın bu kararı beyan etmesi üzerine toplantı sona erdi. Ancak toplantıdan sonra meclis üyeleri sultanın kararını eleştiren görüşler beyan etmişler, söylediklerinden daha fazlasını söylemeyi de sultana terbiyesizlik olarak addetmişlerdi.⁴¹

Sultan Mesûd, 22 Zilhicce 429/6 Ekim 1037 tarihinde Hansi seferi için Gazne'den ayrıldı. Ayrılığın üzerinden kısa bir süre geçmişti ki, Horasan ve Rey'den önemli mektuplar gelmeye başladı. Sultan Mesûd yapmış olduğu sefer sebebiyle bu mektupları pek fazla önemsemedi. O, bir mektup yazılarak gelenlerin de eklenmesi suretiyle vezire gönderilmesini, ne lazım geliyorsa onun yapmasını emretti. Zaten bu mektuplarla ilgilenmesi için pek zamanı da yoktu. Ancak onun bu sefere karar vermesi, yoldayken gelen önemli mektuplara rağmen geri dönmemesi Selçuklular'ı cesaretlendirmiş ve harekete geçmelerini sağlamıştı. Neticede 3 Cemaziyevvel 429/11 Şubat 1038 tarihinde Horasan'dan gelen mektuplar, işin artık geri dönülmez bir noktaya ulaştığını gösteriyordu. Selçuklular, kışın başında Tâlekân ve Fâryâb'ı yağmalamış, bununla da kalmayarak diğer bazı şehirlere de hücum etmişlerdi. İşin daha kötüsü mevsim şartları gereği Gazneliler ordusu da onlara karşı harekete geçememişti. Sultan Mesûd, gelen

41 Beyhaki, s. 698 vd.; Köymen, *Kuruluş*, s. 242-243; Merçil, *Gazneliler*, s. 67; Agacanov, *Selçuklular*, s. 87; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 22-23.

haberler üzerine Hansi seferine çıkmaktan dolayı pişmanlığını dile getirmiş, göndermiş olduğu mektuplarda teskin edici cümleler kullanmıştı. Bununla birlikte başkent Gazne'ye karşı yapılacak bir saldırı endişesiyle Veliaht Mevdûd, Belh'ten Gazne'ye gelmiş, ancak Vezir Ahmed b. Abdüssamed'in Belh'te bırakılması uygun bulunmuştu.⁴²

İkinci Zafer: Telhâb (Acısı)

Selçuklular ile Gazneliler arasında yapılması artık kesin hale gelen çarpışma için bahar aylarının gelmesi bekleniyordu. Bu süreçte daha önce Selçuklular ile mücadele etmek üzere Horasan'a gönderilmiş olan Hacib Subaşı, Nişâbûr'da karargâh kurmuştu. Selçuklular ise Merv şehrindeydi ve her iki taraf da birbirlerinden çekinmekteydi. Özellikle Hacib Subaşı hakkında Sultan Mesûd'a iletilen bilgilerde onun zevk u sefa içinde günlerini şarap içerek ve eğlenerek geçirdiği, orduyu buğdayın daha pahalı olduğu yere götürerek daha önce stok amaçlı ucuza aldığı buğdayı pahalıya satmak suretiyle büyük miktarda para kazandığı, Selçuklular'ın da ona "*câdû*"⁴³ dedikleri belirtiliyordu. Bu gelişmeler üzerine Sultan Mesûd, ona "*ya savaşa gir ya da görevinden alınacaksın*" mealinde haber gönderilmesini emretti. Savaşa girmekten başka çaresi kalmayan Hacib Subaşı, 12 Recep 429/20 Nisan 1038 tarihinde güvenilir bir adamıyla Sultan Mesûd'a gönderdiği mektupta kendisi hakkında çıkan bu iddiaları reddetmiş, hatta suçun kendisinden ziyade Ebû Selh Hamdûy ile Horasan Divânı Reisi Sûrî'de bulunduğu, kendisinin savaşa girmesine bu iki şahsın mani olduğunu

42 Beyhakî, s. 702, 705; Hüseyinî, s. 5; Turan, *Selçuklular*, s. 99; Merçil, *Gazneliler*, s. 67; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 24; Agacanov, *Selçuklular*, s. 87, Piyadcoğlu, Abdüssamed, s. 23.

43 Kelimenin ilk anlamı "cadı" olmakla birlikte, "hokkabaz, büyücü, yer değiştiren" gibi anlamlara da gelmektedir, bkz. F. Steingass, *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005, s. 349.

bildirmişti. Sultan gelen elçiyle uzun bir görüşme yaparak Selçuklular'ın içinde bulunduğu şartlar hakkında bilgi aldı.⁴⁴

Gelen elçi Selçuklular hakkında şu bilgiyi vermektedir: “*Selçuklu Türkmenleri kendilerini yirmi veya otuz gruba ayırırlar. Bizim için şehirler nasıl anne baba ise çöller de onlar için öyledir*”. Bu durum hiç kuşkusuz şehirde yaşamaya alışmış olan düzenli bir ordu için büyük engel teşkil etmekteydi. Elçi, buna rağmen Hacib Şubaşı'nın onlarla pek çok kez savaştığını, onları iyi tanıdığını ve bu sayede Selçuklular'ın Horasan'ın hiçbir şehrinde tutunamadıklarını belirtmiş, kesin bir savaş konusunda son kararı sultanın vereceğini söylemişti. Sultan, Ebû Nasr-ı Mişkân ile görüşerek sipehsâlâların da fikrinin alınmasından sonra bir karara varmayı uygun buldu. Gönderilecek bir mektupla vezir de durumdan haberdar edilecekti. Ancak Ebû Nasr-ı Mişkân bu olanlar karşısında girilecek bir faaliyetten alınacak sonuç konusunda pek iyimser değildi. Sultan Mahmûd zamanında Türkmenler'in Horasan Valisi Arslan Cazib gibi iyi bir komutanı ne kadar uğraştırdığını hatırlattıktan sonra, Selçuklular'ın başka bir kavim, sorunun da bambaşka bir sorun olduğunu söylüyordu. Kısaca Sultan Mesûd'a gurur aşılarmıştı ve bu onu yanlış kararlar almaya sevk etmişti. Beydoğdu'nun başına gelen Hacib Subaşı'nın da başına gelirse durumu düzeltmek çok da kolay olmayacaktı. Bu durumda sultanın bizzat savaşın idaresini eline alması bile gerekebilirdi. Neticede 22 Recep 429/30 Nisan 1038 tarihinde toplanan mecliste Subaşı'nın Selçuklular ile savaşmasına karar verildi. Gerekli emir yazıldıktan ve tevkî çekildikten sonra Sultan Mesûd altına şu notu düşmüştü: “*Hacib-i Fazl (Subaşı) meclisimizde verdiğimiz fermanımıza itimat etsin ve düşmanla savaşsın. Tanrı her ne takdir etmişse olmuştur. Umarım Tanrı sana yardım eder, vesselâm*”.⁴⁵

44 Beyhaki, s. 706-708; Köymen, *Kuruluş*, s. 246.

45 Beyhaki, s. 708-709, 711; Hüseyinî, s. 5; Yıncı, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 248; Merçil, *Gazneliler*, s. 68; Ağacanov, *Selçuklular*, s. 87;

Hacib Subaşı, kendisine gelen emri Ebû Sehl Hamdûy ve Sûrî'ye göstererek savaşmaktan başka çaresini kalmadığını söylemişti. Onlar ise bu karara itiraz etmesinin daha doğru olacağı şeklinde görüş belirttiler. İlginç olan Subaşı'nın savaşmak üzere harekete geçtiği Sultan Mesûd'a bildirildiğinde onun vermiş olduğu tepkiydi. O, kararından dolayı pişman olarak Ebû Nasr-ı Mişkân'a: *"Acele ettik. Hacib ve askerinin durumunun düşman karşısında ne olacağını bilmiyoruz."* demişti.⁴⁶ Görüldüğü üzere sultan da Selçuklular karşısında bazı şeylerin çok da iyi gitmediğinin farkına varmış, ancak vermiş olduğu emri geri çekmesi gibi bir durum artık mümkün olamamıştı.

4 Ramazan 429/10 Haziran 1038⁴⁷ tarihinde gelen bir mektup, herkesin sadece kendisine veya en yakınına itiraf ettiği şeyin yani Selçuklular'a ikinci kez yenilebilecekleri endişesinin cevabını vermişti. Hacib Subaşı da Beydoğdu'nun akıbetine uğramıştı. Üstelik Subaşı da kendisini savunmak amacıyla göndermiş olduğu mektupta hemen hemen daha önce Beydoğdu'nun kurmuş olduğu cümleleri kullanmıştı. Onun da şikâyet ettiği konu, kazanılmış olan savaşın kendisine gösterilen itaatsizlik neticesinde kaybedilmiş olmasıydı. Çok şiddetli geçen bir savaştan sonra Gazneliler galibiyete yaklaşmışken bazı komutanlar emirlerini dinlememiş, üstelik savaş alanını da terk etmişlerdi. Kendisi de yaralanınca kaçmak durumunda kalmış, Herat'a çekilmişti. Çağrı Bey, onu bir süre takip ettiyse de daha sonra Tûs'a döndü. Bu

Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 23. Sadreddin el-Hüseyni (aynı yer), Sûrî'nin imdat isteyen mektupları üzerine Sultan Mesûd, Subaşı'ya: *"Sana ben Horasan eyaletini ona göz diken düşmanlarından, onun ağaçlarına üşüşen yabancı kuşları ve karasinekleri defetmek ve zararından korumak için tevzi ettim. Binaenaleyh claima o havalıyı devret, ahali sana muti iken etraf ve havalisini bir vali gibi tefiş et."* şeklinde mektup gönderdiğini zikretmektedir.

⁴⁶ Beyhakî, s. 715-716.

⁴⁷ Sadreddin el-Hüseyni (s. 6), savaşın tam tarihini vermekle birlikte zikretmiş olduğu tarih yanlıştır.

sırada Nişâbûr ileri gelenleri, emîrler ve askerler saygılarını sunmak üzere onun huzuruna gelmişlerdi.⁴⁸

Ramazan ayının sonuna kadar hemen her gün Horasan'ın içine düştüğü durumu bildirir mektuplar gelmeye devam etti. Bu mektupları gönderen herkes, bir başkasını suçluyordu. Sultan Mesûd öyle bir ruh haline bürünmüştü ki, Ramazan Bayramı'nda âdeti olduğu halde hiçbir kutlama yaptırmadı. Çünkü Beyhakî'nin ifadesiyle:⁴⁹ “*Her saat Horasan'dan şaşırtıcı yeni bir haber gelmekteydi*”. Bu durumda söylenmesi gereken şeyi belki de vezir söylemiş ve “*Artık işleri farklı bir biçimde ele almak gerekir.*” demişti.⁵⁰ Bu respit Gazneliler'in yeni bir stratejiyle Selçuklular'ın üzerine gitmesinin ilk işaretleri olmuştu.

İlk Taht, İlk Başkent

Sultan Mesûd, Hacib Subaşı'nın mağlubiyetinden sonra Nişâbûr'dan iki komutan tarafından kaçırılan hazinenin emin elerde olduğu haberini alıp sevindiği sırada gelen diğer haber, bir anda her şeyi değiştirmişti. Haber, 7 Zilkade 429/11 Ağustos 1038 tarihinde Nişâbûr Sahib-i Berîdi (istihbarat şefi) Ebu'l-Muzaffer Cumehî tarafından gönderilmişti. Haberde Selçuklular'ın artık siyasî bir teşekkül olmaya karar verdiği bildiriliyordu. Subaşı'nın yenilmesinden sadece on iki gün sonra Tuğrul Bey'in anne bir kardeşi olan İbrahim Yınal, yanındaki 200 adamla Nişâbûr önlerine gelmiş ve şehre bir haberci göndererek teslimini istemişti. O,

48 Beyhakî, s. 718-719; Râvendî, I, 95; Hüseyinî, s. 6-7; İbnü'l-Esir, IX, 349-350; Cûzcânî, s. 249; Ahmed b. Mahmûd, I, 17-21; Turan, *Selçuklular*, s. 99; Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat*, s. 10; Yınanç, Çağrı Bey, *IA*, III, 325; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 11; Köymen, *Kuruluş*, s. 249-250; Merçil, *Gazneliler*, s. 68; Ferîdün Gerâyî, *Nişâbûr Şehr-i Firûze*, y.y., 1373 hş, s. 110; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 23-24; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 23.

49 Beyhakî, s. 723.

50 Beyhakî, s. 723; Köymen, *Kuruluş*, s. 255.

Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu'nun öncüsü olarak buraya geldiğini, arkasında büyük bir ordunun bulunduğunu, şehir halkı savaş istiyorsa geri dönerek bu orduya haber vereceğini, aksi durumda şehre girerek hutbeyi Selçuklular adına okutacağını bildirmişti. Bu haber Nîşâbûr'da büyük bir heyecana neden oldu. Şehrin ileri gelenleri Kadı Said'in evinde toplanarak durum değerlendirmesi yaptı. Alınan karar şu şekildeydi: *"Biz silah ehli değiliz. Subaşı bile o muazzam orduya yenilmişse, bizim yapabileceğimiz hiçbir şey yok. Mesûd bizim sultanımızdır. Eğer burası onun işine yarıyorsa çaresiz kendi gelecek veya birini göndererek zapt edecek. Bugün elini kan ve yağmayla yıkamış olan bir grup gelmiştir. İtaatten başka bir şey mümkün değildir."* Kısaca Selçuklular'dan korkmuşlardı. Şehrin ileri gelenleri İbrahim Yınal'ın elçisini çağırarak ona: *"Biz reayayız ve bir hükümdarımız var. Reayı savaşmaz. Emirlerin şehri almak için gelsinler. Eğer burası sultanın işine yarıyorsa almak için gelsin veya birini göndersin. Ama şunu bilin ki, halk sizin başka yerlerde yapmış olduğunuz yağma ve diğer kötülüklerden dolayı korku içindedir. Bu âdetlerinizi değiştirin, bu dünyanın sonrası diğer bir dünyadır."* demişlerdi. İbrahim Yınal, bu cevaba yeni bir elçi göndererek karşılık verdi. O, Nîşâbûr halkının doğru kararı verdiğini, liderleri olan Tuğrul'a haber göndererek Çağrı Bey ile Musa Yabgu'yu Serahs ve Merv'e, sayıları pek çok olan diğer yarı da farklı yerlere göndermesini istediğini belirtmişti. İbrahim Yınal kısaca, Nîşâbûr gibi diğer şehirler de bizim hâkimiyetimize geçmektedir, demektedir. Ayrıca Tuğrul'un âdil bir hükümdar olduğunu, sadece kendilerine direnen yerlerde ayak takımından bazı kişilerce yağma yapıldığını, ancak bu durumun teslim olan Nîşâbûr için geçerli olamayacağını belirtmişti. En can alıcı cümle ise: *"Artık Nîşâbûr bizim hâkimiyetimize geçmiştir. Burada kimse bir şey yapmaya cesaret edemez"*⁵¹ olmuştu. Bu son cümle bile,

51 Beyhakî, s. 725, 727, 729; Turan, *Selçuklular*, s. 99; Köymen, *Kuruluş*, s. 260 vd.; Merçil, *Gazneliler*, s. 68; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 24; Ağacanov, *Selçuklular*, s. 90; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 24. Bu konuşmanın

Selçuklular'ın kazanmış oldukları iki savaştan sonra kendilerine duyduğu özgüveni göstermek açısından yeterliydi.

Nişâbûr ileri gelenleri, İbrahim Yınal'ın iletmiş olduğu bu sözlerden sonra rahatlamış ve durumu münadiler vasıtasıyla şehirde ilân etmişlerdi. Hatta Tuğrul Bey'in Nişâbûr'da kalacağını belirttiği Bağ-ı Hurremek'te bile gerekli düzenlemeler yapılmıştı. Tuğrul Bey'den önce şehre gelen İbrahim Yınal'ı karşılamak üzere Sûrî ile arası pekiyi olmayan Sâlâr-ı Bozorgân, Nişâbûr Şâfi lide-ri Ebû Selh b. Muvaffak ve diğer ileri gelenler harekete geçmişti. İbrahim Yınal, yanındaki 200-300 süvari, bir bayrak ve iki yedek at (cenîbet)⁵² ile göründü. Çok sade bir kıyafet giyinmişti. Kendisini karşılamaya gelenleri saygı ve güler yüzle selamladı. İbrahim Yınal'ın şehre girmesi sırasında halk, onları görebilmek için sokaklara dökülmüştü. Bu duruma Gazneliler tarafından bakan Beyhaki,⁵³ Sultan Mahmûd ve Mesûd'un debdebesini görmeye alışık olan ihtiyarların gizlice ağladıklarını, diğer taraftan da alayın basitliğine güldüklerini belirtmektedir.⁵⁴ İbrahim Yınal daha sonra da Bağ-ı Hurremek'e inmiş, şehrin ileri gelenleri de kendisine ziyarette bulunarak hediyeler getirmişlerdi.⁵⁵

Selçuklular üzerindeki etkisinin bir hayli fazla olduğu sonraki dönemde görülecektir.

52 Yedek at anlamında kullanılan bir tâbirdir, geniş bilgi için bkz. Erdoğan Mercil, "Cenîbet ve Kullanılışına Dair Örnekler", *Osmanlı Araştırmaları, Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan 2*, sayı: 23 İstanbul 2004, s. 133-144.

53 Beyhaki, s. 730-731.

54 Bu duruma en uygun açıklamayı şüphesiz Barthold (*Türkistan*, s. 326-327) yapmış ve "... Göçebe bir kavmin reisi birdenbire Mahmûd ve Mesûd tipinde bir hükümdara dönüşmezdi." demiştir.

55 Beyhaki, aynı yer; Râvendî, I, 95; *Tarih-i Güzide*, s. 428; Köymen, *Kuruluş*, s. 263; Agacanov, *Selçuklular*, s. 90. İbnü'l-Esir (IX, 350), 429/1037-1038 yılı olaylarını zikrederken, Çağrı Bey'in hiçbir çatışma olmadan Nişâbûr'u ele geçirdiğini, şehirde hiçbir değişiklik yapmadığını, Tuğrul'un daha sonra şehre geldiğini zikrederek Beyhaki'nin vermiş olduğu bilgilerle çelişmektedir. Bu durumda Beyhaki'nin Gazneliler Devleti'nde üstlendiği görev düşünüldüğünde, vermiş olduğu bilgileri doğru kabul etmek daha uygun görünmektedir.

İbrahim Yınal'ın asıl görevi, Selçuklular'ın artık Gazneliler'den bağımsız bir topluluk olduğunu göstermekti. Bunun için de şehirde Tuğrul Bey adına hutbe okutulması gerekmekteydi. Cuma günü mescide gelen İbrahim Yınal'ın en büyük destekçisi Gazneliler'in buradaki görevlisi Sâlâr-ı Bozorgân olmuş ve yanında silahlı adamlarıyla birlikte mescide gelmişti.⁵⁶ Cuma hutbesini Horasan'ın önemli âlimlerinden biri olan Ebû Osman İsmail b. Abdurrahmân b. Ahmed es-Sâbûnî en-Nîşâbûrî okuyacaktı. Ebû Osman es-Sâbûnî, hutbeyi Tuğrul Bey adına okuması için gizlice ikna edildi. Fakat beklenmeyen tepki halktan gelmişti. Hutbede Tuğrul Bey'in adı okununca mescitte bulunan halk ayaklandı. Uzun uğraşlardan sonra halkın sükûneti sağlanarak Cuma namazı kılınabilmişti. Bir oldu-bittiyle Horasan'a gelen Selçuklular, artık taht ve devlet sahibi olmuşlardı. İkinci aşama, Tuğrul Bey'in Nîşâbûr'a gelerek Sultan Mesûd'un tahtına oturması olacaktı.⁵⁷

Cuma hutbesinin Selçuklular adına değiştirilmesinden bir hafta sonra Tuğrul Bey, Sâlâr-ı Bozorgân, Ebû Sehl b. Muvaffak ve İbrahim Yınal'a mektup göndererek kardeşi Çağrı ile amcası Musa Yabgu'yu bütün askerlere komutan tayin ettiğini, kendisinin de hassa askeriyle birlikte Nîşâbûr'a geleceğini, şehir ileri gelenlerinin itaatine girmekle doğru bir karar verdiğini ve bunun karşılığını mutlaka göreceklərini bildiriyordu. Üç gün sonra Tuğrul Bey, Nîşâbûr'a gelerek Bağ-ı Şâdyâh'a inmişti. Görüldüğü üzere Tuğrul Bey, kendisi Nîşâbûr'a geldiği sırada askerin idaresini Çağrı Bey'e bırakmıştı.

Çağrı Bey'in Bağımsız Faaliyetleri

Selçuklular'ın Nîşâbûr'u ele geçirmelerinin Sultan Mesûd üzerindeki etkisi çok olmuş ve bunun neticesinde onlara karşı harekete

56 Beyhakî (s. 731), Horasan Divânı Reisi Sûrî'nin yanlış uygulamaları neticesinde Selçuklular'ın Horasan'a hâkim olduğunu kaydetmektedir.

57 Beyhakî, s. 731; Hüseyinî, s. 6; Turan, *Selçuklular*, s. 100; Köymen, *Kuruluş*, s. 264; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 24; Agacanov, *Selçuklular*, s. 90.

geçme zorunluluğu hissetmişti. Sultan Mesûd bu amaçla Horasan'ın en doğu noktası olan Belh'e hareket etmişti. Bu sırada Tuğrul Bey, Horasan'ın batı bölgesi, yani Nişâbûr ile ilgilenirken, Çağrı Bey de Serahs'ta bulunmaktaydı. Sultan Mesûd, Belh'ten Tirmiz'e doğru harekete geçtiği sırada Çağrı Bey de kendi plânlarını devreye sokmuştu. 9 Rebiülâhir 430/8 Ocak 1039 tarihinde Gazneli vezirinin göndermiş olduğu bir mektup, Sultan Mesûd'u bir hayli rahatsız etti. Gelen mektupta Serahs'ta bulunan Çağrı Bey'in Cûzcân'ı ele geçirmek üzere harekete geçtiği, hatta Ceyhun üzerinde bulunan köprüyü de yıkmayı plânladığı bildirilmekteydi. Vezir mektubunda böyle bir şeyin gerçekleşmesinin kendileri için hem askerî anlamda hem de itibar açısından büyük kayıplara neden olacağını yazıyordu. Nitekim köprü yıkılırsa Ceyhun'un batı sahilleri Çağrı Bey'in kontrolü altına girecek, Sultan Mesûd ile Gazne kuvvetleri de suyun diğer tarafında mahsur kalacaktı.⁵⁸

Ancak Çağrı Bey'in bu plânı devreye sokmadığı anlaşılmaktadır. Sürekli olarak Gazneli casusları tarafından kontrol altında tutulan Çağrı Bey'in, 7 Cemaziyelevvel 430/4 Şubat 1039 tarihinde kardeşi Tuğrul'u ziyaret etmek için Nişâbûr'a geldiği görülmüştü. Çağrı Bey, Nişâbûr'da kırk gün kalmıştı. Bu süre boyunca Bağ-ı Şâdyâh'ta ikamet etmiş ve kardeşi de ona 500 bin dirhem ihsanda bulunmuştu. Üstelik bu para ile diğer masrafları Sâlâr-ı Bozorgân tedarik etmişti. Çağrı Bey, Nişâbûr'dan Serahs'a, oradan da Cûzcân'a gitmişti.⁵⁹

Bu tarihten itibaren Selçuklular ile Gazneliler arasındaki mücadelede daha farklı bir döneme girildi. Özellikle Gazneliler'e karşı kazanılan ikinci zaferden sonra her zaman birlikte hareket eden Selçuklu topluluklarının birbirinden bağımsız şekilde hareket etmeye başladığı görülmektedir. Çağrı Bey daha ziyade

58 Beyhakî, s. 749-750; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Merçil, *Gazneliler*, s. 69; Merçil, "Hintliler", s. 841; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 26.

59 Beyhakî, s. 750-751; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 283.

Horasan'ın orta kesiminde faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Nitekim Cemaziyelâhir 430/Mart 1039 tarihinde Çağrı Bey ile ilgili olarak bazı haberler Sultan Mesûd'a iletmeye başlandı. Bu haberlerde Çağrı Bey'in kuvvetli bir orduyla Tâlekân'a geldiği, oradan da Fâryâb ve Şuburgân'a gitmek istediği, gittiği her yeri yağmaladığı ve insanları öldürdüğü bildirilmişti. Gelen haberlerde ilginç bir olay da naklediliyordu. Çağrı Bey'in yanındaki on Türkmen, 18 Cemaziyelâhir/17 Mart gecesi gizlice muhtemelen Belh'e gelerek Bağ-ı Sultan yakınlarında dört Hintli askeri öldürdükten sonra şehrin kuhendizine⁶⁰ gitmiş, orada bulunan fillerden birini kaçırmak üzere uzaklaşmışlardı. Daha sonra filin üzerinde uyumakta olan çocuğu uyandırarak fili hızlı sürmesini, yoksa kendisini öldüreceklerini söylemişlerdi. Gazneli atlıları onları yakalamak için harekete geçtilerse de yakalamaları mümkün olmadı. Fil, o sırada Şuburgân'da bulunan Çağrı Bey'in yanına götürüldü. Askerlerine ödül veren Çağrı Bey, filin Nişâbûr'a götürülmesini emretmişti.⁶¹ İlk bakıldığında kaçırılmış olan bir filin Selçuklular'a büyük bir fayda sağlamayacağı veya bunun basit bir hırsızlık vakası olduğu düşünülebilir. Neticede sahip olunan bir fil, Gazneliler'e karşı bir anlam içermez. Bununla birlikte Çağrı Bey'in düşüncesi bize göre daha farklıdır. Bilindiği üzere Selçuklular, Gazneliler'e karşı süvari olarak savaşmıştır. Yapılan

60 Bir şehirdeki en eski yerleşim olup, sonraki süreçte iç kale durumundadır, bkz. Cihan Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul 2012, s. 105.

61 Beyhakî, s. 751; Hüseyinî, s. 7; İbnü'l-Esîr, IX, 367; Cîzcanî, s. 250; Ahmed b. Mahmûd, I, 23; Turan, *Selçuklular*, s. 103; Köymen, *Kuruluş*, s. 284; Merçil, *Gazneliler*, s. 69; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 25; Merçil, "Hintliler", s. 841; Cihan Piyadeoğlu, "Horasan'ın Doğu Bölgesi: Kubbetü'l-İslâm Belh (Büyük Selçuklular Dönemi)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 49, İstanbul 2010, s. 3. Bu olay Gazneliler açısından büyük bir utanç vesilesi olmuştu. Sultan Mesûd, bu olayı haber aldığı anda çok kızmış, filcileri azarlayarak filin değeri olarak onlardan 100 bin dirhem alınmasını ve bazı Hintli filcilerin de dövülmesini emretmişti, bkz. Beyhakî, aynı yer.

savaşlarda Selçuklu ordusundaki atların, Gazneliler ordusunda fazlaca bulunan filleri gördüklerinde ürkmeleri gayet muhtemel bir durumdur. Dolayısıyla Çağrı Bey'in adamlarının Gazneliler ordusundan fil kaçırması macera için değil, atların fillere alıştırılmasına yönelik bir düşünceyle gerçekleştirilmiş olmalıdır. Nitekim Selçuklular'ın askeri komutanı olarak kabul ettiğimiz Çağrı Bey'in, orduyu yaklaştırmakta olan büyük mücadeleye hazırlama çabası içine girmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Gazneliler karşısında peş peşe gelen bu başarılar hiç kuşkusuz Selçuklular'ın kendilerine olan güvenlerini daha da artırmış, korkusuzca kararlar almalarını sağlamıştı. Belki de bunun bir sebebi olarak galibiyet sırası Gazneliler'e geçmişti. Kaynaklarca Ulyââbâd Savaşı olarak nakledilen bu olay şu şekilde gelişmişti: 20 Cemaziyelâhir 430/19 Mart 1039 günü Çağrı Bey'in hâcibi olan Âltı (Âltay) Sökmân, yanındaki 2 bin atıyla Belh'in kapısına gelerek Bend-i Kâfirân denilen yerde iki köyü yağmaladı. Bu haber şehirde duyulduğunda Sultan Mesûd, kendilerine ait atların da şehirde bulunuyor olmasından endişelenerek Selçuklu kuvvetlerinin üzerine bir ordu göndermeye karar verdi. Neticede Hâcib-i Bozorg'un komutasında ve sipehsâlârin desteğinde bir askerî birlik Selçuklular'ın üzerine gönderildi. İkinci vakti iki taraf karşı karşıya geldi. Savaşın başlamasından sonra Hâcib Âltı Sökmân, geceleyin Ulyââbâd'a gelerek Çağrı Bey'e haber gönderdi. Çağrı Bey'in komutasındaki Selçuklu kuvvetleri bulundukları Şuburgân şehrinde 9 Recep 430/6 Nisan 1039 tarihinde çöl tarafından Ulyââbâd düzlüğüne erişmişti. Otuz fille desteklenmiş olan Gazneliler ordusu ile Selçuklular savaşa tutuştu. Gazneliler tarafı Çağrı Bey'in kardeşinden destek almadan bu savaşta ne kadar dayanacağını merak etmekteydi. Merak edilen bir diğer şey, Çağrı Bey'in bu kadar az bir kuvvetle neden Sultan Mesûd'un karşısına çıkmış olduğuydu. Herkesin görüşü savaşın kısa sürede Gazneliler lehine sonuçlanacağı şeklindeydi. Ancak öyle olmadı. Yaşanan

çetin mücadele beklenenden daha uzun süre devam etmişti. Hatta Beyhakî⁶², bu sayede bir meydan savaşı hakkında fikir sahibi olduğunu kaydeder. Savaşın uzaması üzerine Sultan Mesûd bizzat savaşa katılmaya karar verdi. Onun savaşa girmesiyle birlikte savaşın seyri Gazneliler lehine gelişmeye başladı. Selçuklu kuvvetleri bozuldu, pek çoğu öldürüldü, bir o kadarı da esir düştü. Gazneliler ordusunun düşmanı takip etmesine Sultan Mesûd engel olmuştu. Ona göre amaç hâsıl olmuş, Selçuklular'ın kazanmış olduğu yüksek maneviyata darbe vurulmuştu. Ayrıca çöller Selçuklular'ın mekânı olduğu için böyle bir takip ordu için tehlikeli olabilirdi. Sorgulanan esirler kafalarındaki sorunun cevabını da vermişlerdi. Çağrı Bey, Tuğrul'un onayını almadan buraya gelmiş ve Gazneliler ordusunun savaş gücünü deneyerek öğrenmek istemişti. Muhtemelen Çağrı Bey, Horasan'da daha geniş bir harekâta girişmeden önce karşılaşılabileceği tehlikeleri görmek istiyordu.

Çağrı Bey'in Bağımsızlığa Giden Yoldaki Etkinliği

Dandanakan Savaşı'ndan sonra her ne kadar sultan olarak Tuğrul Bey tahta çıkmış olsa da, Çağrı Bey'in Selçuklular'ın bağımsızlığına olan etkisi Tuğrul Bey'den daha fazladır. Özellikle kırılma noktalarında Çağrı Bey'in askerî anlamda almış olduğu kararlar, Gazneliler'e karşı kazanılan zaferler ve dolayısıyla bağımsız bir devletin kurulmasında önemli roller oynamıştır. Her ne kadar Ulyaâbâd Savaşı'nın kaybedilmiş olması Çağrı Bey için kayıp ise de sonraki dönemde işlerin Selçuklular lehine gelişmesini sağlayan da bu savaşta almış olduğu risk sayesinde yine o olmuştur.

Ulyaâbâd Savaşı'ndan sonra psikolojik üstünlük Gazneliler'e geçmişti. Çünkü Sultan Mesûd'un yenilmez biri olduğu kanıtlanmış, üstelik Selçuklular da acı bir tecrübeyle bunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Artık psikolojik üstünlüğün askerî alana da

62 Beyhakî, aynı yer.

yansıtılması gerekmekteydi. Sultan Mesûd bu amaçla Horasan'ın en doğu bölgesi olan Belh'ten Horasan'ın içlerine doğru bütün Türkistan'ı ele geçirebilecek güçte olan bir orduyla Şaban 430/ Nisan-Mayıs 1039⁶³ tarihinde Serahs'a doğru harekete geçmişti. Ülkenin her tarafından gelen askerlerin de katılımıyla Ramazan'ın ilk günü (27 Mayıs 1039) Tâlekân'a varılmış ve savaş düzeniyle harekete geçilmişti. Gazneliler'in savaş düzeniyle harekete geçmesi birbirlerinden bağımsız şekilde faaliyetlerde bulunmakta olan Selçuklular'ın da bir araya gelmesini sağlamıştı. Tuğrul Bey, Nişâbûr'dan Çağrı Bey'in bulunduğu Serahs'a gelmiş, Musa Yabgu da Merv'den gelerek onlara katılmıştı. Gazneliler'in edindikleri bilgilerde, Selçuklular'ın 20 bin atlı olduğu ve her ne surette olursa olsun Telhâb veya Bâzargân köyünde savaşmak niyetinde oldukları belirtilmekteydi. Diğer taraftan Selçuklular kendi aralarında tartışarak bu zor durumdan bir çıkış yolu aramak çabası içerisinde girmişlerdi. Tuğrul Bey ve amcası Musa Yabgu, Gazneliler'le savaşmamak yönünde fikir beyan ederek: *"Rey, Cibâl ve Gürgân bizim önümüzdedir. Oraya gidersek rahat bir yaşam süreriz. Ayrıca Derbend-i Rum'da da düşman yok. Horasan'ı ve bu bölgeleri terk edelim. Büyük ordusu ve raiyeti olan büyük ve haşmetli sultanla savaşmamız mümkün değildir."* demişlerdi. Hemen her konuda daha şahin bir tutum takınan Çağrı Bey ise bu görüşe karşı çıkarak: *"Büyük bir hataya düşüyorsunuz. Eğer ayağımızı Horasan'dan çekerek hiçbir yerde kalamaz, bu padişah'tan (Mesûd) ve onun üzerimize göndereceği askerden kendimizi kurtaramayız. Ben Ulyaâbâd Savaşı'nda askeri (savaşmasını) gördüm. Her çeşit mühimmata sahipler, fakat destek almaktan uzaklar. Onların askeri destek almadan yaşamaları mümkün değil. Bu sebeple kendi canlarını mı, mühimmatlarını mı korusunlar? Bizim ise ağırlığımız yok. Beydoğdu ve Subaşı bu desteği alamadıkları için yenildi. Bizim ağırlıklarımız bizden otuz*

63 Beyhakî, bu tarihi Şaban ayının ortası olarak nakletmektedir, bkz. s. 754. 1 Şaban/28 Nisan tarihine denk gelmektedir.

*ferseng*⁶⁴ uzaktadır. Bir savaşa hazırız. Mertçe savaşalım, bakalım Tanrı bizim için ne takdir etmiştir?” şeklinde görüş belirtmişti.⁶⁵ Yapılan toplantıdan sonra Çağrı Bey, Merv’e tekrar hâkim olmak düşüncesiyle şehrin önlerine gelmiş, kapıları kendisine kapatan Mervliler ile bir süre savaşmıştı. Sultan Mesûd’un harekete geçtiğini haber alınca da Merv’in çevresindeki köy ve kasabaları tahrip etmişti.⁶⁶ Mesûd’un harekete geçmesiyle birlikte Selçuklular için savaşmaktan başka çare kalmamıştı.

18 Ramazan 430/13 Haziran 1039 tarihinde 300 süvariden müteşekkil Selçuklu keşif kolu, kuşluk vaktinde Telhâb civarında görüldü. Gazneliler ordusu da Sultan Mesûd’un emriyle bölgeye gelerek ordugâh kurmuşlardı. Selçuklu keşif kuvvetlerinin saldırıda bulunması üzerine Gazneliler de karşılık vermiş, yapılan kısa, ama şiddetli bir çarpışma sonrasında Selçuklular geri çekilmişlerdi. Ertesi gün sabahın erken saatlerinde Gazneliler tarafında davullar çalınmaya başlamış ve ordu savaş düzeni almıştı. İki fersah ilerleyen Gazneli ordusu Selçuklular’ın ana ordusuyla karşı karşıya gelmişti. Savaştan bir süre önce Gazneliler ile sorun yaşayan bir grup asker, Selçuklular’a sığınmış ve savaş sırasında

64 İran’da kullanılan yol uzunluk ölçüsü olup, at ile gidilen bir saatlik mesafeyi belirtmektedir, bkz. Cl. Huart, “Fersah”, *İA*, İstanbul 1997, IV, 574.

65 Beyhakî, s. 754-755. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ulyaâbâd Savaşı’ndan sonra yakalanan esirler, Çağrı Bey’in Gazneliler ordusunun gücünü test etmek için savaşa girdiğini söylemişlerdi. Görüldüğü üzere Çağrı Bey, Gazneliler ordusunu ağır, savaşmaktan ziyade sahip bulunduğu mühimmatı korumayı amaçlayan bir ordu olarak görmekteydi. Nitekim Beyhakî (s. 753) bunu destekler mahiyette Ulyaâbâd Savaşı’nda savaşan Gazneli ordusunun topyekûn savaşmadığını belirterek “500’den az atlı savaşıyor, diğer askerler onları seyretdiyordu. Bir kısım yorulunca onların yerini başka bir kısım alıyordu. Böylece savaş öğlene kadar sürdü.” şeklinde bilgi vermekte ve buna canı sıkılan Sultan Mesûd’un bizzat savaşa girmeyi gerekli gördüğünü nakletmektedir.

66 Hüseyinî, s. 8; Cûz.câni, s. 250; Ahmed b. Mahmûd, I, 24-25; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 13-14; Kafesoğlu, *Selçuklular*, *İA*, 362; Köymen, *Kıruluş*, s. 287 vd.; Merçil, *Gazneliler*, s. 70; Gerâyli, *Nişâbîr*, s. 110; Sevim, *Çağrı Bey*, *DİA*, VIII, 184; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 24-25; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 26-27.

onlarla birlikte mücadele etmek istediklerini belirtmişlerdi. Ancak bu durum Selçuklular cephesinde şüpheyle karşılanmış, neticede Çağrı Bey gelenlerin ön saflara sürülmek suretiyle bağlılıklarının denenmesini teklif ederek problemi çözmüştü. Çarpışma sırasında bu grubun, Selçuklular adına büyük yararlılık gösterdiği görüldü. Sultan Mesûd, dişi bir fil üzerinde savaşı takip ediyordu. Selçuklular, Gazneliler ordusunu o derece yıpratmıştı ki, Mesûd devamlı olarak filin üzerinde kalmış, dinlenme fırsatı bile bulamamıştı. Selçuklular, Gazneliler ordusunu tam manasıyla bozguna uğratamadıysa da büyük kayıplar verdirmişti.⁶⁷

Ancak savaşın tam manasıyla gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkün değildi. Gazneliler ordusu merkezde Sultan Mesûd olduğu halde tekrar savaş düzeni aldı. Bunun üzerine Selçuklular geri çekildi, ancak fazla uzaklaşmadan ordugâh kurmuşlardı. İki ordu arasındaki mesafe o kadar yakındı ki, her iki taraftaki davul sesleri birbirine karışıyordu. Gazneliler ordusunda yaya asker bir hayli fazlaydı. Bunlar tedbiren karargâhlarının çevresine hendekler kazmışlardı. Bu sayede Selçuklular'ın ani baskınları ve hayvanlarını kaçırmaları engellenmiş oldu. İki tarafın küçük çaptaki hücumları gün boyunca devam etmişti. Ertesi gün Selçuklu kuvvetleri üç koldan taarruza geçti. Ramazan ayının sonlarına doğru gerçekleşen bu taarruza bayramdan sonra savaşmayı daha uygun bulan Sultan Mesûd, karşılık vermek istememişti. Bununla birlikte Selçuklular hücumlarına sürekli olarak devam etmiş, buna ek olarak hayvanlar için ot bulmak da bir hayli zorlaşmıştı. Durum karşısında vezir ve diğer ileri gelenlerle bir toplantı yapan Sultan Mesûd, şu itirafta bulunmuştu: *"Ben bu işin bu kadar zor olacağını bilmiyordum. Bana doğruyu söylemediler."*⁶⁸

67 Beyhakî, s. 757; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 290, Merçil, *Gazneliler*, s. 70-71; Agacanov, *Selçuklular*, s. 90.

68 Beyhakî s. 758-759; Cûzcânî, s. 250; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Köymen, *Kuruluş*, s. 291; Merçil, *Gazneliler*, s. 71; Agacanov, *Selçuklular*, s. 91 vd.; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 27.

Savaş, yukarıda da ifade ettiğimiz şekliyle Ramazan ayının sonuna kadar devam etti. Ramazan ayının sonunda Gazneliler bayram kutlaması için hazırlandı. Ancak Selçuklular için durum böyle olmamıştı. Onlar bayram namazı için toplanan Gazneliler ordusuna ok yağdırmaktan geri durmamış, karşılık gelince de geri çekilmişlerdi. 2 Şevval 430/27 Haziran 1039 tarihinde Gazneliler savaşmak üzere tekrar harekete geçti. Sultan Mesûd, ordunun düzeni konusunda gerekli emirleri verdikten sonra Ertegin adında bir komutanı 500 atlı ve 500 Hintli askerle birlikte ordunun gerisine göndererek ona Çağrı Bey'in tespitini haklı çıkaracak şu emri vermişti: *"Ağırlıklarımıza bir zarar gelmesin"*. Ordusunda gerekli düzenlemeleri yapan Sultan Mesûd, büyük bir tantanayla harekete geçti. Bir ferseng gidildikten sonra tam manasıyla donanmış ve savaşma düzenine girmiş olan Selçuklu kuvvetleriyle karşılaşılmıştı. Savaşa başlamak için fazla beklenmemiş ve iki taraf arasında şiddetli bir çarpışma başlamıştı. Öğlene kadar şiddetle devam eden savaşın seyri çok büyük bir fırtınanın kopmasından sonra değişmişti. Gazneli ordusu savaş düzeninden bir süreliğine olsa da kopmuştu. Bundaki etkenlerden biri fırtına, diğeri ise Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu'nun en seçkin askerleriyle birlikte Gazneliler ordusunun merkezine yaptıkları hücumlardı. Sultan Mesûd merkezde yer aldığı için ona verilebilecek bir zarar ordunun tamamıyla bozulması anlamına geldiğinden pusulardan çıkarak devamlı olarak merkeze hücum etmişlerdi. Bu hücumlar o derece etkili olmuştu ki, Sultan Mesûd herhangi bir tersliğe meydan vermemek adına ordunun merkezinden ayrılarak savaşı dışarıdan idare etmeye başlamıştı. Yusuf Yinal'a bağlı olan Türkmenler de bu savaşta yer almış, Gazneliler ordusunun sağ ve sol taraflarına hücum etmişlerdi. Sultan Mesûd, merkezden ayrıldıktan sonra burasının güçlendirilmesi amacıyla emirler vermiş ve böylece merkeze bazı kuvvetlerin kaydırılmasını sağlamıştı.⁶⁹

69 Beyhakî, s. 759-761; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 292; Merçil, *Gazneliler*, s. 71; Agacanov, *Selçuklular*, s. 92.

Sultan Mesûd, hazırlıkları tamamladıktan sonra yanına güçlü bir kuvvet alarak bir tepenin üzerine çıkmış ve taarruz için beklemeye başlamıştı. Bu sırada onun karşısındaki bir tepenin üzerinde üç bayrak görülmüştü. Bu üç bayrak Selçuklu liderlerine, yani Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu'ya aitti. Onlar, Sultan Mesûd'un, bir taarruz plânladığını anladıkları için karşılık vermek düşünce-siyle burada üslenmişlerdi. Ardından başlayan Gazneli saldırısına Selçuklular da karşılık vermişti. Şiddetli bir çatışmanın ardından tepedeki üç bayraktan birinin yerinden oynadığı görüldü. Siyah bayrak taşıyan 2 bin zırlı süvariden oluşan bu kuvvet, savaş meydanını terk etmişti. Bu kuvvet Çağrı Bey'e bağlı kuvvetlerdi. Muhtemelen o, karşılıklı bir mücadeleye dönüşen savaşın gidişatını kendileri için pek olumlu bulmamış ve daha fazla zayıat verilmemesi için böyle bir karar almıştı. Çağrı Bey'in yerinden ayrılması Gazneliler'in moralini arttırmış ve şiddetli bir saldırıya geçmelerini sağlamıştı. Bu saldırı karşısında Selçuklular'ın tamamı geri çekilmek zorunda kalmıştı. Ulyaâbâd'dan sonra bu sefer de kazanan Gazneliler olmuştu. Sultan Mesûd zafernâmeler yazılmasını emrettikten sonra 3 Şevval 430/28 Haziran 1039 tarihinde Serahs'a doğru harekete geçti.⁷⁰

Ancak 5 Şevval/30 Haziran günü Serahs'a iki fersah mesafe kala Selçuklular'ın keşif kollarıyla karşılaştığında en fazla şaşırان ve sinirlenen sultan Mesûd olmuştu. O, Selçuklular'ın aldıkları yenilgiden sonra artık buralarda kalamayacakları düşüncesindeydi. Ancak işin hiç de öyle olmadığını öğrenmesi için fazla beklemeyecekti. Gazneliler, Serahs'a ulaşmadan önce suyu bol bir nehrin kenarında konaklamışlardı. İkinci vaktinde Gazneliler'in asla beklemedikleri bir şey gerçekleşmiş ve Selçuklular

70 Beyhaki, s. 762-763; Cûzcânî, s. 250; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 294; Merçil, *Gazneliler*, s. 71; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 25; Agacanov, *Selçuklular*, s. 93; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 27.

tekrar harekete geçmişti. Selçuklular, Gazneliler ordusuna iki ferseng daha yaklaştı ve yanlarında getirdikleri işçiler ile nehrin güzergâhını değiştirmeye başlamışlardı. Gelen haber bununla da sınırlı kalmamıştı. Selçuklular aldıkları mağlubiyete rağmen yeniden savaşmak fikrindeydi.⁷¹

Gelen haberlerden sonra Sultan Mesûd'un canı bir hayli sıkılmıştı. Geceleyin gelen haberler ise daha da iç karartıcıydı. Savaşa karar veren Selçuklular, uygulayacakları taktik konusunda kendi aralarında tartışmalar yapmaktaydı. Yapılan tartışmalarda Gazneliler'e karşı meydan savaşı yapmanın yanlış olduğu, kendi taktikleri olan vur kaç benimsemelerinin daha doğru olacağı görüşü ağırlık kazanmıştı. Neticede Selçuklular çöl şartlarına, diğer bir ifadeyle sıcağa da soğuğa da alışkın kimselerdi. Ayrıca ağırlıklarını korumak gibi bir zorunlulukları da yoktu. Bu haberler Sultan Mesûd'a ulaştığında Vezir Ahmed b. Abdüssamed ile durum değerlendirmesi yaparak nasıl bir yol takip edileceği konusunda fikrini sormuştu. Vezir bu soruya sultanın görüşünü sorarak karşılık vermişti. Sultan Mesûd, gelinen noktada çölde savaşmak için gerekli hazırlıkların yapılmasını, daha sonra da Selçuklular'la bir meydan savaşı yapılarak onların Ceyhun'un öbür tarafına sürülmesinin uygun olacağını belirtmişti. Bu görüş, vezir tarafından destek bulmamıştı. Nitekim şartlar ve mevsim bu plânın uygulanabilir olması için mümkün görünmemekteydi. Tam da bu görüşmelerin yapıldığı esnada nehrin suyunun kesildiği ve Selçuklular'ın Gazneliler'in ordugâhını dört bir taraftan kuşattığı haberi ulaştı.⁷² Gazneliler için zaferin zirvesinden inme zamanı gelmiş gibiydi.

İşin ciddiyeti öyle bir hal almıştı ki, sultanın daha önce yazılmasını emrettiği zafernâmeler, vezirin ve Dîvân-ı Risâlet Reisi

71 Beyhakî, s. 765; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Köymen, *Kuruluş*, s. 295; Merçil, *Gazneliler*, s. 71; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 25; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 27.

72 Beyhakî, s. 765 vd.; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Köymen, *Kuruluş*, s. 295-296; Merçil, *Gazneliler*, s. 71; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 27.

Ebû Nasr-ı Mişkân'ın kararıyla ertelenmişti. Artık bütün şartlar Selçuklular lehine gelişmeye başlamıştı. Nehir, dolayısıyla su Gazneliler ordusunun uzağında kalmış, sadece kuyu suyu bulunabilir olmuştu. Bütün bunlardan sonra başlayan savaşta da Selçuklu üstünlüğü kendisini göstermekteydi. Gazneliler ordusunda çözümler başlamış, asker de hayvanlar ve kendileri için yeterince yiyecek bulunmadığından şikâyet eder olmuştu. Muhtemelen bu duruma su sıkıntısı da eklenmişti. Şartları kendi lehine çeviren Selçuklular, daha şiddetli bir hücumla geçmişlerdi. Bu saldırı Gazneliler'i gafil avlamış ve başta sultan olmak üzere herkesi endişeye sevk etmişti. Sultan Mesûd, içinde bulunulan durumu daha yakından görmek için atına binerek savaş meydanını incelemiş, geri döndükten sonra da komutanları toplantıya çağırılmıştı. Komutanlar havanın sıcaklığından, yorgunluğa ve yiyecek sıkıntısına varıncaya kadar hemen her konudan şikâyetçi olmuşlardı. Sultan Mesûd son olarak vezirin görüşlerini sordu. Vezirin cevabı bir hayli ilginç olmuştu, *"Eğer bizim askerimiz yorulduysa Türkmenler de yorulmuştur. Fakat onlar sabırla ve canla başla çalışmaktadır. Onlara nasihat etmek üzere bir elçi göndermek en doğru olanıdır. Çünkü onlar bizden aldıkları yenilgi sonrasında korkmaktadır."* Neticede gönderilecek olan elçi itaat etmeleri karşılığında sultanı Herat'a gitmeye ikna edecek, bu esnada yapılacak görüşmelerde iki taraf arasında bir barış ortamı tesis edilecekti. Sultan Mesûd bu durumun kendilerini aciz göstereceği endişesini dile getirdi. Ancak vezir, Selçuklular'ın nasıl savaştığını bizzat sultanın da gördüğünü belirterek, zaman kazanmayı, Herat'a gidildikten sonra sultanın isterse tekrar onların üzerine gidebileceğini söylemişti. Aslında herkes bunun tam manasıyla acizlik olduğunu bilmekte, fakat durumun daha da kötüye gidebileceği endişesi taşımaktaydı. Kafası en karışık olan kişi ise hiç şüphesiz Sultan Mesûd idi. Sultan Mesûd, Vezir Ahmed b. Abdüssamed'in fikrini pek beğenmemiş olacak ki, yapılması gerekenleri Ebû Nasr-ı

Mişkân ile tartışmaya başlamış, hatta bu görüşme sırasında vezire olan güvensizliğini beyan etmişti.⁷³ Bakıldığında Gazneliler tam manasıyla köşeye sıkışmış durumdaydı. İki önemli komutanları Beydoğdu ve Subaşı, Selçuklular'a karşı mağlup olmuştu; çünkü Selçuklular'ın savaş taktiği karşısında düzenli ordu olarak başarı şansları azdı. Kazandıkları son savaşta savaş meydanını terk eden Çağrı Bey, muhtemelen daha fazla zayıat vermemek adına böyle bir şey yapmıştı. Nitekim meydan savaşı yapmak Selçuklular'a uygun bir taktik değildi ve bu durum kendileri tarafından da fark edilen bir gerçek olmuştu.

Sultan Mesûd'un, vezirin fikrini desteklememiş olması varılan sonuç üzerinde pek etkili olmadı. Hatta vezirin fikrinin tatbik edileceğini Ebû Nasr-ı Mişkân'a söyleyen de yine kendisi olmuştu. Nitekim o, *"Elçi gönderilsin ve bu kurt kavmiyle barış yapılsın, biz de Herat'a gidelim. Bu yüz orada kalalım ki asker dinlensin. Ayrıca Gazne'den at, deve ve silah isteyelim, diğer işleri düzene koyalım. Nasılsa bu kavmin âdetlerini öğrendik. Mihri-gân⁷⁴ geldiği zaman, Bûşenc, Tûs ve Nişâbü'r üzerine yürüyelim. Bize karşı koyarlarsa bu sorun olmaz, karşı koymazlarsa da Bâverd ve Nesâ'ya kadar onların peşinden gidelim. Kış mevsiminde bu işi bitirelim. Tanrının yardımıyla Horasan'ı onlardan temizleyelim."* demektedir. Gazneliler ve Selçuklular arasındaki en önemli fark, Sultan Mesûd ile Ebû Nasr-ı Mişkân arasında geçen bir konuşmada şu şekilde tespit edilmişti: Ebû Nasr-ı Mişkân, Gazneliler

73 Beyhaki, s. 756 vd.; Turan, *Selçuklular*, 104; Köymen, *Kuruluş*, s. 295-296; Merçil, *Gazneliler*, s. 71; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 27.

74 Mihri-gân Bayramı, İran takviminin yedinci ayı olan ve 23 Eylül-22 Ekim arasını kapsayan Mihr ayının 16-21. günlerinde Akhemenidler'den beri kutlanılan bir bayramdır, bkz. *Zeynü'l-Abbâr*, s. 238 vd.; Ayrıca bkz. Hâşim Razî, *Pijühîşi der Gâhşomâri ve Çeşmâ-yı İran-ı Bâstân*, Tahran 1380 hş., s. 19 vd.; Cihan Piyadeoğlu, "Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Bayramlar ve Bayram Kutlamaları", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5, Erzincan 2010, s. 416 vd.

ordusunun stratejik hatalar yapmakta olduğunu belirterek, Selçuklular'ın ekin bulunan yerlerde konakladığını, ancak kendilerinin ise tam taşlık mevkileri tercih ettiklerini söylemişti. Ayrıca Selçuklular'ın akarsu kenarlarında konaklamalarına rağmen, kendilerinin kuyu suyu içtiğini, Selçuklular'ın develerinin otlayabildiği için az yemle idare edebildiğini, kendi develerinin ise ancak ordugâh çevresinde otlatıldığı için yem sorunu yaşadıklarını belirtmişti. Sultan Mesûd'un verdiği cevap da aslında problemi kendilerinin de bildiğini göstermekteydi: *"Onlar fazla mühimmata sahip değil. Bu sebeple rahatça gidip gelebiliyorlar. Bizimse o kadar çok mühimmatımız var ki, onları korumaya çalışmaktan diğer işlerle ilgilenemiyoruz."* Bu konuşmada problemin tespit edilmiş olduğu açıktı. Hatta probleme çözüm bile üretilmişti. Artık savaşa gidilirken sadece yeteri kadar mühimmat götürülecek, Selçuklular'la eşit şartlarda savaşılabileceği için onlar mağlup edilebilecekti.⁷⁵

Ertesi gün vezirin de katıldığı toplantıda Selçuklular'a elçi gönderilmesine ve arada iyi ilişkiler kurulması için çaba gösterilmesine karar verildi. Bu amaçla Hâkim Ebû Nasr-ı Mutavvî ez-Zevzenî, Selçuklular'a elçi olarak gönderilecekti. Vezir Ahmed b. Abdüssamed, Hâkim Ebû Nasr ile görüşerek ona iletmesini istediği şeyler hakkında bilgi verdi. Selçuklular'a gönderilen elçi, sultanın haberi olmadan vezirin bilgisi dâhilinde gönderilmiş gibi bilgi verecek ve vezirin gayesini Müslüman kanını durdurmak olarak bildirecekti. Bununla birlikte aba altından sopa göstermek de ihmal edilmemiş ve Selçuklular'a bu kadar büyük bir sultanın düşmanlığını çekmelerinin kendilerine bir şey kazandıramayacağı hatırlatılmıştı. Üstelik içinde bulunulan şartlardan dolayı iki taraf da zarar görmekteydi. Ayrıca çölde bir iki kez savaş kazanmış olmak devranın bu şekilde sürüp gidebileceği anlamını da

75 Beyhakî, s. 770-771; Cûzcânî, s. 250; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Köymen, *Kuruluş*, s. 301; Merçil, *Gazneliler*, s. 71.

raşmazdı. Er geç kazanan, daha güçlü olan Sultan Mesûd, yani Gazneliler olacaktı.⁷⁶

Bu haberlerle Hâkim Ebû Nasr, Selçuklular'ın yanına giderek gerekli açıklamalarda bulundu. Üzerinde en fazla durulan nokta ise Sultan Mesûd'un bu olaydan hiçbir şekilde haberdar olmadığı ve tamamen vezirin kararıyla böyle bir işe girilmiş olduğuydu. Selçuklular gelen elçiyi iyi şekilde ağırlamış ve ona pahalı hediyeler sunduktan sonra kendi aralarında durum değerlendirmesi yapmak amacıyla toplanmışlardı. Neticede Gazneliler'in teklifinin kabul edilmesine karar verildi. Elçi çağrılarak teklifin kabul edildiği, daha önce de tanışmış oldukları Vezir Ahmed b. Abdüssamed'in sultan nezdinde kendileri için af dilemesini talep etmişlerdi. Ayrıca kendilerine yerleşmeleri ve otlak olarak kullanmaları için yeni şehirler verilmesini istemişlerdi. Daha sonra da gelen elçinin yanına birkaç adamlarını katarak Gazneliler'e göndermişlerdi. Hâkim Ebû Nasr döndükten sonra vezirle baş başa görüşmüş ve ona şu bilgiyi vermişti: *"Bu topluluk ne haber gönderiyor ve neye rıza gösteriyorsa, hayır getirmez. Padişahlık düşüncesi onların aklına düşmüştür ve erken bir vakitte onu kafalarından atmaya niyetleri de yoktur."*⁷⁷

Vezir, bu görüşmeden sonra Selçuklular'ın elçisini kabul ederek onu dinledi. Daha sonra da sultanla birebir bir görüşme yaparak Selçuklular'ın taleplerini ona iletti. Görüşmeden sonra sultanı barış yapma konusunda ikna etmiş olmalı ki, sultan *"Bu, acizlikten başka bir şey değildir. Fakat mademki vezir böyle uygun görmüş ve şartlar da bunu gerektirmiş, öyle yapılsın."* demişti.⁷⁸

Sultan Mesûd'dan gelen bu emir ile birlikte vezir harekete geçerek Selçuklular'ın elçisini tekrar huzuruna çağırdı. Vezir bu

76 Beyhakî, s. 773-774; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Yınanç, Çağrı Bey, *IA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 302; Merçil, *Gazneliler*, s. 71; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 25; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 28.

77 Beyhakî, s. 774-776; Cûzcânî, s. 250-251; Köymen, *Kuruluş*, s. 304.

78 Beyhakî, s. 776.

görüşmede Selçuklular'a şefaatçi olduğunu ve sultanı ikna etmeyi başardığını belirterek: *"Biz Herat'a gidiyoruz. Sultan Mesûd, Müslümanlar'a ve halkın iyi kötü hiçbir şeyine saldırmamak şartıyla Nesâ, Bâverd ve Ferâve ile çöllerin size verilmesini kabul etti. Kimsenin malına el koymayacaksınız. Elinizde tuttuğunuz üç yeri terk ederek kendi hâkimiyetiniz altındaki yerlere gidin. Biz de geri dönerek Herat'a gidelim. Siz de Bâverd'e elçi göndererek bağlılığınızın şartlarını kabul edin. Şartları yazarak kabul edelim ve bundan kimse dönmesin. Bu sayede halk sükûnet bulsun."* şeklinde görüşlerini ifade etti. Hâkim Ebû Nasr bir kez daha Selçuklular'a elçi olarak gönderildi. Selçuklular onu iyi bir şekilde ağırlayarak, Gazneliler tarafından sunulan şartları kabul ettiklerini, ayrıca kendilerine karşı herhangi bir saldırı olmayacağı konusunda sultan ve vezire güvendiklerini belirtmişlerdi. Yapılan müzakerelerden sonra Selçuklular daha önce kendilerine verilmiş olan Nesâ, Dihistân ve Ferâve'ye çekildiler.⁷⁹ Ancak Selçuklular'ın bu barış şartlarını uygulamak gibi bir niyeti yoktu. Muhtemelen onlar da Gazneliler gibi düşünmüş ve bazı eksikliklerini tamamlamak ve dinlenmek adına zaman kazanmak istemişlerdi. Neticede iki taraf arasında yapılmış olan bu barışın da ömrü çok uzun sürmeyecek ve Selçuklular faaliyetlerine tekrar başlayacaktı. Çünkü Horasan'ın zenginliği akıllarına bağımsızlık fikrini düşürmüş, Gazneliler'deki askerî ve idarî zafiyeti de kendi lehlerine kullanabileceklerini fark etmişlerdi.

Selçuklular'ın barış şartlarını uygulamayacağını fark edenlerden biri Gazneliler'in elçisi olarak barış görüşmelerini yürüten Hâkim Ebû Nasr-ı Mutavvî ez-Zevzenî olmuştu. Nitekim o, barış anlaşması yürürlüğe girdikten sonra vezirle yaptığı özel

79 Beyhakî, s. 777-778; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Yınanç, *Çağrı Bey, İA*, III, 325; Köymen, *Kuruluş*, s. 309 vd.; Merçil, *Gazneliler*, s. 71-72; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 25; Sevim, *Çağrı Bey, DİA*, VIII, 184, Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 28.

bir görüşmede edinmiş olduğu izlenimleri şu şekilde nakletmişti: *"Selçuklular'a hiçbir şekilde itimat edilmemelidir. ... Onların aldatıcı sözlerine inanmamak ve onlara asla güvenmemek gerekir. Onların düşüncelerine yerleşen, padişahlık etmek düşüncesini ok ve kılıçla bile çıkarmak zordur. Sultana karşı aldıkları mağlubiyet sebebiyle barışa rıza göstermiş ve geri çekilmişlerdir"*. Ona göre Selçuklular faaliyetlerine devam edecek ve güçlenmek için özellikle Maverâünnehir'den yeni kuvvetler getirecekti. Görüşmenin en can alıcı tespiti de yine ona aitti. Aslında Selçuklular, Gazneliler'in acziyetinin farkına varmıştı ve vezir sadece kargaşayı önlemek adına böyle bir girişimde bulunmuştu. Onlar da tekrar saldırabilmek için gerekli hazırlıkları yapmak için bu barışı kabul eder görünmüşlerdi. Bu durum, artık bir var olma mücadelesi haline gelmişti. Ona göre Selçuklular bir süre itaat etmiş gibi görünecek, sonra da artan nüfuslarını bahane ederek yeni şehirler isteyecek, sağa sola saldırarak yağma faaliyetlerinde bulunacak, bunu da sahip bulundukları yerlerin azlığından dolayı yaptıklarını söyleyeceklerdi.⁸⁰ Selçuklular'ın düşüncesinin tam da bu olduğunun öğrenilmesi için uzun süre beklenmeyecekti.

Gazneliler, Selçuklular'ın kendi hâkimiyet bölgelerine çekilmesinden sonra gerekli hazırlıkları yapmak, Gazne'den istenen her türlü askerî mühimmatı beklemek ve dinlenmek amacıyla ağır bir yürüyüşle Herat'a hareket etmişti. Onlar, Selçuklular'ın davranışlarına göre bir plân yapma kararı almışlardı. Herat'a gelen Sultan Mesûd, Selçuklular'ın bu bölgeye gelişleri sırasında onlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle halkın üzerine ağır vergiler

80 Beyhaki, s. 778-779; Merçil, *Gazneliler*, s. 72; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 28. Gazneliler Veziri Ahmed b. Abdüssamed, ne yapılması gerektiğini bildiğini, ancak Sultan Mesûd'un kendisini dinlemekten ziyade başkalarının sözüyle hareket ettiği için Selçuklular'ın bertaraf edilemediği görüşünü beyan etmişti. Vezir, Hâkim Ebû Nasr-ı Mutavvî ez-Zevzenî'den bu durumdan kimseye bahsetmemesini de istemişti.

yüklenmesini emretti. Ayrıca halktan bazı kişilerin de öldürülmesini istemişti. Bir taraftan da kendini içkiye ve eğlenceye vermiş, Selçuklular ile yapılmasına karar verilen görüşmeleri askıya almıştı. Bu durum vezirin hiç hoşuna gitmemiş ve bu konuda sultanı eleştiren sözler söylemişti. Diğer taraftan Tuğrul Bey Nişâbü'r'a, Çağrı Bey ise Serahs'a gitmiş ve Yusuf Yınal'a bağlı kişiler de Bâverd ile Nesâ taraflarında konaklamışlardı.⁸¹

Saltanat Hülyasından Kâbusa

Selçuklular'ın başarılı faaliyetleri Sultan Mesûd'u o derece etkilemişti ki bir süre sonra sabahlara kadar devlet işleriyle ilgilenen birisi haline geldi. Öyle ki, onun bu kadar çalıştığını daha önce gören hiç kimse olmamıştı. Artık Sultan Mesûd'un tek ve önemli hedefi, Selçuklular'ı Ceyhun'un öteki sahillerine atmak olmuştu. Bu amaçla yaptırmış olduğu hazırlıkların ardından 18 Safer 431/9 Kasım 1039 tarihinde içinde elli kadar fil ve deveye binmiş savaşıların da yer aldığı büyük bir orduyla Herat'tan ayrılarak Bûşenc'e geldi. Bu ordunun daha öncekilerden önemli bir farkı mevcuttu: Ordunun mühimmatının az miktarda olması. Sultan Mesûd, ordusunun harekât kabiliyetini kısıtlayan büyük ağırlıklardan kurtularak savaşa Selçuklular ile eşit şartlarda başlamak istemişti. Genel hedef Selçuklular, özel hedef ise Nişâbü'r'da bulunan Tuğrul'un ele geçirilmesiydi. Sultan Mesûd plânı gereğince Tûs şehrine yürümeye karar verdi. Onun buraya gelmesi Tuğrul'u Ustuvâ'ya yönlendirecek, Nesâ'ya gidemeyince de Herat ve Serahs yönüne gitmek zorunda kalacağı için yakalanması mümkün olabilecekti. Ancak Tuğrul da Sultan Mesûd'un üzerine geldiğini haber almış ve derhal harekete geçmişti. Kaderin bir cilvesi olarak Tuğrul'un

81 Beyhaki, s. 779-781, 783; Cûzcânî, s. 251; Köymen, *Kuruluş*, s. 310, 313; Merçil, *Gazneliler*, s. 72; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 28.

son anda kurtulmasına fil üzerinde onu takip eden Mesûd'un uyuyakalması sebep olmuştu. Olaydan bir gün önce hastalanan Mesûd uyuyamamış, bunun için de ilaç almıştı. Fil üzerinde uyuduğunu fark eden sürücüler onun uyanmaması için fili yavaş sürmüş, bu sayede Tuğrul kaçmasına fırsat veren zamanı bulabilmişti.⁸²

Tuğrul Bey bu kaçışından sonra Bâverd'e gelmişti. Sultan Mesûd da süratli bir şekilde bu yöne doğru devam etti. Tuğrul şehre geldikten sonra kardeşi Çağrı ile bir araya gelerek bütün ağırlıkları ve askerlerini çöle götürmeyi, bu süreçte de çölde kalmayı kararlaştırmışlardı. Sultan Mesûd'un kendi üzerlerine gelmekten başka bir seçeneği tercih etmesini diliyorlardı. Bu esnada gözcü olarak bıraktıkları bir asker gelerek Sultan Mesûd'un yaklaşmakta olduğunu bildirdi. Gelen haber Selçuklular'ın beklediği gibi olmamıştı. Onlar derhal bütün ağırlıkları ile birlikte çöllerin içlerine çekildi. Gazneliler, Bâverd'e geldikten sonra birini yakalayarak sorguladı. Sorgulanan kişi Selçuklular'ın ağırlıklarını birkaç gün önce Nesâ ve Ferâve'ye gönderdiğini, komutanlar ile askerlerin ise çölde beklemekte olduklarını söylemişti. Nitekim Selçuklular o sabah erken saatlerde Bâverd'den ayrılmışlardı. Gazneli casusları, Selçuklular'ın büyük korku ve telaş içinde bulunduklarını, ayrıca yorgun oldukları için zaman kazanmak niyetiyle savaşmaktan ziyade çöllerin daha da içlerine çekilmeyi, kış mevsiminin de gelmesiyle Gazneliler'in geri dönmesini beklemeyi uygun bulmuşlardı. Baharla birlikte ağırlıklarını çöllerde bırakarak tekrar saldırıya geçeceklerdi.⁸³

82 Beyhakî, s. 790, 803-804; Râvendî, I, 99; Reşidüddîn, s. 89; Turan, *Selçuklular*, s. 105; Köymen, *Kuruluş*, s. 315-316; Merçil, *Gazneliler*, s. 73; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 25; Agacanova, *Selçuklular*, s. 93; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 29.

83 Beyhakî, s. 850-807; Turan, *Selçuklular*, s. 105; Köymen, *Kuruluş*, s. 318; Merçil, *Gazneliler*, s. 73-74; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 25; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 29.

Sultan Mesûd, Selçuklular'ın düşüncelerini öğrendiği zaman Bâverd'de kalmaya karar verdi. Ancak bir sonraki adımın da plânlanması gerekmektedir. O sırada vezirin ortaya atmış olduğu düşünce destek buldu. Buna göre ordunun Bâverd'den Nesâ'ya gitmesi Selçuklular'ın daha da iç bölgelere çekilmesini sağlayacak, hem onlar daha zor şartlara sürüklenecek hem de Gazneli düşmanlarına güçlü bir mesajla Sultan Mesûd'un Horasan'ı kimseye bırakmak niyetinde olmadığı gösterilmiş olacaktı. Ordu ertesi gün Nesâ'ya hareket etti. Bu harekât Selçuklular üzerinde düşünülen etkiye sebep olmuş, onlar çölün daha da iç bölgelerine çekilmek zorunda kalmışlardı. Hatta bununla da kalmayarak bütün ağırlıklarını Balhan Dağları'na göndermeyi uygun görmüşlerdi. Selçuklular'ın sıkıntısı uzun müddet devam edecekti. Öyle ki Tuğrul Bey, pek çok gün çizmesini ve zırhını üzerinden çıkarmamış, uyurken kalkanını başına yastık yapmıştı.⁸⁴

Sultan Mesûd, bir süre Nesâ'da kaldıktan sonra Bâverd ve Ustuvâ üzerinden Nişâbûr'a gitmeye karar verdi. Nişâbûr, Selçuklular'ın hâkimiyetinde bir şehirdi ve kısa süre sonra tekrar eski sahibinin eline geçecekti. Sultan Mesûd, Rebiülevvel ayının ortası 431⁸⁵ tarihinde Nişâbûr'a geldi ve aynı ayın 27'sinde Bağ-ı Şâdyâh'a indi. Burada bulunduğu sırada Tuğrul Bey'in şehre geldiğinde oturduğu taht ve yerde serili bulunan yaygı parçalanarak dervişlere verildi. Ayırca Tuğrul'un burada bulunduğu sırada yaptırmış olduğu bazı şeyler de yıkılarak yeniden inşa edilmişti.⁸⁶ Gazneliler, bu sayede Selçuklular'ın Nişâbûr'daki bütün izlerini bir anda silmiş oluyorlardı. Ancak bunun hiç de tahmin ettikleri kadar kolay olmayacağını görmeleri için çok uzun zaman beklemeleri gerekmeyecekti.

84 Beyhaki, s. 807-808; Turan, *Selçuklular*, s. 105; Köymen, *Kuruluş*, s. 318-320; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 29.

85 Rebiülevvel 431/21 Kasım 1039 tarihine tekabül etmektedir.

86 Beyhaki, s. 809; Turan, *Selçuklular*, s. 105; Köymen, *Kuruluş*, s. 320; Merçil, *Gazneliler*, s. 74.

Kâbustan Uyanış

Görünürde her şey Gazneliler'in istediği gibiydi. Ancak onların da plânlayamadıkları, yolunda gitmeyen şeyler mevcuttu. Aslında bütün yaşananlar en başından beri Selçuklular'ın isteyebileceği türden gelişmelerdi. En zor anlarda bile sanki görünmez bir el onlara destek olmuştu. Bu zor zamanlarında da yardımlarına kıtlık yetiştirdi. Gazneliler, Nişâbü'r'u ele geçirmiş olmalarına rağmen, rahat hareket etme imkânı bulamamış, Selçuklular ile mücadele etmekten ziyade askerlerine ve hayvanlarına yiyecek tedarik etme derdine düşmüşlerdi. O sırada Gazne'den gelen bir mektup Selçuklular'ın ne kadar şanslı olduklarını açıkça belli etmekteydi. Gazne kutvalinden⁸⁷ gelen mektupta 20 bin küsur ölçek tahılın, kilden kaplarda biriktirildiği ve bu tahılın ne yapılması gerektiği sorulmaktaydı. Gazneliler tarafındaki yem sıkıntısı Dâmgân'a develer göndererek ot getirmek suretiyle bertaraf edilmeye çalışıldı. Kıtlığın boyutları her iki tarafı da etkilemişti. Selçuklular da kendi sorunlarıyla mücadele ettiğinden Gazneliler'in yem bulma faaliyetlerine hiçbir şekilde müdahale etmemişlerdi.⁸⁸

Selçuklular'ın Horasan'daki faaliyetlerinden sadece Gazneliler rahatsız değildi. Nitekim bu defa rahatsızlık duyan ve yaklaşık 25 yıl sonraki kurtarıcılarını şikâyet eden Abbâsî Halifesi el-Kaim Biemrillâh olmuştu. O, Sultan Mesûd'a yazmış olduğu mektubunda Horasan'da Türkmenler'in çıkardığı fitne ateşini bastırmadan gitmemesini ve Türkmenlerin liderine dikkat etmesini yazıyordu. Sultan Mesûd gerekli cevapları verdikten sonra 431 yılı Cemaziyelâhir ayının sonunda (1040 yılı Mart ayı ortaları) Nişâbü'r'dan ayrıldı. Ancak bütün sıkıntılara rağmen Selçuklular onu durdurmak amacıyla harekete geçmiş ve Serahs'a

87 Şehir veya kasabalardaki asayişten sorumlu yarı askerî memura verilen addır, bkz. Cevaz İzgi, "Kutval", *D/Â*, İstanbul 2002, XXVI, 503.

88 Beyhakî, s. 812-813; Râvendî, I, 99; Köymen, *Kuruluş*, s. 321 vd.; Merçil, *Gazneliler*, s. 74; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 30.

gelmişlerdi. İki taraf karşı karşıya geldiğinde küçük çaplı mücadeleler olmuştu. Yem sıkıntısı halen devam etmekteydi. Büyük bir kuvvetle hareket edildiği için bu durum Gazneliler ordusunda daha büyük problemlere neden oldu. Öyle ki, orduda bir isyanın çıkması an meselesiydi. Serahs'a gitmek gerektiği sultana kabul ettirildi. Bu yolculuk sırasında pek çok hayvan açlıktan telef olmuştu. Nihayetinde 19 Şaban 431/5 Mayıs 1040 tarihinde Serahs'a ulaşıldı. İçinde bulunulan vaziyet içler acısıydı. Yem sıkıntısı yanında yiyecek de azalmış, bu da Selçuklular'ın aksine, ordunun ve yerel halkın moralini bir hayli bozmuştu.⁸⁹

İçinde bulunulan şartların nasıl bertaraf edileceği konusunu görüşmek üzere toplanan Gazneliler dîvânında sarf edilen sözler, bu aşamada Selçuklular'dan gelebilecek tehlikeleri pek önemsemediklerini göstermekteydi. Bizzat sultanın ifade ettiği görüş, düşmanın savaşmak üzere toplandığı, ancak onların durumunun da Gazneliler'den farklı olmadığıydı. Ancak onun bu sözüne bir itiraz gelmiş ve Selçuklular'ın yemlerinin var olduğu, kendilerine yiyecek ulaştığı, hayvanlarının da dinlenme fırsatı bularak iyi beslendiği belirtilmişti. Gelinek noktada uygun olan Herat'a gitmek ve Bâdgîs taraflarında bolca bulunan ottan istifade etmekte. Bu süreçte hayvanlar hem dinlenmiş hem de beslenmiş olacak, ardından Selçuklular'a hücum edilecekti. Aynı zamanda sultanın savunduğu düşünceye itiraz mahiyetinde olan bu teklif kabul görmemiş ve Sultan Mesûd, Selçuklular'ın Merv'e gitmek niyetinde olduğunu belirterek bu şehre gitmeyi daha uygun bulmuştu.⁹⁰

Toplantıdan çıkanlar, sultanın bu fikrine katılmadıklarını kendi aralarında yaptıkları ikinci bir toplantıda dillendirmiş ve sultana bir haber göndermeyi uygun görmüşlerdi. Haberde

89 Beyhakî, s. 814-817; Râvendî, I, 99; Turan, *Selçuklular*, s. 105; Köymen, *Kuruluş*, s. 322; Merçil, *Gazneliler*, s. 74; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 30.

90 Beyhakî, s. 816-817; Köymen, *Kuruluş*, s. 323; Merçil, *Gazneliler*, s. 74; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 30.

Merv'e gitmenin doğru olmadığı, kurak bir yıl olduğu için ot ve suyun yeterince bulunmadığı, bu sebeple askerin yolculuk sırasında zorluk çekeceğinden dolayı başlarına daha kötü işler gelebileceği belirtiliyordu. Sultana özetle Merv'e gidilmesin denmişti. Sultanın bu habere tepkisi ise sert oldu. Onun cevabının en can alıcı kısmı: *"Bir daha birisi bana bu çeşit haber getirirse, boynunu vurmalarını emrederim."* olmuştu. Sultanın bu sözü ikinci bir tartışmayı kaldırmayacağından *"Söylenecek söz kalmadı. Biz kuluz, ferman sultanındır."* denilerek toplantı dağılmıştı.⁹¹ Ancak zaman bir kez daha sultana muhalif olanları haklı çıkartacak, Merv'e gitmenin cezası çok ağır bir şekilde ödenecekti.

Bağımsızlığa Açılan Son Kapı: Dandanakan Savaşı

Sultan, devlet ricaliyle köprüleri atarcasına sarayına çekildi. Çevresindeki hâdimlere kendi kararının doğruluğunu ispata çalışarak, vezir ve diğer devlet adamlarını kötümeye başladı. Hâdimler, onun hoşuna gidecek sözler sarf etmişti. Bu durum vezir ve Dîvân-ı Risâlet'in yeni reisi Ebû Sehl ez-Zevzenî'ye bildirildiğinde onun verdiği cevap aslında Gazneliler'in içinde bulunduğu durumu açık seçik belli etmekteydi, *"İş hâdimlerin fikrine kaldıysa, artık ne yapılabilir?"* Ancak vezirin pek de pes etmeye niyeti yoktu. Hâcib Altuntaş'ı çağırarak içinde bulundukları durumu anlatmış ve sultanın fikrini değiştirmesi için haberci olarak göndermişti. Altuntaş da vezir ile aynı görüşleri paylaşıyordu. Neticede sultanın huzuruna çıkıp kendisine söylenenleri bütün açıklığıyla anlattı. Sultan, onu cezalandırmamakla birlikte *"bir daha böyle cesaret gösterisi yapma"* şeklinde de uyarıyordu.⁹² Devlet ricalinin bütün çabalarına rağmen, sultan kararından dönmemişti. Artık sonun başlangıcına, yani Dandanakan Savaşı'na gelinmişti.

91 Beyhakî, s. 818-819; Köymen, *Kuruluş*, s. 323; Merçil, *Gazneliler*, s. 74.

92 Beyhakî, s. 820-822.

Sultan Mesûd, 1 Ramazan 431/16 Mayıs 1040 tarihinde adet olduğu üzere ikinci vakti huzura kimseyi kabul etmedi. Gelenlere “*Yarın Merv’e gidiyoruz. Geri dönün ve hazırlık yapın.*” şeklinde haber gönderdi. Ertesi gün davullar çalınmaya başladı. Sultan atına bindi ve Merv’e doğru harekete geçildi. Sultan haricinde hiç kimse bu durumdan hoşnut değildi. Hava sıcak, yiyecek az, yemi olmayan hayvanlar zayıf ve üstelik asker de oruçluydu. Hayvanlar o derece zayıflamıştı ki, bu yüzden bazı askerler atlarına binememişlerdi. Hatta atlarını kendileri çeke çeke götürüyor, bir taraftan da ağlıyorlardı. Bu duruma şahit olan sultan “*Bu asker mahvolmuş halde*” deyince herkes bir anda umutlandı. Acaba Sultan Mesûd geri mi dönecekti? Ancak beklenildiği gibi olmadı. Sultan bir taraftan işin vahametini belirtiyor, diğer taraftan da bu sıkıntının Merv’e kadar süreceğini söylüyordu. Bütün olumsuzluklara su sıkıntısı da eklenmişti. Yol üzerindeki ırmaklardan karşılanması düşünülen su ihtiyacı, kuraklık nedeniyle ırmakların kurumasından dolayı gerçekleştirilememişti. Bu sebeple seferin henüz üçüncü gününde kuyular kazılarak su aranmaya başlandı. Hiçbir şey yolunda gitmiyordu. Sultana göre geri dönmekten ziyade, orduyu bir an önce Merv’e ulaştırmak daha önemliydi.⁹³ Onun düşünmediği tek şey ise Selçuklular’ın buna izin verip vermeyeceğiydi.

Nihayet 7 Ramazan 431/22 Mayıs 1040 tarihinde Selçuklular’dan 1000 kadar atlı görüldü. Üzerlerine 500 kişilik bir kuvvet gönderildi. Gelen haberde onların Pûrtegin adında birisinin idaresindeki Yınnallılar oldukları anlaşıldı. Ardından dört taraftan hücumla geçen Selçuklular ile çetin bir savaş başladı. Selçuklular, bu savaşın neticesinde pek çok deveyi ganimet olarak almışlardı. Gazneliler’in işi daha sıkı tutmaya başlaması üzerine Selçuklular

93 Beyhakî, s. 823-824; Turan, *Selçuklular*, s. 105; Köymen, *Kuruluş*, s. 324; Merçil, *Gazneliler*, s. 74-75; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 26; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 30.

bir sonraki menzile kadar uzaklaşmışlardı. Sultan Mesûd tam da bu sırada içine düştüğü girdabın farkına varabildi. Bu gelişmelerden sonra ikinci vaktinde huzur için izin verdi. Yapılan toplantıda Sultan Mesûd, saldırıda bulunan Selçuklu kuvvetlerini *“savaşmaktan çok deve çalmayı amaçlamış, hiçbir haşmeti olmayan 2 bin kişiden az bir kuvvet”* şeklinde değerlendirmişti. Genel kanaat Selçuklu kuvvetlerinin büyük ve donanımlı Gazneli ordusu karşısında tutunamayacağıydı. Aslında sultanın huzurunda söylenen olumlu sözler, huzurdan çıktıktan sonra yerini bezginliğe ve umutsuzluğa terk ediyordu. Toplantı dağıldıktan sonra vezir, Ebû Sehl ez-Zevzenî ve diğer kumandanların katıldığı gizli bir toplantı daha yapılmıştı. Burada sultana ordunun hiç iyi durumda olmadığı, süvarilerin gerekli şekilde savaşmadığı, çünkü her şeyden önce karınlarının aç olduğu söylenmişti. Sultan, söylenlere kendi savunduğu düşüncelerle cevap vermiş, fakat komutanlar geri adım atmamıştı. Onlara göre geri dönülmeliydi. Üstü kapalı şekilde beyan edilen bu görüşe şiddetle karşı çıkan sultan, geri çekildikleri takdirde hezimete uğramış olacaklarını, henüz savaş bile yapılmamışken böyle bir şeyi kabul etmesinin mümkün olamayacağını belirtmişti. Ona göre Merv’e yakın bir yerde savaşıldığında, şehirden erzak ihtiyacı karşılanabilir, bu sayede Selçuklular mağlup edilerek çöle çekilmek zorunda bırakılabilirdi. Bu sefer toplantıda bulunan hemen hemen herkes sultanın fikrine katılmıştı. Ancak ordu bu haldeyken Merv’e ulaşana kadar başlarına herhangi bir şey gelmemesini umarak sultanın fikrine destek vermişlerdi.⁹⁴

Gazneliler tarafında bu tarz tartışmalar yapılırken, aynı durum Selçuklular için de geçerliydi. Gazneliler’in Serahs’tan ayrılmasından hemen sonra takip edilecek yol haritası hakkında görüşmelere başlamışlardı. Onlara da tam manasıyla endişe

94 Beyhakî, s. 824-826; Köymen, *Kuruluş*, s. 324-325; Merçil, *Gazneliler*, s. 75; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 184.

hâkim olmuştu. Neticede toplantıya katılanlar tarafından Tuğrul'a şu görüş beyan edildi: *"Bizim büyüğümüz sensin. Sen neyi doğru bilersen biz onu yaparız"*. Tuğrul Bey kendisine söylenen bu sözlere: *"Bizim için doğru olan eşyamızı alarak Dihistân tarafına gitmek, Gürgân ve çevresini ele geçirmektir. Tâzikler⁹⁵ zayıf ve silahsızdır. Eğer orada tutunamazsak Rey'e gidelim. Çünkü Rey, Cibâl ve İsfahân bizim için uygundur. Onun arazisinden çıktığımız için Mesûd hiçbir durumda bizim peşimizden gelemaz. Askeri, alet edevatı ve sahip olduğu vilayetleri çok olan Mesûd, büyük bir padişaktır. O, mühimmatımızın miktarını bildiği için bizim peşimizde dolaşacaktır. Bu kış ne kadar zahmet çektiğimizi biliyorsunuz. Zayıf olmak, böyle saltanat sürmekten daha iyidir."* şeklinde cevap verdi. Tuğrul'un cevabı bir kişi haricinde toplantıya katılanlarca uygun bulunmuştu. Sadece Çağrı Bey bütün bu görüşmeler sırasında sessiz kalmış, dinlemeyi tercih etmişti. Nihayet ona da fikri soruldu.⁹⁶ Çağrı Bey'in beyan ettiği fikir ve bu fikrin tatbik edilmesi, Selçuklular'ın da bir devlet olarak tarihin sayfalarında yer almasını sağlayacaktı.

Çağrı Bey çok basit bir mantıkla, belki de olup bitene tersinden bakmak suretiyle değerlendirmelerde bulundu. O, Tuğrul'un aksine kendilerinin güçlü, Gazneliler'in ise zayıf taraflarına dikkat çekmeyi uygun bularak: *"Sizin söylediğiniz sözler ve aldığınız kararlar hiçbir şey ifade etmez. En başından o padişaha (Mesûd'a) dokunmamamız gerekirdi. Ama biz ona dokunduk, hat-ta onu incittik. Onunla savaşlar yaptık ve birkaç vilayetini de harap ettik. Artık sıra onun canını almaya gelmiştir. Eğer onu yenersek bütün dünyayı elimizde buluruz, eğer o bizi yenerse kaçarız. Görülüyor ki, yenilirse peşimizden gelecektir. Ama her nerede olursak*

95 Genel olarak İran'ın şehir ve köylerinde yaşayan Fars kökenli insanları ifade eden, etnik bir kimlikten ziyade, bölgenin sosyal yapısını tarif etmek amacıyla kullanılmış bir tâbirdir, bkz. Piyadeoğlu, *Horasan*, s. 101.

96 Beyhakî, s. 826-827; Köymen, *Kuruluş*, s. 326; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 30.

olalım ağırlıklarımızı bizden uzakta tutmamız gerekir. Neticede süvarinin gönlü rahat olmalıdır. Eğer bir şey yapmadan gidersek Mesûd bizim korktuğumuzu ve kaçtığımızı düşünerek peşimizden gelir. Dahası bütün vilayet sahiplerini aleyhimizde olmaya teşvik eder, dostumuzu düşmana çevirir. Biz dün kutlıktaydık, bugün de kutluk çekiyoruz. Ama gelen haberlerden anlıyoruz ki, onların durumu da bizden pek farklı değil. Üstelik bizim hayvanlarımız için yemimiz var, hayvanlarımız ve askerimiz de dinlenmiş durumda. Onlarsa çöllerden geldiler. Bu durumda onlardan korkmamız acizlik olur.” demişti. Bu cevap Tuğrul, Musa Yabgu ve Yııallılar'ı Gazneliler ile savaşmak konusunda ikna etmişti. Artık zaman “*ya hep ya hiç*” zamanıydı. Hemen gerekli hazırlıklara başlandı. Asker ve ağırlıklar kontrol edildi. 2 bini genç olmak üzere 16 bin kişilik bir orduya sahiplerdi.⁹⁷ Diğer taraftan savaştan önce Çağrı Bey'in yaşadığı bir olay, cesaretinin daha da artmasını sağlamıştı⁹⁸.

Selçuklular'ın içinde bulunduğu durum ve almış oldukları kararlar bir raporla Gazneliler'e bildirilmişti. Gelen haberler yöneticileri pek endişelendirmedi. Ancak bir an evvel Merv'e ulaşmanın gereği vurgulanıyordu. Vezir Ahmed b. Abdüssamed, Selçuklular'ın aldığı kararı öğrendiğinde bunun Çağrı Bey'in etkisiyle olabileceğini belirtmişti. Neticede kendisi de geçmişte ordu komutanlığı yaptığı ve Çağrı Bey'i tanıdığı için bu tespiti yaparken pek zorlanmadı. Vezirin de devreye girmesiyle bir sonraki gün olan 8 Ramazan 431/23 Mayıs 1040

97 Beyhakî, s. 827-828; Cûcânî, s. 249; Reşidüddin, s. 90; *Mecma'ül-ensâb*, s. 98; Köymen, *Kuruluş*, s. 326; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 30.

98 Reşidüddin (s. 90), Dandanakan Savaşı'ndan önce Selçuklular'ın Gazneliler'e gece baskını düzenlemeye karar verdiğini, gece yarısı bir adamın dua ederken “*Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık.*” (Sâd Sûresi/26) mealindeki ayet ile “(Allahım) ... *Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın.*” (Âl-i İmrân Sûresi/26) mealindeki ayeti okuması üzerine bunların anlamını soran Çağrı Bey'in, aldığı cevap karşısında mutlu olduğunu, her iki ayeti de iyiye yorumlayarak cesaretinin arttığını zikretmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Çağrı Bey'in adı Dâvûd'tur.

tarihinde gönül rahatlığıyla Merv'e gitmek üzere harekete geldi. Henüz bir fersah kadar ilerlemişken dört taraftan Selçuklular'ın hücumuna uğramışlardı. Selçuklular, bir taraftan geri püskürtüldüklerinde diğer taraftan hücum ediyor, Gazneliler ordusunu zor durumda bırakıyorlardı. Zaman geçtikçe Gazneliler ordusundaki saray gulâmları işi ağırdan almaya başlamıştı. Üstünlük her geçen dakika Selçuklular'a geçmişti. Sultan Mesûd bizzat savaşa katılmışsa da bu da ordu üzerinde pek etkili olamadı. Gulâmlardan sonra süvarilerin de savaşmaya pek istekli olmadıkları görüldü. Bu şekilde savaş öğlene kadar devam etti. İş öyle bir hal almıştı ki, Gazneliler ordusu henüz yenilmeden sanki öyleymiş gibi bir ruh haline bürünmüştü. Bu arada Selçuklular pek çok deve ve kumaşı ganimet olarak almışlardı. Savaş bu halde devam ederken Gazneliler ordusu ilerlemeye devam etmiş ve konak yerine varmıştı. Bu konak yeri sudan uzak kaldığı için ordu suya ulaşmak adına düzenini terk etmiş ve tek kelimeyle dağılmıştı. Bu dağınıklık askerin moralini bozmuş, yakın olarak gördükleri yenilgi karşısında kaçmak için hazırlıklara başlanmıştı. Kaçarken yanlarına almak istedikleri bazı değerli eşyalar da hazırlanmış ve uygun bir yere gizlenmişti. Gazneliler ordusundaki askerler, biraz sonra kıyamet kopacakmış gibi birbirleriyle vedalaşmaya da başlamıştı.⁹⁹

Sultan Mesûd ikinci vakti huzur için izin verdi. Yaşanan onca şeye rağmen umutluydu. Neticede Merv'e çok az mesafe kalmıştı ve oraya ulaşıldığında bütün problemler çözülecekti. Bununla birlikte ordusunun verdiği mücadeleden memnun değildi. Özellikle ordunun içindeki Hintli askerleri diğer askerlerin de maneviyatını bozmakla suçlamıştı. Hatta "*On Türkmen, 500 Hintli askere saldırırsa onları kaçırıyorlar.*" diyerek durumu özetlemişti. Yarın her şey daha iyi olacak söz ve temennileriyle toplantı sona erdirildi. Bütün gece boyunca ordudaki eksikliklerin

99 Beyhakî, s. 828-830; Cüzcânî, s. 251; Köymen, *Kuruluş*, s. 331; Merçil, *Gazneliler*, s. 75; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 26.

tamamlanması için çalışıldı. Ertesi gün de ordu tekrar harekete geçmişti.¹⁰⁰

Yarım fersah kadar gidildikten sonra Selçuklular'ın nidaları duyulmaya başlamış ve dört taraftan hücumla geçmişlerdi. Savaşın şiddetine rağmen, Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu ortalarda görünmedi. Ordunun ön saflarına seçkin askerleri sürmüşler, kendileri de Gazneliler ordusunda ele geçirmek istedikleri ağırlıklara saldırma fırsatını kollamışlardı. Onların da harekete geçmesiyle Gazneliler ordusu çok zor bir durumda kalmıştı. Bu halde Dandanakan hisarının yanına gelindi. Surlardan sarkıtılan su kaplarıyla askerlerin su ihtiyacı bir nebze de olsa karşılanmıştı. Hisarın içinde beş, dışında da dört kuyu mevcuttu. Bütün ordu ve hayvanların su ihtiyacı buralardan karşılanacaktı. Irmaklar kurumuş, hisarın dışındaki kuyulara da Selçuklular tarafından hayvan leşleri atılmıştı. Hayvanlara su verilen havuz ise beş fersah uzaklıktaydı. Sultan Mesûd, su havuzuna yakın bir yerde konaklamaya karar verdiğinde Gazneliler ordusunun düzeni iyice bozuldu. Bu esnada daha önce Selçuklular'a sığınmış olan Gazneli askerlerinin ani hücumları başladı. Ordudaki düzensizlik Selçuklular'ın daha şiddetli hücum etmesine neden olmuştu. Herkes kendi derdine düştü. Aralarında Beydoğdu'nun da bulunduğu hacibler ve diğer köleler kaçmaya başladı. Selçuklular ise mühimmatı ele geçirme çabasıındaydı. Onlar daha sonra Sultan Mesûd'a yönelmiş, ancak sert bir mukavemetle karşılaştıkları için geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Gazneliler ordusundaki maneviyat eksikliği Selçuklular'ın daha şiddetle savaşmasını sağlamıştı. Mesûd ve oğlu Mevdûd'un bütün cesaretlendirme çabaları da bir sonuç vermedi. Her geçen saniye Selçuklular'ın lehine geliyordu.¹⁰¹

Selçuklular'ın hücumları bir süre sonra Sultan Mesûd'un esir düşme ihtimalini doğurmuştu. Bunun üzerine bazı kişiler

100 Beyhakî, s. 830-833; Köymen, *Kuruluş*, s. 332; Merçil, Hintliler, s. 841.

101 Beyhakî, s. 833-835; Hüscynî, s. 8; Köymen, *Kuruluş*, s. 336-337; Merçil, *Gazneliler*, s. 75-76; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 26.

sultanın savaş alanından uzaklaştırılması gerektiğini söylemişti. Bu fikrin uygulamaya sokulması, diğer bir ifadeyle sultanın da kaçması, Dandanakan Savaşı olarak bilinen mücadeleyi Selçuklular'ın kazanması anlamına geliyordu. Gazneliler ileri gelenlerinin pek çoğu da kaçmıştı. Sultan Mesûd, büyük zorluklarla Merv'e ulaşabilmişti. Sultanın kaçmasından sonra Selçuklular saldırılarının şiddetini daha da arttırmış ve geriye kalan her şeyi yağma etmişlerdi. Gazneliler bir taraftan kaçarken diğer taraftan yaşananlar hakkında bilgi edinmeye çalışıyordu. Gelen raporlardan birinde hayli ilginç bilgiler mevcuttu. Rapora göre Selçuklular aslında savaştan önce bütün ağırlıklarını uzak bir bölgeye göndermiş, kaçış plânlarını da yapmışlardı. Sahip oldukları her süvari, her gün sultanın askerine saldırarak, Gazneliler ordusunu kendilerinden uzaklaştırmak amacındaydı. Ancak Gazneliler'deki düzensizlik, durumun bu hale gelmesine neden olmuştu. Hatta daha ilginç bir durum da mevcuttu. Nücûm ilmine vakıf ve bir müneccimin öğrencisi olan mevlazâde, her nasılsa Selçuklular'ın arasına düşmüştü. Her ne söylediyse gerçekleşmiş, hatta Selçuklular'a Merv ve Horasan'a emîr olmazlarsa kellesini vurmalarını söylemişti. Savaşın yapıldığı gün bu mevlazâde bir saat daha devam etmeleri için baskı yapmıştı. Neticede sultanın askerleri bozulmuş ve Selçuklular'ın istedikleri hâsıl olmuştu. Bunun üzerine üç Selçuklu lideri atından inmiş ve secdeye kapanmıştı. Ayrıca ona yüz bin dinar da para vermişlerdi. Gelecek adına büyük ümitler de beslemeyi ihmal etmemişlerdi. Daha sonra savaşı kazandıkları yere gelerek bir çadır ve taht kurarak Tuğrul'u o tahta oturtmuş, bütün Selçuklu ileri gelenleri buraya gelerek Tuğrul Bey'i *Horasan Emîri* olarak selamlamışlardı. Akşama kadar süren yağmadan ele geçirilenlerin bir kısmı da askerlere ve Türkmenlere bağışlanmıştı. Ardından Türkistan Hanları, Ali Tegin oğulları, Batı Karahanlı Hükümdarı Aynüddevlé'nin oğulları ile bütün Türkistan ayânına fetihnâmeler gönderilmişti.

Selçuklular'ın eline sınırsız miktarda mal geçmişti. Onlar yüksek sesle ve Türkçe olarak "*Bunu biz yaptık.*" diyorlardı. Aynı zamanda büyük miktarda altın, gümüş, hayvan ve kılık kıyafet de onların eline geçmişti. Bütün bunlardan sonra şu karar alındı: Tuğrul 1000 süvariyle birlikte Nişâbü'r'a, Musa Yabgu, Yınullar ile Merv'e gidecek,¹⁰² Çağrı da askeriyle birlikte Belh ve Toharistân taraflarını, elden çıkmış olan bazı yerler ile birlikte ele geçirecekti.¹⁰³ Selçuklular almış oldukları kararlarla Gazneliler'den artık çekinmediklerini ve siyasî bir teşekkül haline gelmek için harekete geçtiklerini herkese duyurmuşlardı. Daha sonra siyasî teşekkülün şartlarından biri, yani toprak sahibi olmanın gereğini de yerine getirmek üzere harekete geçmişlerdi.

Selçuklular büyük başarı elde etmiş ve bağımsızlık kazanmıştı. Ancak iki Türk devleti arasında geçen bu mücadelede Selçuklular'ın başarısını tamamen onlara mal etmek çok da gerçekçi bir yaklaşım olmaz. Onların başarısını Gazneliler'in içinde bulunduğu yönetim zafiyeti, dış etkenler ve bunlara bağlı olarak gelişen ruh haliyle de açıklamak gereklidir. Nitekim Beyhakî,¹⁰⁴

102 Beyhakî'nin vermiş olduğu bu bilgi daha sonra gelişen olaylarla çelişmektedir. Belh ve Toharistân yanında Merv şehri Çağrı Bey'in idaresine bırakılmıştır. Musa Yabgu ise Herat'a gönderilmiştir, ayrıca Sist'in da ona verilmiştir, bkz. Râvendî, I, 102; Reşidüddin, s. 95-96.

103 Beyhakî, s. 835, 841-842-844; Râvendî, I, 99-100; Hüseyinî, s. 12; Cûzcânî, s. 251; Reşidüddin, s. 90-91; *Tarih-i Güzide*, s. 429-430; Ahmed b. Mahmûd, I, 25-27; Turan, *Selçuklular*, s. 106; Köymen, *Kuruluş*, s. 338-339; Merçil, *Gazneliler*, s. 76; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 26-27; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 185. İbnü'l-Esir (IX, 367), Subaşı ile yapılan savaş hakkında bilgi verirken Çağrı Bey'in yanında "es-Savmai" adında bir müneccim bulunduğunu ve bu zâtın söylediği şeylerden sonra Selçuklular'ın savaşı kazandığını zikretmektedir. Ahmed b. Mahmûd (aynı yer), Dandanakan Savaşı'na kadarki süreçte daha ziyade Çağrı Bey'in adını zikretmektedir. Çağrı Bey'in Sultan Mesûd'un çekilmesinden emin olana kadar üç gün üç gece askerleriyle birlikte atından inmediğini, daha sonra Mesûd'un orasına girerek onun tahtına oturduğunu belirtmektedir.

104 Aynı eser, s. 785-786.

üstadı Ebû Nasr-ı Mişkân ile ilgili vermiş olduğu bir bilgide içinde bulundukları ruh halini şu şekilde nakletmişti: “Üstadımın eceli yakınlaşmıştı. Bu zamanda öyle sözler söylemişti ki; bilgili kişiler bunları göz ardı edemezdi. Bunlardan biri şu idi: resmigeçit günü mezarlığın önünden geçerken ben de onunla birlikteydim. Bir yerde durup biraz düşündükten sonra devam etti. Şehre yakın bir yerde Ebû Sehl ez-Zevzenî de ona erişince birlikte devam ettiler. Ebû Sehl’in sarayı yolun kenarında idi ve üstadımı ağırlamak istedi. ... Hazırlık yapıldı. Üstadım düşüncelere dalmıştı. Ebû Sehl: “Neşesizsin, bunun için sebep yok” dedi. Üstadım: “İçinde bulunduğumuz durumdan endişeliyim. ...Korkuyorum, görüyorum ki, çöllerde büyük bir hezimete uğrayacağız. O zaman herkes (asker) kaçmak için birbirleriyle yarışacak. Bense gulâmsız ve arkadaşsız orada kalacağım. Bugün resmigeçitten dönerken mezarlığın önünden geçtim ve süslü iki mezar gördüm. O an keşke ben de bunların içinde olsaydım diye temenni ettim. Şeref ve izzet içinde ölmek istiyorum. Çünkü zillet içinde ölmeye dayanamam”. Kırk gün sonra üstadım öldü ve Dandanakan bozgunu başımıza geldi. Ebû Sehl yolda birkaç defa: “Ebû Nasr-ı Mişkân ne ileri görüşlü bir adammış. Bugünkü durumumuzu daha önceden gördü” dedi”.

Artık Selçuklular siyasî bir teşekkül haline gelmiş ve yeni bir Türk devleti daha tarihteki yerini almıştı. Savaştan sonra alınan kararlar çerçevesinde Selçuklu ailesine mensup kişiler derhal kendi hâkimiyet bölgelerine çekilmiş, sınırlarını genişletme faaliyetine girişmişlerdi. Bu faaliyetlerin neticeleri günümüze kadar etkilerini devam ettirecekti.

II. BÖLÜM

DANDANAKAN ZAFERİ'NDEN
SONRA ÇAĞRI BEY

BAĞIMSIZLIK SONRASI ÇAĞRI BEY-TUĞRUL BEY İLİŞKİSİ

Neden Horasan? Çağrı Bey Tâbi mi, Bağımsız mıdır?

Dandanakan Savaşı'ndan sonra iki önemli liderin yapmış olduğu paylaşım, akıllara şu soruyu getirmektedir: Horasan, diğer bir ifadeyle ülkenin doğusu neden Çağrı Bey'e bırakılmış, bu paylaşım hangi kıstaslara göre yapılmıştır? Acaba Çağrı Bey, büyük sultanlığı Tuğrul'a bırakma karşılığında daha zengin ve nispeten daha düzenli olan Horasan'ın hâkimiyetini mi almıştır? Aşağıda da zikredeceğimiz üzere iki kardeş arasında yapılan bir yazışmada Çağrı Bey'in Tuğrul'un hâkim bulunduğu batı bölgesindeki faaliyetleri için çok da iyi şeyler zikretmemesi, farklı şeylerin düşünülmesine neden olmaktadır. Burada zikredilmesi gereken konu Selçuklular'ın Horasan'a gelmesi sonrasında bölgenin önemli mutasavvıflarından birisi olan Şeyh Ebû Said Ebu'l-Hayr ile olan münasebetleriyle açıklanabilir. Horasan'a geldikten sonra Meyhene'de yaşayan şeyhi ziyaret eden Tuğrul ve Çağrı Beyler, onun kürsüsünün önüne gelmiş, selam vererek elini öpmüşlerdi. Şeyh bir süre başını önüne eğerek beklemiş ve ardından Çağrı Bey'e hitaben: *"Biz Horasan mülkünü sana vermiş bulunuyoruz. Irak mülkünü de Tuğrul'a."* demişti. İki kardeş, şeyhe saygılarını sunduktan sonra oradan ayrılmışlardı.¹ Bu bilgiden sonra yapılan

1 Muhammed İbn Münevver, *Esârû't-tevhîd fî Makamâtı'ş-Şeyh Ebû Sa'id*, çev. Süleyman Uludağ, *Tevhidin Sırları*, İstanbul 2004, s. 163; Köymen, *Alp Arslan*, s. 21.

paylaşımında yaş veya ailevî statüden ziyade, mistik güçlerin etkin olduğunu söylemek de mümkün görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında sadece otlak sahibi olup tehlikeden uzak yaşamak amacıyla Horasan'a geldikten sadece beş yıl sonra devlet sahibi olan Selçuklular'ın, bağımsızlıktan sonra Şeyh Ebû Said'in telkiniyle gerçekleştirilmiş olan bu paylaşımı itiraz etmeden kabul etmiş olmaları gayet mantıklı bir açıklama olacaktır.

Diğer taraftan Büyük Selçuklular Tarihi ile ilgilenen herkesin merak ettiği konuların başında büyük kardeş olmasına rağmen Çağrı Bey'in neden sultanlığı kardeşi Tuğrul'a bırakmış olduğu meselesidir.² Bununla birlikte unutulmaması gereken, elde mevcut olan toprakların üç lider arasında paylaştırılmış ve her üç liderin de hâkim oldukları bölgede kendi adına hutbe okutarak para bastırmış olduğudur. Diğer bir ifadeyle Çağrı Bey, Tuğrul adına hutbe okutmamış, onun adına para bastırmamıştır. Nitekim Çağrı Bey, Merv'de "*Melikü'l-Mülûk*" unvanı ile kendi adına hutbe okutmuştur.³ Bu durum aslında hâkim bulunduğu bölgeyi müstakil

2 Aslında bu konuyla ilgili olarak zikredilen bir olayda Tuğrul'un büyük sultan olmasına da bir mistisizm katılmaktadır. Nitekim Râvendî, (I, 97-98): "*Duydum ki, Sultan Tuğrul Bey, Hemedan'a geldiği vakit, orada evliyadan üç pîr vardı: Baba Tahir, Baba Cafer ve Şeyh Hamşâ. Hemedan civarında Hızır denilen küçük bir dağ vardı ve bunlar onun üstünde duruyorlardı. Sultanın gözü onlara ilişti. Ordu kalabalığını durdurup atından indi ve veziri Ebû Nasr el-Kündüirî ile yanlarına giderek, ellerini öptü. Baba Tahir biraz mecnun gibi idi. Sultana dedi: "Ey Türk, Allah'ın kullarına ne yapacaksın?" Sultan dedi: "Ne buyurursan". Baba dedi: "Allah'ın buyurduğu şeyi yap." ...Sultan ağlayarak dedi: "Öyle yaparım". Baba onun elini tuttu ve dedi: "Benden kabul ediyor musun?" Sultan cevap verdi: "Evet". Baba'nın parmağında senelerden beri abdest aldığı ibriğin kırık başı vardı. Onu parmağından çıkarıp Sultanın parmağına geçirdi ve "Alem memleketini bunun gibi senin eline koydum. Adalet üzere ol" dedi. Sultan onu her zaman muskaları arasında saklar, bir muharebe olunca, parmağına takardı."* Bu olay her ne kadar Çağrı Bey'in bulunmadığı bir ortamda gerçekleşmişse de, bu soruya o dönemde de cevap arandığını göstermesi açısından önemli kabul edilebilir.

3 Zahirüddin Nişâbüri, s. 12-13; Hüseyinî, s. 6; Ahmed b. Mahmûd, I, 20; Zebihullah Safa, *Tarih-i Edebiyat*, s. 10; Bosworth, *The Political and Dynastic*

şekilde yönettiği anlamına gelir ki, bazı tarihçiler ilgili statüyü İslâm öncesi Türk idare yapısında görülen çift hükümdarlık sistemiyle ifade etmektedirler.⁴ Çağrı Bey, daha sonraki dönemde de Horasan'ın doğu bölgesindeki faaliyetlerinde Tuğrul'dan bağımsız bir politika takip etmiştir. Nitekim İbnü'l-Esir'in⁵ kaydettiği bilgide Çağrı Bey, bazı uygulamalarını beğenmediği kardeşi Tuğrul'a yazmış olduğu bir mektupta: "...Başlangıçta küçük ve tâbi bir cemaat iken şimdi kendilerine tâbi olunan hükümdarlık olduk." derken muhtemelen kendisi de dâhil üç Selçuklu liderini kastetmektedir. Bu durumda Çağrı Bey ve Musa Yabgu'nun Tuğrul Bey'den en azından kendi hâkimiyet bölgelerinde bağımsız hareket ettiği sonucunu çıkarmak mümkün olabilmektedir. Ancak her ne kadar üçlü idarenin belirgin bir şekilde var olduğu görülse de⁶ Dandanakan Savaşı'ndan sonra alınan kararlarda Tuğrul Bey'in eşitler arasında daha eşit bir konumda bulunduğu açıktır. Hatta bu durum sadece Dandanakan Savaşı'ndan sonra değil, öncesinde ve sonrasında yaşanan bazı olaylarda da kendini göstermektedir. Selçuklular'ın Nîşâbûr'u ilk ele geçirdiklerinde adına hutbe okunan kişi Tuğrul Bey olmuştur. Çağrı Bey ile Musa Yabgu arasında yaşanan ve daha sonraki bölümde nakledeceğimiz Sîstân sorunu, Tuğrul'un bizzat devreye girmesi ve Çağrı Bey'e vermiş olduğu ultiatom neticesinde sonuca bağlanmıştır. Kısaca iki kardeşin başından geçen olaylara bakıldığında Selçuklu toplulukları üzerinde Tuğrul'un idarî anlamda daha etkin bir rol üstlendiği ve devletin kurulmasından sonra da bu etkinliğini devam ettirdiği açıkça görülmektedir.

History, s. 20; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 10-12; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 24; Kafesoğlu, *Selçuklular*, I/1, s. 361; Cahen, *Çağrı-Beg*, *EI2*, II, 4.

4 Bkz. Turan, *Selçuklular*, s. 100; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 12.

5 İbnü'l-Esir, X, 26.

6 Selçuklular, Horasan'a geldikten sonra kazandıkları ilk savaşın akabinde Gazneliler'e göndermiş oldukları elçilik heyetinde üç liderin her birini temsil eden bir kişi bulunmaktaydı, bkz. Beyhakî, s. 641.

Bütün bunlardan sonra Çağrı Bey ile kardeşi Tuğrul Bey arasındaki münasebetin farklı boyutlarıyla ele alınması daha doğru olacaktır. Çağrı Bey, görünüşte Tuğrul Bey'den bağımsız, ama belli konularda Tuğrul'un isteklerine itaat eden bir kişi durumundadır. Kişilik olarak Tuğrul daha sakin, Çağrı ise tam aksi bir görüntü vermektedir. Tuğrul daha barışçıl, Çağrı ise savaş taraftarıdır. Çağrı Bey'in, esir düşen kardeşini kurtarmış olması ve Horasan'a geldikten sonra askerî kararlardaki etkinliği, "Acaba iki kardeş kendi aralarında idarî-askerî paylaşım mı yapmışlardır?" sorusunu akla getirmektedir. Dandanakan Savaşı'ndan önce yapılan bir toplantıda Tuğrul Bey'in ifade ettiği görüşlerin kabul edilmiş olmasına rağmen, Çağrı Bey'in görüş bildirmesinden sonra Tuğrul da dâhil olmak üzere herkesin Çağrı'yı desteklemiş olması, askerî konularda Çağrı'nın etkinliğini göstermesi açısından önemlidir. Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da Dandanakan Savaşı'ndan sonra yapılan paylaşımda Tuğrul Bey'e bırakılan batı bölgesinin sınırlarının çok kısa sürede bu kadar geniş bir alana yayılacağını muhtemelen hiç kimsenin tahmin etmemiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Tuğrul'un biraz daha ön plânda olan mevkiinin yeni ve büyük fetihlerle bu oranda etkinleşebileceği de başta Çağrı Bey olmak üzere hiç kimse tarafından düşünülmemiştir. Kısaca devletin kurulmuş olduğu ilk dönemde her üç Selçuklu lideri kendilerinin yönetmekte olduğu küçük idare bölgelerinde Tuğrul'un idarî yeteneği altında kalmakta bir mahzur görmemişlerdir. Çünkü sahip bulundukları o bölgeler bundan beş yıl öncesine kadar hayal ettiklerinin çok ötesinde bir büyüklüğe ulaşmıştır.

Bununla birlikte diğer bazı unsurları ayrıca değerlendirmek gerekir. Tuğrul Bey'in evlat sahibi olmaması bunlardan biridir. Çağrı Bey gibi akıllı başında bir kişi Tuğrul'dan sonra kendi evlatlarının devletin geleceğini yönlendireceğini görmüş olmalıdır. Bu sebeple bu düşünceye uygun bir politika takip etmiş olması da yüksek bir ihtimal olarak karşımıza çıkar. Nitekim Tuğrul Bey'in ölümünden önce Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı veliahdı

tain etmesi,⁷ iki kardeş arasında önceden yapılmış bir anlaşmanın tezahürü de olmuş olabilir. Neticede daha sonraları Büyük Selçuklu Devleti sultanı olarak önemli başarılarla imza atan Alp Arslan'ı kendisine veliaht tayin eden Çağrı Bey, kendi hâkimiyet bölgesini ona, diğer oğlu Süleyman'ı da Tuğrul'a veliaht tayin ettirerek, Selçuklu mülkünün tamamını oğullarının idaresine vermeyi plânlamıştır demek de mümkün olabilir.⁸

Tartışılması gereken diğer düşünce de hastalığı sebebiyle Çağrı Bey'in daha düzenli olan Horasan'ı seçerek sükûneti tercih etmiş olduğudur. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz mektuba cevap veren Tuğrul Bey: *"Ey kardeşim! Sen Horasan'ı zapt ettin. Orası bayındır bir ülke olduğu halde sen tahrip ettin... Ben ise ben-den öncekiler tarafından tahrip ve imha edilmiş bir ülkeye geldim."* demişti. Hastalığı sebebiyle sakın bir hayatı tercih eden Çağrı Bey, oğlu Alp Arslan'ı belli bir yaşa gelmesinden sonra yönetime dâhil etmiştir. Konuyla ilgili olarak şu örneği vermek mümkün görünmektedir: Gazneli Sultanı Mevdûd'un, Çağrı Bey'in hastalanmasını fırsat bilerek Horasan'a, özellikle Gazne ile Horasan arasındaki ilk merkez olan Belh'e saldırması üzerine ona karşılık veremeyen Çağrı Bey, bu iş için oğlu Alp Arslan'ı görevlendirmişti. Neticede Selçuklular ile Gazneliler'i bir kez daha karşı karşıya getiren bu savaştan galip çıkmayı başaran Alp Arslan olmuştu. Çağrı Bey, galibiyet haberiyle yanına dönen Alp Arslan'a Belh, Toharistân, Vahş, Velvalic ve Kubâdiyân'ı vermişti (435/1043).⁹

7 İbnü'l-Esir, X, 43.

8 Musa Yabgu'nun hâkimiyetinde bulunan Sistrân'ın Çağrı Bey'in oğlu Yâkûti tarafından ele geçirilmesini de bu doğrultuda değerlendirmek mümkündür.

9 Hüseyinî, s. 18-19; İbnü'l-Adîm, *Biyyografiler*, s. 21; İbnü'l-Esir, C. IX, 395; *el-Bidâye*, XII, 143; Ahmed b. Mahmûd, C. I, s. 46; Turan, *Selçuklular*, s. 110; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, s. 326; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, TTKY, Ankara 1992, s. 3-4; C. E. Bosworth, "Balk", *Encyclopaedia Iranica*, London 1985, III, 590; Sevim-Merçil, aynı eser, s. 29.

Bu tayini ilk bakıldığında başarı kazanmış bir şehzadeye verilmiş ödül olarak görmek yanında Çağrı Bey'in üzerindeki yönetim yükünü hafifletme isteği olarak düşünmek de mümkündür. Nitekim ünlü Selçuklu tarihçisi Osman Turan,¹⁰ *“İmparatorluğun kuruluşundan (itibaren) en büyük askerî kudreti temsil eden Çağrı-beg bir müddetten beri durgunlaşmış, yaşlanmış ve hastalanmış idi.”* şeklindeki yorumunda da aynı konuya vurgu yapmıştır. Bu bakış açısı neticesinde Çağrı Bey'in sultanlığı Tuğrul'a zorunluluk neticesinde bırakmış olduğunu söylemek de ihtimal dâhiline girer. Yani büyük bölümü zaten elde edilmiş bulunan Horasan'ı, pek çok savaş ve mücadeleyle ele geçirilmesi muhtemel batı coğrafyasına tercih etmesinin sebebi hastalığı olarak kabul edilebilir. Bir diğer ihtimal ise devlet kurulmadan önce yapılmış olan bir görev dağılımının devlet kurulduktan sonra da devam ettirilmiş olduğudur. Nitekim Dandanakan Savaşı'ndan önce takip edilecek yol hakkında görüşme yapmak üzere toplanan Selçuklu ileri gelenleri Tuğrul Bey'e *“Bizim büyüğümüz sensin. Sen neyi doğru bilersen biz onu yaparız.”* şeklinde hitap etmişlerdi. Toplantıda en son görüş beyan eden ise Çağrı Bey olmuştu. Bu bilgi üzerinden idarî işlerde Tuğrul Bey'in, askerî liderlikte de Çağrı Bey'in Selçuklular üzerinde etkin olduğu söylenebilir. Çağrı Bey'in Ulyaâbâd Savaşı'nda tek başına hareket etmesi ve Serahs'taki mücadelede sırasında savaş devam ederken kendisine bağlı kuvvetlerle geri çekilme kararı vererek bunu uygulamaya sokması, askerî kararlarda onun etkin olduğunu göstermektedir. Son olarak uzun yıllar birlikte hareket eden Tuğrul, Çağrı ve Musa'nın kendi aralarında bir seçime gitmiş olma ihtimalini de göz ardı etmemekte fayda vardır. Bunun anlamı sultanlığın bir seçimle belirlenmiş olduğudur. Sîstân meselesinde Tuğrul Bey'in ağabeyinden ziyade amcasının lehine tavır takınması bu işbirliğine bir kanıt olarak gösterilebilir.

10 *Selçuklular*, s. 127.

Ancak kesin olan şudur ki; hâkimiyetin bölünmesi Anadolu'nun Türkleşmesini hızlandıran en önemli etkenlerden biridir. Şüphesiz Tuğrul Bey'in tek başına hükümdar olması onu batı seferlerinden uzak bir politika takip etmekten uzaklaştırabilirdi. Yine de bütün bu ve buna benzer düşünceler şu an için varsayımdan öteye gidemeyecek türdendir. Çünkü neresinden bakılırsa bakılsın tartışmasını yaptığımız bu konunun kesin bilgiye ulaşana kadar sadece bir yorumdan öteye geçmesi mümkün görünmemektedir.

Çağrı Bey'in Fetih Faaliyetleri

Belh'in Ele Geçirilmesi

Çağrı Bey, Dandanakan Savaşı'ndan sonra kendi fetih faaliyet bölgesinde yer alan Belh'i ele geçirmek üzere harekete geçmek için hiç zaman kaybetmedi. Şevval 432/Haziran-Temmuz 1041¹¹ tarihinde Belh Sahib-i Berîdî Emîrek-i Beyhakî'den¹² Gazneliler başkentine gelen bir haberde Çağrı Bey'in askeriyle birlikte Belh önüne geldiği bildiriliyordu. Belh, Horasan'ın en doğu noktası ve Gazneliler başkentine en yakın beldesiydi. Alınan mağlubiyetten sonra Mesûd'un iyice azalan itibarı, bir de Belh'in kaybedilmesiyle daha da azalacağından bu şehre yardım gönderilmesi gerek-mekteydi. Ayrıca Belh, Horasan coğrafyasından elde kalan son toprak parçasıydı ve burası da kaybedilirse bir daha Horasan'ın ele geçirilmesi mümkün olamazdı. Hatta Belh'ten sonra Gazne de muhtemel hedeflerden biri haline gelebilirdi. Bunun yanında Belh, Gazneliler'in Horasan faaliyetleri için önemli bir üs konumundaydı. Zaten Emîrek-i Beyhakî de hem stratejik hem de duygusal sebeplerden ötürü Gazne'den yardım istemişti.¹³

11 Beyhakî (s. 869)'nin vermiş olduğu bilgilerin sıralamasına bakıldığında Belh 1040 değil, 1041 tarihinde ele geçirilmiştir.

12 Bu sırada Belh'e Altuntak adında birisinin de hâkim olduğu zikredilmektedir, bkz. Hüseyinî, s. 9.

13 Beyhakî, s. 869; Ahmed b. Mahmûd, I, 27-28; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 28; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 185; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 31.

Sultan ve devlet ileri gelenlerinin katıldığı toplantılar neticesinde Belh'e yardım gönderilmesinin gerektiği, ancak bu sayede şehrin, belki de Horasan'ın ele tutulabileceği belirtilmişti. Nitekim Belh de kaybedilirse Tirmiz, Kubâdyân ve Toharistân da elden çıkabilirdi. Vezir bu iş için bizzat sultan Mesûd'un gitmesinin uygun olacağını beyan etmişti. Neticede Belh'e yardım gönderilmesine karar verilerek gerekli hazırlıkların yapılmasına başlandı. Vezir Ahmed b. Abdüssamed, Ebû Sehl ez-Zevzenî'yi Belh'te az miktarda asker bırakarak şehri Çağrı Bey gibi bir düşmanın önüne atmakla itham etmişti. Neticede Hacib Altuntaş idaresinde bir ordunun destek amacıyla Belh'e gönderilmesine karar verildi. Bununla birlikte Altuntaş'ın Bağlân'ı yağmalaması şehir halkının tepkisine neden olmuş, onlar da Çağrı Bey'i çağırmayı uygun bulmuşlardı. Çağrı Bey, bir hacib ve birkaç komutanın idaresindeki bir kuvveti Altuntaş'ın üzerine göndermiş ve savaş sırasında şu taktikle savaşmalarını emretmişti: 2 bin kişi pusu kuracak, geriye kalanlar savaş başladıktan sonra kaçır gibi geri çekilecek, bu sayede kendilerini takip etmesi sağlanan Altuntaş pusu bölgesine geldiğinde tüm kuvvetler birlikte saldırıya geçecekti. Bu plan Sultan Alp Arslan'ın daha sonraları Malazgirt Savaşı'nda kullanacağı taktikle birebir aynıydı. Neticede uygulanan taktik işe yaramış, sahte geri çekilme sayesinde zafer kazandığını düşünen Gazneli ordusu ganimet peşine düşerek düzenden ayrılmıştı. O sırada pusuda bekleyen Selçuklu askerleri ani bir baskınla galip gelmişlerdi. Canını zor kurtarabilen Altuntaş zorlukla Belh'e sığınabildi. Gazneli ordusunun durumu Emîrek-i Beyhakî tarafından şu şekilde açıklanıyordu: "*Askerin durumu ne oldu bilmiyoruz*". Ancak daha sonra Gazneli sarayından Altuntaş'a gönderilen bir mektupla askerleri Tirmiz Kûtvâli¹⁴ Begtegîn-i Çevgânî'nin yanına göndermesi istenmişti.¹⁵

14 Hindistan'da hüküm süren İslâm devletlerinde şehir veya kasabalardaki asayişten sorumlu yarı askerî memur, bkz. Cevat İzgi, "Kûrvâl", *DİA*, XXVI, 503.

15 Beyhakî, s. 869-870, 872, 879-881; Turan, *Selçuklular*, s. 109; Erdoğan Merçil, "Mevdûd b. Mes'ûd-i Gaznevî", *DİA*, XXIX, 431; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 31.

Ancak Sultan Mesûd'un, Belh'ten bu kadar çabuk vazgeçmeye niyeti yoktu. Bu sebeple oğlu Mevdûd'un yanına vezirini de vererek şehre yardıma göndermeye karar verdi. Vezir, bu isteği çok mantıklı bulmayarak karşı çıkmıştı. Ne var ki sultanın baskılarına dayanamayarak Belh'e gitmeye mecbur kalmış, ancak sefer sırasında Mevdûd'un yanındaki statüsü hususunda sultanla bir sözleşme (muvazaa) imzalayarak garantiler almıştı. Vezir, sözleşmenin içeriğinin görüşüldüğü toplantıda sultanın düşmandan çok korktuğunu fark etmiş, onu bu konuda rahatlatmak konusunda ne kadar çaba göstermişse de başarılı olamamıştı. Yine o, kendisiyle görüşmeye gelen Ebu'l-Fazl Beyhaki'ye "*Sultan, Altuntaşın yenilgisinden sonra Çağrı'nın Gazne'ye geleceğinden korkuyor. Çağrı'nın Belh'i almadan başka bir yere gitmesinin imkânsız olduğunu çok fazla söylemiş olmama rağmen onu bu düşüncesinden vazgeçiremedim.*" demişti. Vezir, sultanın amacını Hindistan'a gitmek olarak belirtiyor ve "*olanlardan korkuyorum.*" diyordu.¹⁶ Sultanın Hindistan'a gitme düşüncesi, kendi sonunu hazırlayan sebep de olacaktı.

Belh'e gidecek ordu 10 Muharrem 432/20 Eylül 1040 tarihinde geçit resmi yaptıktan sonra hareket etti. Vezirin yokluğunda Ebû Sehl Hamdûy ile müşaverelerde bulunan sultan, bu görüşmelerden birinde Belh'i Karahanlı Böritegin'e vermeyi düşündüğünü, böylece Maverâünnehir'e gelen Böritegin'in Türkmenlerle savaşma görevini devralacağını söylemişti. Ebû Sehl Hamdûy, Böritegin'e gönderilecek olan mektubun ilk önce vezire gönderilmesini, onun vasıtasıyla iletilmesinin daha uygun olacağını sultana kabul ettirmişti. Durum derhal şifreli bir mektupla vezire bildirilmiş, vezir de yapılan bu işi uygun bulmayarak mektubu yanında alıkoymuştu.

16 Beyhaki, s. 882-885; Ahmed b. Mahmûd, I, 29; Muhammed Nazım, "Mevdûd", *IA*, VIII, 162; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994: 1040*; Edinburg 1963, s. 230; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 32; a. mlf., Belh, s. 4.

Ancak sultanı Hindistan'a gitme fikrinden kimse vazgeçirememişti.¹⁷ Sultan, Çağrı Bey'den korkarak çıktığı Hindistan yolculuğu sırasında hazinelerini yağmalamak isteyen gulâmların çıkardığı bir isyan sonrasında yakalanarak öldürüldü (432/1041).¹⁸ Hâlbuki sultanı olduğu ve artık güvenemediği Gazneliler Devleti, Büyük Selçuklular'ın yıkılmasından sonra 29 yıl daha yaşamış ve 1186 yılında tarih sahnesinden çekilmişti.

Diğer taraftan Çağrı Bey, Belh'e hâkim olan Altuntak'a¹⁹ haber göndererek şehrin kendisine teslim edilmesini istedi. Dandanakan Savaşı'nın kazanılmasından sonra Çağrı Bey kendisinden gayet emin bir tavırla bir mektup yazmış ve Sultan Mesûd'un içinde bulunduğu zor şartlar dolayısıyla şehre yardıma gelmesinin mümkün olmadığını bildirmişti. Altuntak ise Gazneliler'in Belh'e verdiği önem ve başkentten yardım bekliyor olması sebebiyle kendisine gönderilen elçiyi hapsedti. Bunun üzerine Çağrı Bey, Belh şehrini kuşatmaya başladı. Bu sırada başkentten istenen yardım Mesûd

17 Sultanın Hindistan'a gitmeyi düşündüğünü öğrenen vezir, ona çok sert sözler içeren bir mektup göndererek şunları yazmıştı: "*Sultan eğer düşmandan korkarak Gazne'yi terk ediyorsa bu gereksizdir, askerimiz onlarla savaşacak güçtedir. Bu kış Gazne'de kalınız, düşmanları kovmaktan aciz değiliz. Sultanın haremî ve hazineleriyle Hindistan'a gittiği duyulursa bu devletin namusuna halel getirir, düşmana güç verir. Hindular ve gulâmlara ne kadar güvenilebilir ki siz hazinenizi sahra ortasında onlara gösteriyorsunuz? Sultan şimdiye kadar ne yaptıysa sonucunu gördü, sultan bu hareketten vazgeçmelidir. Eğer Gazne'den giderse halkın kalbi kırılır, ondan nefret eder.*" Vezirin mektubunu okuyan sultan ise: "*Bu adam bunamış, ne dediğini bilmiyor.*" demişti. Ardından "*Ben onun göremediğini görüyorum.*" diyerek, vezire kendi yaptığının doğru olduğunu, kendisine olan sadakatinden dolayı bu tarz şeyler yazmış olmasını da hoş gördüğünü belirten bir mektup yazılmasını emretmişti, bkz. Beyhakî, s. 897-900; Ayrıca bkz. Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 33.

18 Gerdîzi, s. 86; Beyhakî, s. 891-893; Hüseyinî, s. 9; İbnü'l-Esir, IX, 370-372; *Tarih-i Sîstân*, çev. V. Öntürk, İstanbul 2018, s. 319; Ahmed b. Mahmûd, I, 29; Muhammed Nazım, "Mes'ûd", *İA*, İstanbul 1997, 134; Merçil, *Gazneliler*, s. 77.

19 Daha önce de belirttiğimiz üzere Gazneliler başkentinden yardım isteyen Emîrek-i Beyhakî, Belh Sahib-i Berîdi olarak nakledilmiştir. Altuntak ise şehrin valisi durumundadır.

tarafından karşılıksız bırakılmamış, Altuntaş idaresindeki büyük bir orduyu Belh'in yardımına göndermişti. Yukarıda da belirttiğimiz gibi oğlu Mevdûd idaresinde oluşturduğu başka bir orduyu da destek amacıyla Belh'e doğru harekete geçirmişti.²⁰ Gazneliler Devleti için Horasan'dan gelebilecek tehlikelere karşı savunma sisteminin merkezi durumunda olan Belh, Selçuklular'ın Horasan'a gelmelerinden sonra da onlara karşı yapılan pek çok hareket için önemli bir üs görevi görmüştü. Ancak çok önemli bir tehlike içindeydi. Yardım amacıyla gönderilen Mevdûd, Belh yakınlarına ulaşmış ve şehirde büyük bir güvene sebep olmuştu.²¹

Altuntaş'ın komutasındaki kuvvet zaten mağlup olmuştu. Başında Mevdûd'un bulunduğu bu kuvvet Muharrem 432/Eylül 1040 tarihinde Gazne'den hareket etmişti. Belh'e yaklaştıkları sırada Çağrı Bey bu orduyu karşıladı. Öncü birlikler arasında yapılan karşılaşmayı Çağrı Bey kazanınca Gazneli ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Mesûd'un ölmesi üzerine Mevdûd, tahtı ele geçirmek üzere Belh'in önünden ayrılarak Gazne'ye gelmişti. Bu gelişme ile yardım alma imkânını kaybetmiş olan Altuntak da şehri Çağrı Bey'e teslim etmek durumunda kaldı. Çağrı, şehre hâkim olduktan sonra harekâtına devam ederek Cûzcân, Bâdgîs, Huttelân ve Toharistân'ı da ele geçirdi. Böylece Belh ve ona bağlı bu beldeler Selçuklular'ın hâkimiyetine geçmiş oldu. Çağrı Bey, Belh'e girdikten sonra yağmalanmasına izin vermişti.²² Bu tarihten sonra Belh ve çevresi Dandanakan Savaşı'ndan

20 Beyhakî, s. 882-8835; Hüseyinî, s. 9; İbnü'l-Esir, 370; Cûzcânî, s. 234; Ahmed b. Mahmûd, I, 28; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 326; Nazım, Mevdûd, *İA*, VIII, 162; Bosworth, *Ghaznavids*, s. 230; Merçil, *Gazneliler*, s. 77; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 28; Piyadeoğlu, Abdüssamed, s. 33.

21 Hüseyinî, s. 9; İbnü'l-Esir, IX, 370; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 326; Bosworth, Balk, *Et*, III, 590; Rencber, aynı makale, s. 151; Barthold, *Türkistan*, s. 324.

22 Hüseyinî, s. 9; İbnü'l-Esir, IX, 370, 373; Ahmed b. Mahmûd, I, 29; Barthold, *Türkistan*, s. 324; Turan, *Selçuklular*, s. 109; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 326; Bosworth, Balk, *Et*, III, 590; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 29; Sevim,

sonra yapılan paylaşım gereği Çağrı Bey'in hâkimiyetinde kalmaya devam etti. Çağrı Bey'in Belh'i ele geçirmesinden sonra şehirde idarî ve sosyal anlamda düzenlemeler yaptırmış olması güçlü bir ihtimaldir. Her şeyden önce idarî anlamda yeni atamalar yapması bir zorunluluktur. Çağrı Bey, ele geçirildiği tarihten 435/1043 tarihine kadar Belh'in hâkimiyetini elinde tutmuştur. Bu tarihten itibaren idarî ve askerî faaliyetlerin daha ziyade Alp Arslan eliyle gerçekleştirildiği görülecektir.

Çağrı Bey'in Diğer Faaliyetleri

Hârizm Seferi

Dandanakan Savaşı'ndan sonra Çağrı ve Tuğrul Bey'in bütün faaliyetleri birbirinden farklı yönlerle doğru gelişme göstermiştir. Çağrı Bey doğu bölgesinde faaliyetlerine devam ederken, Tuğrul ise batıya yönelmiştir. Sadece bir sefer bu plânlamanın dışında kalmıştır: Hârizm seferi. Her ne kadar İbrahim Yınal'ın ikinci isyanı sırasında Çağrı Bey'in oğullarının Tuğrul Bey'e yardıma gitmiş olmasının bir askerî faaliyet olarak algılanması söz konusuysa da, iki kardeşin bizzat katıldığı son sefer Hârizm seferi olmuştur. Hârizm seferini bu kadar önemli kılan şey eski düşman Cend hâkimi Şah Melik'ten intikam alma isteği olmalıdır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere 1034 tarihinde Hârizm'e gelen Selçuklular, eski düşmanları Şah Melik'in ani bir saldırısına uğramış ve bu saldırıda büyük kayıplar vermişti. Geçen onca zamandan sonra Selçuklular, artık vatansız ve zayıf bir halde değillerdi. Zaman intikam zamanıydı ve üstelik bunun için gereken şartlar da kendiliğinden gelişmişti. Şah Melik, Sultan Mesûd'un bir fermanla

Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 185; Ahmed Rencber, "Bahş-i Pirâmûn-ı Belh", *Yad-ı Yâr, Mecmûâ-yi Makâlât-ı der bâre-i Âsyâ-yi Merkezî*, Tahran 1372, I, 151; Merçil, "Mevdûd", *DİA*, XXIX, 431; Piyadeoğlu, "Belh", s. 4. Barthold (*Türkistan*, s. 324), Belh'in Selçuklular'ın eline kesin olarak 1059 yılında geçtiğini kaydetmektedir.

kendisine vermiş olduğu Hârizm'e saldırmış ve Hârûn'dan sonra buraya hâkim olan İsmail b. Altuntaş'ı ağır bir yenilgiye uğratmıştı.²³ Bunun üzerine İsmail, Hârizm'den ayrılarak Selçuklular'a sığınmak zorunda kaldı. Bu durum Selçuklular için bir vefa ödeme ve intikam alma şansı anlamına geliyordu. Bu sırada Gazneliler'in topraklarında faaliyet göstermekte olan Çağrı Bey, İsmail ve kuvvetlerini de yanına alarak Hârizm üzerine yürümeye karar verdi. Ancak Şah Melik, onun geldiğini haber alır almaz bu bölgeden çekilmeyi uygun bulmuştu. Neticede ne şartlar ne de düşmanı olan Çağrı Bey geçmişteki gibiydi.²⁴

Ancak kısa süre sonra Şah Melik'in tekrar Hârizm'e gelmesi, Çağrı Bey ve Tuğrul Bey'in birleşerek büyük bir orduyla harekete geçmesini sağlamıştı. Hârizm'in başkenti olan Ürgenç'te kuşatılan Şah Melik, kuşatmadan kurtulmayı başarmış, yaklaşık 3 bin kilometrelik yolu kat ederek Gazneliler'e sığınmak amacıyla Mekran havalisine gelmişti. Onun burada bulunduğunu haber alan Ertaş b. Yusuf Yınal (İbrahim Yınal'ın kardeşi) derhal harekete geçti. Ani bir baskın neticesinde yakalanan Şah Melik, zaman kaybedilmeden Çağrı Bey'in yanına gönderildi. Çağrı Bey de onu hemen

23 Şah Melik'in Hârizm'e yönelik faaliyetlerinde Hârûn'un Selçuklular'a vermiş olduğu desteğin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, Hârizmşah İsmail'e yazdığı bir mektupta: "*Düşmanımı olan Selçuklular'ı vurdum ve evsiz bıraktım. Hârûn nankörlük ederek, Selçuklular'ı da önüne katarak efendisinin vilayetine yürümek istedi. ...Bugün Selçuklular, Horasan'a gitmişlerdir. ...Hârizm'i alacağım ve siz nankörleri sürdükten sonra Horasan'a gideceğim. Tamamen sultana hizmet adına benim düşmanım olan Selçuklular'ı da devamlı olarak başkî altında tutacağım.*" demişti, bkz. Beyhakî, s. 940.

24 İbnü'l-Esîr, IX, 386; Ahmed b. Mahmûd, I, 14; Turan, *Selçuklular*, s. 110; Perviz, aynı eser, s. 107; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 28; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 185; Osman G. Özgüdenli, "Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 35, Ankara 2004, s. 156; İbnü'l-Esîr (aynı yer), Şah Melik'in Çağrı-İsmail ittifakının karşısına çıkarak onları mağlup ettiğini zikretmektedir. Ahmed b. Mahmûd (aynı yer), bu olayı zikretmekle birlikte tarihini yanlış vermektedir.

öldürttü. Bu sayede hem eski bir düşman bertaraf edilmiş hem de Selçuklular, Hârizm gibi önemli bir bölgenin hâkimi olmuşlardı. Ertaş'ın Mâverâünnehir'den Temmuz 1042 tarihinde Sîstân'a gitmiş olmasından dolayı bu seferin de aynı tarihte gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.²⁵

Gazneliler ile Mücadeleler

Çağrı Bey, doğu bölgesini tercih ettiğinde muhtemelen Gazneliler ile yapacağı mücadeleleri de hesaba katmıştı. Sultan Mesûd öldüğü sırada oğlu Mevdûd, Selçuklular'la mücadele etmek amacıyla Belh'e gelmiş, fakat babasının ölmesi üzerine tahtı ele geçirmek amacıyla Gazne'ye dönmek durumunda kalmıştı. Gazneliler'in içine düştüğü bu karışıklık Selçuklular'ın işine yaramış, doğudaki bölgelerde daha rahat bir şekilde tutunmayı başarmışlardı. Gazneliler Devleti'nde yaşanan taht mücadelesini kazanan Mevdûd, idareyi tam manasıyla ele geçirmesi için belli bir zamana ihtiyaç duymuştu. Babasından daha farklı bir kişiliğe sahipti ve Selçuklular ile aralarındaki yeni statüden pek de memnun değildi. Diğer bir ifadeyle ona göre Selçuklular'a bırakılan toprakların geri alınması, Gazneliler Devleti'ne eski güç ve ihtişamın geri kazandırılması gerekmektedir. Üstelik o, Çağrı Bey'in kızıyla evlenmiş olmasına rağmen bunu istemekteydi. Bunun için mücadele edilmesi gereken kişi ise Horasan bölgesinin yeni hâkimi, kayınpederi Çağrı Bey idi.

Diğer taraftan Çağrı Bey de Gazneli topraklarındaki faaliyetlerine devam ediyordu. Hatta Hârizm seferine çıkarken Gazneliler ile olan mücadelesini yarıda bırakmıştı. Bakıldığında iki taraf da diğeri üzerinde farklı düşüncelere sahipti. Sultan Mevdûd'un

25 Beyhakî, s. 944; İbnü'l-Esîr, IX, 387; Turan, *Selçuklular*, s. 110; Pervîz, aynı eser, s. 107; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 29; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 185; Tülay Metin, "Tarîh-i Sîstân'da Selçuklular ile İlgili Bilgiler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 35, Konya 2014, s. 318.

eski topraklarını geri alma düşüncesini faaliyete sokması için çok uzun süre beklemesine gerek kalmamıştı. Nihayetinde Çağrı Bey'in hastalanması, ona fikrini uygulama imkânı tanımıştı.²⁶ Çağrı Bey'in 435/1043 tarihinde hastalanmasını fırsat bilen Gazneli Sultanı Mevdûd, Horasan'a, özellikle Gazne ile Horasan arasındaki ilk merkez durumunda bulunan Belh'e saldırdı. Bu ani taarruza Çağrı Bey'in karşılık vermesi mümkün değildi. O da bu işle ilgilenmesi için henüz 14 yaşında olan oğlu Alp Arslan'ı görevlendirdi. Selçuklular ile Gazneliler'i bir kez daha karşı karşıya getiren bu savaşta Alp Arslan, Belh yakınlarında dinlenmekte olan Gazneli ordusuna ani bir saldırı gerçekleştirmiş ve mücadeleden galip çıkmayı başarmıştı. Alp Arslan daha sonra babasının yanına döndü. Bu galibiyete çok sevinen, hatta sevincinden dolayı hastalığından kurtulan Çağrı Bey, Belh, Toharistân, Vahş, Velvalic ve Kubâdyân'ı Alp Arslan'ın idaresine vermişti (435/1043).²⁷

Çağrı Bey, hastalıktan kurtulduktan sonra oğlu Alp Arslan ile birlikte Tirmiz üzerine bir sefer düzenlemiş ve Gazneliler'in elinde bulunan şehrin kale komutanına bir mektup göndermişti. Çağrı Bey'in mektubu kısa ve günün şartlarını en iyi şekilde anlatacak biçimde kaleme alınmıştı. Nitekim o kısaca, Gazneliler'in güneşinin artık battığını, saadet izlerinin bile ortadan kalktığını belirtmişti. Kale komutanı Gazne'den kendisine yardım gelmesinin çok da mümkün olamayacağını bildiğinden, bütün mal varlığını Çağrı Bey'in Belh'teki işlerini yürüten kişi olarak

26 Sadreddin el-Hüseynî (s. 18), Çağrı Bey'in sarılık hastalığına yakalandığını zikretmektedir.

27 Hüseynî, s. 18; İbnü'l-Adîm, *Biyografiler*, s. 21; İbnü'l-Esir, IX, 395; Ahmed b. Mahmûd, I, 46; Yınanç, Çağrı Bey, *IA*, III, 326; Köymen, *Alp Arslan*, s. 3-4; Bosworth, Balk, *Elr*, III, 590, Merçil, *Gazneliler*, s. 80; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 29; Merçil, *Gazneliler*, s. 80; a. mlf., Mevdûd, *DİA*, XXIX, 431, Piyadeoğlu, "Belh", s. 4-5.

nakledilen Ebû Ali Şâdân'a²⁸ bırakmış ve Gazne'ye gitmişti. Böylece Ceyhun Nehri'nin öte tarafında bulunan, bölgenin en önemli ticaret ve liman şehirlerinden biri olan Tirmiz de Çağrı Bey'in hâkimiyetine geçmişti.²⁹

Çağrı Bey'in Gazneliler ile yaptığı en zorlu mücadele 444/1053 tarihinde Sultan Abdürreşîd'in öldürülmesi sonrasında gerçekleşmişti. Sultan Mevdûd'un Tuğrul adındaki hâcibi, Sultan Abdürreşîd'in de güvenini kazanmış ve Hâcibü'l-hüccâb tayin edilmişti. Tuğrul, devamlı olarak Horasan'a giderek Selçuklular'ın buradan çıkartılması konusunda sultana ısrar ediyor, fakat sultan bu isteği çok da mantıklı bulmuyordu. Neticede, Sultan Abdürreşîd bir miktar askerle onu Horasan'a gönderdi. Tuğrul bir süre özellikle Musa Yabgu'nun hâkimiyet bölgesinde faaliyetlerde bulundu. Hatta Musa Yabgu'yu da mağlup etmeyi başardı. Bu başarısı sonrasında Sultan Abdürreşîd'e haber göndererek yardımcı kuvvetler talep etti. Alınan galibiyetten sonra Horasan'a tam manasıyla hâkim olunabilirdi. Ancak gelen yardımcı kuvvetlerle iyice gücünü arttıran Tuğrul, bu gücü Gazneliler aleyhinde kullanmayı kendi çıkarları adına daha uygun buldu. Çünkü sahip bulunduğu güçle Gazne'yi bile ele geçirebilirdi. Öyle de yaptı. Gazne şehrinin iç kalesinde kuşatılan Abdürreşîd esir alınarak öldürüldü. Kendini hükümdar ilan eden Tuğrul, daha sonra Sultan Mesûd'un kızıyla zorla evlenerek hükümdarlığı için hukukî bir dayanak da elde etmişti.³⁰

28 İbnü'l-Esir, X, 177. Bu bilgiyi İbnü'l-Adim (*Biyografiler*, s. 40) ile Hândmîr de vermektedir, bkz. *Düstürü'l-vüzerâ*, nşr. Saîd Nefîsî, Tahran 2535 Şehinşahi, s. 150. Köymen (*Alp Arslan*, s. 4), onu Selçuklular'ın veziri (muhtemelen Çağrı Bey'in) olarak nakletmektedir. Ancak Selçuklu vezirleri hakkında müstakil bir eser kaleme alan Abbas İkbâl (*Vezâret der abd-i Selâtin-i Bozorg-ı Seldûkî*, Tahran 1337 hş., s. 36), bu bilginin kesin olmadığını zikretmektedir.

29 Hüseyinî, s. 19; Köymen, *Alp Arslan*, s. 3-4; Merçil, *Gazneliler*, s. 80; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VII, 185.

30 Hüseyinî, s. 11; İbnü'l-Esir, IX, 441-442; Ahmed b. Mahmûd, I, 32-33; Yinanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 327; Merçil, *Gazneliler*, s. 82.

Ancak onun bu hareketi bir süre sonra kendisinin de öldürülmesine neden oldu. Abdürreşîd'in yerine Ferruhzâd geçirildi. Gazne'deki bu karışıklıklardan istifade etmek isteyen Çağrı Bey, karşı saldırıya geçti. Tuğrul'un öldürülmesini sağlayan ve Gazne'de devlet işlerini yürüten kişi olan komutan Hırhîz, Çağrı Bey'in karşısına çıkarak onu mağlup etti. Hatta Hırhîz, Çağrı Bey'in yanındaki malzemeyi de ganimet olarak ele geçirmişti. Hem alınan bu galibiyet ve hem de Gazneliler'in Horasan'ı geri alma isteği, bir süre sonra yeni hükümdar Ferruhzâd'ın büyük bir orduyu bölgeye göndermesine neden oldu. Selçuklular'ın önemli komutanlarından biri olan Külsarığ, Gazneliler ordusunu durdurmak amacıyla harekete geçtiyse de bunu başaramayarak esir düştü. Onunla birlikte pek çok komutan, asker ve ileri gelen zevât da esir düşmüştü. Bunun üzerine Melik Alp Arslan, babasından Gazneliler üzerine yürümek için izin istedi. Alp Arslan, hazırlanan ordunun başında Külsarığ'ı kurtarmak üzere harekete geçti. Sonuç olarak yapılan savaşı Alp Arslan kazanmış, hatta ileri gelen pek çok komutanı da esir almıştı. Ferruhzâd, alınan bu yenilgiden sonra elinde tuttuğu Selçuklu esirlerini serbest bırakmış, Külsarığ'a da hilât hediye etmişti. Neticede iki taraf arasında ünlü müverrih Ebu'l-Fazl Beyhakî'nin kaleme aldığı ve bir daha birbirlerinin topraklarına saldırmama koşulunu içeren anlaşma imzalanmıştı.³¹ Çağrı Bey'in hayattayken Gazneliler ile yapmış olduğu son mücadele de bu olmuştu.

Ferruhzâd'ın, Safer 451/Mart-Nisan 1059 tarihinde ölümünden sonra yerine kardeşi İbrahim geçmiş, o da Selçuklular ile

31 Hüseyinî, s. 11, 20; İbnü'l-Esir, IX, 442-443; Ahmed b. Mahmûd, I, 48-49; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 327; M. Longworth Dames, "Gazneliler", *İA*, İstanbul 1997, IV, 746; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, TTKY, Ankara 1989, s. 19; a. mlf., *Gazneliler*, s. 82-83; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *DLA*, İstanbul 1989, III, 526. İbnü'l-Esir (aynı yer), Gazneliler üzerine gidecek olan orduyu Alp Arslan'ın hazırladığını, ancak seferi babası Çağrı Bey'in gerçekleştirdiğini zikretmektedir.

aralarındaki mevcut barışı sürdürmeyi daha uygun bulmuştu. Her hükümdar değişikliğinde, iki tarafta da diğer tarafa saldırma isteği hâsıl oluyordu. Ancak iki taraf da karşı tarafın topraklarını ele geçirebilecek güce sahip değildi. Üstelik bu uğurda hem asker hem de halk boşu boşuna eziyet çekmekte, insanlar ölmekteydi. Bütün bunlar düşünülerek yeni bir anlaşma yapılmasına karar verildi. Öyle ki, bir önceki anlaşmanın maddeleri büyük ölçüde kabul edilerek iki taraf arasında yeni bir barış anlaşması imzalanmıştı.³²

Karahanlılar ile Mücadeleler

Selçuklular karşısında ardı ardına almış olduğu yenilgiler, Sultan Mevdûd'u farklı arayışlar içine itmişti. Tek başına Çağrı Bey ile baş edemeyeceğine kanaat getiren Mevdûd, bölgenin diğer önemli gücü Karahanlılar'ı da bu mücadeleye dâhil etmek istedi. Dahası İran ve Irak coğrafyasında hüküm süren Şîf Büveyhî Devleti'yle de Selçuklular aleyhinde bir ittifaka girmişti. Karşılığında Selçuklular'dan geri alınacak olan Horasan'ın şehirlerini ittifaka katılanlara dağıtacağını vaat etti. Ancak ittifakın lideri durumunda bulunan Sultan Mevdûd, harekete geçtikten bir süre sonra hastalanarak geri dönmek zorunda kalmış, kısa süre sonra da hayatını kaybetmişti (20 Receb 441/18Aralık 1049). Diğer bir müttefik olan Büveyhî Devleti'nden Isfahan Hâkimi Ebû Kâlicâr ise girdiği çölde ordusunun büyük bir kısmını kaybedince geri dönmek durumunda kalmıştı. Müttefiklerden sadece Karahanlı Arslan Han, başlamış olduğu harekâtı belli bir noktaya getirebilmeyi başarabilmişti.³³

Arslan Han, Tirmiz'e gelmiş, burayı tahrip ederek halkın mallarını yağmalamış ve müsadere etmişti. Bir diğer grup da Selçuklular'ın elinde bulunan Hârizm üzerine yürümüşü.

32 İbnü'l-Esir, X, 25-26; Yinanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 327; Merçil, *Gazneliler*, s. 84.

33 Hüscynî, s. 19; İbnü'l-Adîm, *Biyografiler*, s. 21; İbnü'l-Esir, IX, 424; Ahmed b. Mahmûd, I, 47-48; Yinanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 326; Dames, "Gazneliler", *İA*, IV, 746; Köymen, *Alp Arslan*, s. 4; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 29; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 185; Kafesoğlu, Alpaslan, *DİA*, II, 526; Merçil, Mevdûd, *DİA*, XXIX, 431.

Karahanlılar'ın bu yoğun baskısı karşısında yine Alp Arslan görevlendirilmiş, Çağrı Bey'in kendisi ise Ceyhun'un kenarında ordugâh kurmuş olan Arslan Han ile görüşmeye gitmişti. Amaç, bu sorunun barışçıl bir şekilde sona erdirilmesiydi. Çağrı Bey ile Arslan Han arasında yapılan müzakerelerden sonra Karahanlılar'ın başta Horasan olmak üzere Selçuklu topraklarına saldırmaması koşuluyla barış yapıldı. Çağrı Bey, bu barıştan sonra Büveyhîler'in hâkimiyetinde bulunan Kirman'a oğlu Kavurd idaresinde bir ordu göndermişti.³⁴ Bakıldığında tek başına kalan Arslan Han'ın, Çağrı Bey'in karşısında tutunabilme ihtimali çok da yüksek değildi. Onun için barış yapmak daha mantıklı bir tercih olmuştu.

Sîstân Sorunu

Selçuk'un ölümünden sonra Arslan Yabgu'nun onun yerine geçmesi zamanla kutuplaşmalara neden olmuş, Tuğrul ve Çağrı Beyler amcalarından daha bağımsız bir politika takip etme yolunu seçmişlerdi. Bu ayrılıkta diğer amcaları Musa Yabgu ise ağabeyinden ziyade Tuğrul ve Çağrı Beyler ile hareket etmeyi daha uygun bulmuş, bağımsızlığa giden süreçte yeğenleriyle birlikte kalmıştı. Dandanakan Savaşı'ndan sonra toplanan kurultayda da kendisine Herat ve Sîstân bölgesi verilmişti.³⁵ Çağrı Bey gibi askerî anlamda deha sayılabilecek biri bile belli zamanlarda oğlu Alp Arslan'ın desteğine ihtiyaç duyabilirken, oğlu Hasan'ın Anadolu seferi sırasında öldürülmesi³⁶ Musa Yabgu'yu destek alabileceği

34 Hüseyinî, s. 20; İbnü'l-Adîm, *Biyografiler*, s. 21; İbnü'l-Esir, IX, 424; Ahmed b. Mahmûd, I, 48; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 326; Köymen, *Alp Arslan*, s. 4; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 185.

35 Râvendî, I, 102.

36 Şehzâde Hasan, Pasin ve Erzurum bölgesine akınlar yaptıktan sonra Van Gölü havzasına yönelmişti. Bunun üzerine Vaspurakan bölgesinin valisi Aaron, Türk kuvvetleri karşısında Gürcistan Bizans valisinden yardım sağlamış ve Büyüyük Zap suyu civarında Hasan'ın idaresindeki Selçuklular'ı pusuya düşürmüştü. Şehzâde Hasan burada şehit düşmüştür (1047-1048), bkz. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, s. 35.

bir evlattan mahrum bırakmıştı. Ayrıca yaşı da askerî faaliyetlerine engel teşkil etmekteydi. Diğer oğlu Böri ise idarî ve askerî anlamda kabul görebilecek meziyetlere pek sahip değildi. Bütün bunlar, kendisine bırakılmış bulunan Sîstân'ın tam anlamıyla kontrol altına alınamamasına neden olmuştu. Sîstân'ın kontrol altına alınamaması Çağrı Bey'in diğer oğlu Yâkûtî'nin dikkatini çekmişti. Nitekim Yâkûtî, kardeşlerinden Alp Arslan'ın babasına veliaht olması, Kavurd'un da Kirman hâkimiyetinden sonra belki de kendisine ait bir bölgenin hayalini kurmaya başlamıştı. Yâkûtî, 446/1054 tarihinde maiyeti altındaki 100 kişilik bir kuvvetle Sîstân'a gelmişti. Burada kaldığı kısa sürede halka zarar verecek davranışlarda bulunmamış, ardından da bölgeden ayrılmıştı. Ancak kendine ait bir yönetim bölgesi için en ideal bölgenin Sîstân olabileceği düşüncesini de kafasına koyarak buradan ayrılmıştı. Bununla birlikte askerlerinin bazı faaliyetleri Sîstân'ı yönetmekte olan Ebu'l-Fazl ile arasının açılmasına neden oldu. Horasan'a dönen Yâkûtî, düşüncesini gerçekleştirmek adına hem babası hem de amcası Tuğrul Bey nezdinde Sîstân'ın menşurunun kendisine verilmesi hususunda gerekli girişimlerde bulundu. Babasından olumlu görüş alan Yâkûtî, derhal Sîstân'a geldi (12 Şaban 447/6 Kasım 1055). Ardından elindeki menşurdan halkı ve burayı Musa Yabgu adına yönetmekte olan Ebu'l-Fazl'ı haberdar etti. Fakat olumlu bir cevap alamamıştı. Hatta bölgeyi kendisine bırakması ve hutbeyi de Çağrı Bey adına okutması istenen Ebu'l-Fazl'ın cevabı gayet net oldu: "*Burayı kansasız elde edemezsin*". Bu cevap üzerine Yâkûtî, Cuveyn şehri üzerine yürüyerek kaleyi ele geçirdi. Daha sonra da peşpeşe diğer bazı kaleleri ele geçirdi. Ebu'l-Fazl'a tekrar elçi göndererek, kendi adına basılan paraların halka dağıtılmasını ve hutbenin de kendi adına okutulmasını istemişti. Rebiülâhır 448/Temmuz 1056 tarihinde ise Çağrı Bey'in elçileri bölgeye ulaşmış ve Ebu'l-Fazl ile bir görüşme yapmışlardı. Bu görüşmeden Çağrı Bey'e itaat kararı çıkmıştı. Bir sonraki Cuma günü Ertaş b. Yusuf Yinal'ın sarayından Cuma

mescidine kadar uzanan yolda askerlerin miğfer, zırh, kalkan kuşanmış ve ipekten kıyafetini giymiş bir şekilde düzenlediği törende Çağrı Bey adına basılmış olan dirhem ve dinarlar saçılmıştı. Ayrıca mescitte Çağrı Bey'in adı hutbe okunduğu sırada saçılan para sayesinde halktan her biri yirmi otuz dinar sahibi olmuştu (25 Rebiülâhîr 448/12 Temmuz 1056). Çağrı Bey adına hutbe okunması, Musa Yabgu'nun Sîstân hâkimiyetinin sona ermesi anlamını taşıdığından onun açısından kabul edilebilir bir gelişme değildi. Musa Yabgu derhal Tuğrul Bey'e bir mektup yazarak bu oldu bittinin Dandanakan Savaşı'ndan sonra alınmış olan kararlara ters düştüğünü, o zaman Sîstân'ın kendi hâkimiyetine verildiğini hatırlatmıştı. Kısaca aralarındaki mevcut hukuk Çağrı Bey ve onun oğlu Yâkûtî tarafından çiğnenmekteydi. Tuğrul Bey, bu sorunda hiçbir yanlış anlamaya mahal bırakmadan amcası Musa Yabgu'nun yanında yer almış ve Ebu'l-Fazl'a göndermiş olduğu bir mektupta Çağrı Bey'e ağır ithamlarda bulunmuştu. Nitekim o, mektubunda: *"Bir daha başka bir edepsizlik yapmaması için Emîr Çağrı'ya mektup yazdım. Sîstân'ın menşurunu da Emîr Yabgu'ya verdim. Onu dinle, emirlerini yerine getir, adını sikkelerde ve paralarda zikret (yay). Eğer Çağrı'nın ordusu bir daha gelirse ona itaat etme."* demişti. Tuğrul'un büyük sultan olarak verdiği bu ültimatomdan sonra Musa Yabgu, oğlu Böri'yi askerî bir birliğin başında Sîstân'a göndererek idareyi Çağrı Bey'in memurlarından geri aldı (Cemaziyelâhîr 448/Ağustos 1056).³⁷ Böylece hanedan azaları arasında büyük bir sorun haline gelen bu olay, Tuğrul Bey'in devlet içerisindeki otoritesini kullanması neticesinde Musa Yabgu lehine sonuçlandırabilmişti.

37 Melikü's-suarâ Bahâr, *Tarih-i Sîstân*, nşr. Ali Asger Abdullahî, Tahran 1381 hş., s. 435 vd./çev. 319 vd.; Turan, *Selçuklular*, s. 128-129; Yinanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 326; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 19; Osman G. Özgüdenli, "Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, sayı: 243, Ankara 2002, s. 556; a. mlf., *Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi*, s. 156.

III. BÖLÜM

ÇAĞRI BEY'İN ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ

AT ÜSTÜNDEKİ SAVAŞCI

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Çağrı Bey, hastalık veya yaşlanması neticesinde askerî ve idarî yükümlülüklerinden büyük kısmını oğlu Alp Arslan'ın idaresine vermişti. Onun devlet içerisinde gerçekleştirmiş olduğu son faaliyet, kardeşi Tuğrul Bey'e yardım etmek olmuştu. İbrahim Yınal'ın isyanı karşısında zor durumda kalan Tuğrul Bey, ağabeyinden yardım istemiş, Çağrı Bey de oğulları Alp Arslan, Yâkûti ve Kavurd'u ona yardıma göndermişti.¹

Büyük Selçuklular Devleti'nin kurucusu, askerî anlamda bir deha olan Çağrı Bey hakkında kaynaklarımızın zikrettiği en son bilgi, oğullarını Tuğrul Bey'e yardıma gönderdikten sonra vefat etmiş olduğudur. Ne acıdır ki, kaynaklarda onun ölümüyle ilgili olarak hiçbir ayrıntı verilmediği gibi, vefat tarihi hakkında verilen bilgiler bile birbiriyle çelişen mahiyettedir. O, vefatından önce Gazneliler ve Karahanlılar ile barış imzalamış, bu sayede devletin doğu sınırını garanti altına almıştır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere vefat tarihi hakkında farklı tarih ve yerler zikredilmektedir. Nitekim onun ölüm tarihi ve yerini İbnü'l-Cevzi, Bundârî ve İbn Kesir,² 450/1058-1059 yılında Belh şehri olarak

- 1 Râvendî, I, 103; İbnü'l-Esir, IX, 488-489; Ebu'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000, XII, 185; Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 327; Merçil, *Kirmân Selçukluları*, s. 19.
- 2 İbnü'l-Cevzi, C. XVI, s. 39; Bundârî, s. 26; *el-Bidâye*, XII, 186. Çağrı Bey, Serahs'ta ölmüş ve Merv şehrinde gömülmüştür, bkz. Yınanç, Çağrı Bey, *İA*, III, 327, Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 185.

vermektedirler. Sadreddîn el-Hüseyinî, İbnü'l-Adîm ile Ahmed b. Mahmûd,³ Safer 452/Mart-Nisan 1060 tarihi ve Serahs şehrini zikretmektedir. Hamdullah Müstevfî⁴ ise 453/1061 tarihini nakletmiştir. İbnü'l-Esîr ve İbn Hallikân⁵ muhtemelen en doğru tarih olan Recep 451/Ağustos Eylül 1059 üzerinde birleşmektedirler. Çağrı Bey, Belh'te değil, Serahs'ta vefat etmiş, Merv'e nakledilerek "Merv Camii'nin yanında veya kendisinin inşa ettirmiş olduğu bir medresede"⁶ defnedilmiştir.⁷

Çağrı Bey'in kişiliği hakkında çok farklı şeyler söylemek mümkündür. Ancak onu en başta büyük bir askerî deha olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Devletin onun sayesinde kurulmuş olduğunu söylemek hiç kuşkusuz yanlış olmaz. Nitekim Dandanakan Savaşı'ndan önce toplanan Selçuklu liderleri, Tuğrul Bey'in sözleri üzerine Rey, Cibâl ve İsfahan bölgesine çekilmeye karar vermişken onları bu düşünceden vazgeçiren Çağrı

3 *Ahbâr*, s. 20; *Buğyet*, s. 21.

4 *Tarih-i Güzide*, s. 430; Yahya b. Abdüllâtîf el-Kazvinî (*Lübbü't-tevârih*, Tahran 1363 hş., s. 174) de aynı tarihi zikretmektedir. 453 yılı 26 Ocak 1061 tarihinde başlamaktadır.

5 *el-Kâmil*, X, 26; *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 231; Cûzcânî, s. 251. İbnü'l-Esîr (aynı yer), başka bir rivayete göre Safer 452/Mart-Nisan 1060 tarihinin varlığını zikretmektedir. Cûzcânî (s. 251), sadece 451/1059-1060 tarihini vermektedir.

6 *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 231; Reşidüddin, s. 104.

7 Richard W. Bulliet, "Numismatic Evidence For The Relationship Between Tughril Beg and Chagrı Beg", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History, Honor of George C. Miles*, ed. Dickran K. Kouymjian, Beirut 1974, s. 291; Sevim, Çağrı Bey, *DİA*, VIII, 185; Yınanç (Belh, *İA*, 327) ise Mart 1060 tarihini kabul etmektedir; Osman G. Özgüdenli ("Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey'in Ölüm Tarihi Meselesi", s. 160, 164), Selçuklu paraları ışığında Çağrı Bey'in ölüm tarihini değerlendirdiği makalesinde bu konudaki en dakik verilerin Kirman bölgesinden geldiğini zikretmektedir. Yazar, bilginin devamında Kavurd b. Çağrı'nın hâkimiyet bölgesi olan Kirman'da basılan paralarda metbû olarak Çağrı Bey'in adının geçtiğini, 451 yılında (17 Şubat 1059-5 Şubat 1060) Berdesîr'de basılan bir parada Çağrı Bey'in adı mevcutken, aynı yıl Berdesîr ve Bem'de basılan dört parada Çağrı Bey'in adının zikredilmemiş olmasını onun ölümüyle ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla Çağrı Bey'in ölümü 451/1059 tarihidir.

Bey olmuştur. Bu dönüş, Selçuklular'a Dandanakan Zaferi'ni, bu zafer de kendi devletlerini kurmalarını sağlamıştır.

Çağrı Bey'in sert bir karaktere sahip olduğu kesindir. Günümüz tabiriyle Selçuklular'ın şahini hüviyetindedir. Bu karakteri bazı zamanlarda sert kararlar almasına da neden olmuştur. Özellikle İbnü'l-Esîr'in⁸ naklettiği bir bilgi bu duruma açık örnek teşkil etmektedir. Nişâbûr'un ele getirilmesi sonrasında Çağrı Bey'in ısrarla şehri yağmalamak istediği şeklinde verilen bilgide, Tuğrul'un Ramazan ayında olunması sebebiyle buna karşı çıktığı bayramdan sonra tekrar harekete geçmek isteyen Çağrı Bey'i Tuğrul Bey'in, halifenin elçilerinin geldiğini söyleyerek tekrar engellediği belirtilmektedir. Fakat Çağrı Bey, onu dinlememiş, bunun üzerine Tuğrul Bey bir bıçak alarak *"Allah'a yemin ederim ki, eğer en ufak bir şey yağma edersen kendimi öldürürüm."* demişti. Neticede Çağrı Bey, halktan taksitle vergi alınmasına razı olmuş, Nişâbûr'un haracı yaklaşık 30 bin dinar olarak belirlenerek toplanan meblağ askerlere dağıtılmıştı. İlk bakıldığında bu davranış Çağrı Bey'in sert karakterine uygun görünmektedir. Diğer taraftan Nişâbûr'un yağmalanması konusunda bu kadar ısrarcı olan Çağrı Bey'in, yaklaşık bir yıl önce Merv'e hâkim olduğu zaman şehrin bir senelik haracını bağışlaması ve köylerini imar ettirmesi de ilk bilgiyle çelişen mahiyettedir.⁹ Ayrıca askerî yönü daha baskın biri olan Çağrı Bey'in askerın başarısının ödüllendirilmesini düşünmesi de gayet normal bir durum olsa gerektir.

Yine İbnü'l-Esîr'in¹⁰ naklettiği bir bilgide Çağrı Bey, bazı uygulamalarını beğenmediği kardeşi Tuğrul'a bir mektup göndererek onu eleştirmektedir. Çağrı Bey'in mektubunda yazdıkları yukarıdaki karakteriyle çelişecek türdendir. Nitekim o: *"Feth ve zapt ettiğin şehirleri tahrip ettiğini, halkını oradan uzaklaştırdığını haber*

8 *el-Kâmil*, IX, 350; Bundâri (s. 5), Çağrı Bey'in bıçağını alarak *"ya beni bırak-sın veya kendimi öldürürüm"* diyerek yağmada ısrarcı olduğunu nakletmektedir. Reşidüddin (s. 97) ise bu olayın Dandanakan Savaşı'ndan sonra Nişâbûr'a gidildiğinde gerçekleştiğini zikretmektedir.

9 *Abbâr*, s. 9.

10 *el-Kâmil*, X, 26.

aldım. Allah'ın kullarına ve şehirlerine karşı yaptığın bu işlerle Onun emirlerine muhalefet ettiğin aşikârdır. Sen de bilirsin ki, bu tür hareketler kötü bir intiba bırakmana ve halkın senden soğumasına sebep olur. Bilirsin ki biz otuz kişiyle üç yüz kişilik düşman karşısına çıktık ve onları mağlup ettik. Biz üç yüz kişiyle onların üç bin kişilik ordusunu yendik, üç bin kişiyle ise onların otuz bin kişilik ordularını defettik. Daha dün Şah Melik ile karşılaştık. Çok kalabalık bir orduya sahip olduğu halde onu bozguna uğrattık ve Hârizm'deki ülkesini ele geçirdik. Önümüzden kaçıp bulunduğu yerden beş yüz fersah uzaklara gitti, fakat yine de ona galip geldik ve esir alıp öldürdük. Horasan, Taberistân ve Sicistân ülkelerini ele geçirdik. Başlangıçta küçük ve tâbi (vassâl) bir cemaat iken şimdi kendilerine tâbi olunan hükümdarlar olduk. Allah'ın bize verdiği bunca nimete böyle nankörce karşılık vermek gerekmez.” demişti. Aslında Çağrı Bey'in bu mektubu yaşlılık veya hastalıklar sebebiyle ruh halindeki değişiklikler neticesinde kalemle alınmış gibi durmaktadır. Ayrıca Sîstân meselesinde takındığı tavırla bu mektup pek de uyumlu görünmemektedir. Nitekim Tuğrul Bey'in bu mektuba vermiş olduğu cevap da aynı tarz görüşlere sebep olabilecek türdendir. Tuğrul Bey: *“Ey kardeşim! Sen Horasan'ı zapt ettin. Orası bayındır bir ülke olduğu halde sen tahrip ettin; oraya yerleşir yerleşmez Horasan'ı mamur hale getirmen gerekir. Ben ise benden öncekiler tarafından tahrip ve imha edilmiş bir ülkeye geldim. Düşmanlar tarafından çember içine alınmış bir ülkeyi mamur hale getirmem mümkün değildir. Zaruretler şehirlerin askerler tarafından basılmasına sebep olmaktadır. Şehirleri bu zararlardan korumak da mümkün değildir.”* diyerek Çağrı Bey'in uygulamalarını beğenmediğini belirtmekte, kendi yaptıklarınıninsa zorunluluk neticesinde olduğunu savunmaktadır. Diğer taraftan Dandanakan Savaşı'ndan sonra Çağrı Bey'in Merv'e gelerek derhal imar faaliyetlerine başladığı ve şehirde bir başkente yakışır bazı düzenlemelere gidildiği şeklinde görüşler de mevcuttur.¹¹ Kısaca kaynaklar onun hakkında çelişkili ifadeler naklettğinden Çağrı Bey'in kişiliği hakkında kesin bir kanaate varmak çok da mümkün görünmemektedir.

11 Hüseyinî, s. 9; Vehâb Velî, “Merv der Devre-yi Selcukîyân”, *Mecelle-i Tahkikât-ı Tarihi (Mervnâme)*, sayı: 6-7, Tahran 1371 h. ş, s. 209.

SONUÇ

Çağrı Bey'in Ardından...

Türkler, Büyük Selçuklular Devleti'nin kurulmasına kadar nüfus yoğunluğu bakımından İran coğrafyasından daha batıya gelmemişlerdir. Her ne kadar Tolunoğulları ve İhşidîler Devleti, Mısır'da kurulmuş Türk devletleri olarak tarihin sayfalarında yer almışsa da, Orta ve Yakındoğu'daki Türk hâkimiyetinin esas kurucuları Selçuklular olmuştur. Tarihe bu kadar etkin bir yön vermiş olan Büyük Selçuklular'ı ise konumuz olan Çağrı ve Tuğrul Bey kardeşler kurmuştur. Hiç kuşkusuz Büyük Selçuklular'ın çok hızlı bir şekilde Horasan'dan batıya gelerek bu coğrafyaya hâkim olmaları Çağrı Bey sayesinde gerçekleşen bir durumdur. Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi, Dandanakan Savaşı'ndan sonra hızlı bir Anadolu sınırlarına ulaşan Tuğrul Bey'in fetihlerini daha hızlı yapmasındaki önemli etkenlerden biri olmuştur. Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi'nden sonraki etkinliği, devletin kuruluş süreci ve sonrasında da kendini göstermiştir.

Çağrı Bey'in devletin kurulmasına olan katkısı sadece askerî anlamda olmamış, fıkırî anlamda da kendisini hissettirmiştir. Selçuklular, Çağrı Bey'in cesareti ve askerî taktikleri sayesinde dönemin önemli ordularından birine karşı durabilmiş, ardından da üstün gelmeyi başarmıştır. Kısaca Dandanakan'dan önce yapılan mücadele ve hemen ardından Dandanakan Savaşı'nın

kazanılması Çağrı Bey'in öngörülerini sayesinde mümkün olabilmiştir. Eğer Çağrı Bey, Dananakan Savaşı'ndan önce toplanan mecliste Tuğrul Bey ve diğer çoğunluğun ifade etmiş olduğu düşüncelerden farklı bir görüş savunmamış olsaydı, Selçuklu toplulukları Horasan'dan daha batıya çekilecek, burada kendilerine yeni bir yaşam alanı belirleyeceklerdi. Bu durumda da özellikle Mâverâünnehir bölgesinden gelerek kendilerine katılabilecek Türkmen gruplarının desteğinden uzak kalacakları için belki de devletlerini kuramadan eriyip gideceklerdi. Ancak Çağrı Bey, ayaklarının Horasan'dan kesilmesi halinde bir daha bu coğrafyada tutunmalarının da mümkün olamayacağını tahmin ettiğinden Gazneliler'in karşısına çıkarak savaşma konusunda ısrarcı olmuş, kazanılan Dandanakan Savaşı sayesinde de Büyük Selçuklular Devleti kurulabilmiştir.

Devletin kurulmasından sonra Çağrı Bey'in sınırların genişlemesindeki rolü doğrudan ve dolaylı olarak devam etmiştir. Nitekim o, doğudaki bazı bölgeleri devletin sınırlarına kattığı gibi, özellikle Gazneliler Sultanı Mevdûd ile başlayan Horasan'ı tekrar geri alma düşüncesini de engelleyen kişi olmuştur. Böylece doğudaki sınırların güvence altında olduğunu bilen Tuğrul Bey, batıda daha rahat hareket edebilme şansı yakalamıştır. Bu sayede devletin sınırları bir taraftan Anadolu'ya, diğer taraftan da Bağdad'a kadar genişlemiştir.

Aslında Çağrı Bey'in önemi bununla da sınırlı değildir. Çağrı Bey, oğulları vasıtasıyla Selçuklu idaresinin, kardeşi Tuğrul Bey'den İbrahim Yınal'a geçmesini de engelleyerek, devleti muhtemel yeni ve büyük taht mücadelelerinden de korumuştur. Bu sayede Selçuklular hanedanının kendi soyundan devam etmesini de sağlamıştır. Çağrı Bey, ayrıca Horasan'da gerçekleştirmiş olduğu idarî düzenleme ile Alp Arslan'ı faal bir yönetici haline getirerek, daha sonra Büyük Selçuklular Sultanı olacak oğlunun bu dönemdeki başarılarına da dolaylı olarak katkıda bulunmuştur.

ÇAĞRI BEY

Kısaca Çağrı Bey, devlet kurulmadan önce ve kurulduktan sonra Selçuklular'ın en önemli tarihî şahsiyetlerinden biri olarak varlık göstermiştir. Devletin kurulması sırasında Tuğrul Bey'den daha etkindir. Bize göre ise devletin kurulmasını sağlayan kişidir. Bu süreçte alınan kararlardaki etkinliği, cesareti ve askerî dehası ile kardeşi Tuğrul Bey'den daha önemli bir konumda değerlendirilmesi gerekmektedir. Onun sayesinde kurulan Büyük Selçuklular Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte Oğuz Türkleri, asırlar boyunca eski dünyanın büyük bölümüne hâkim olarak, tarihe yön vermeyi başarmışlardır.

KRONOLOJİ

- 350/961 Selçuk Bey'in Cend'de bir beylik kurması.
- 389/999 Horasan hâkimiyetinin Sâ mânîler'den Gazneliler'e geçmesi.
- 408-409/1018 Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi.
- 416/1025 Gazneli Mahmûd ile Karahanlı Hükümdarı Yusuf Kadir Han'ın Mâverâünnehir'de bir araya gelmesi.
- 416/1025 Arslan Yabgu'nun tutsak edilmesi.
- 426/1035 Karahanlı Ali Tegin'in ölümü.
- Cemâziyelâhir 426/Nisan 1035 Hârizm hâkimi Hârûn'un öldürülmesi.
- Recep 426/Mayıs 1035 Selçuklular'ın Horasan'a gelmeleri.
- Şaban 426/Haziran 1035 Nesâ Savaşı'nda Selçuklular'ın Gazneliler'i mağlup etmesi.
- Şevval 426/Ağustos 1035 Gazneliler ve Selçuklular'ın barış yapması.

- 427/1036 Subaşı'nın büyük bir orduyla Selçuklular'ın üzerine gönderilmesi.
- 1 Recep 428/
22 Nisan 1037 Çağrı Bey adına Merv'de hutbe okunması.
- Zilhicce 429/
Ekim 1037 Sultan Mesûd'un Hansi seferi için Gazne'den ayrılması.
- Şaban 429/
Mayıs 1038 Gazneliler'in Telhâb (Acısu) yenilgisi.
- Şaban 429/Mayıs-
Haziran 1038 Tuğrul Bey'in Nişâbûr'a hâkim olması ve adına hutbe okutması.
- 429/1137-1038 Selçuklular'ın ilk kez Herat üzerine yürümesi.
- Recep 430/
Nisan 1039 Ulyaâbâd Savaşı ve Selçuklular'ın yenilmesi.
- Şaban 430/
Mayıs 1039 Selçuklular'ın Gazneliler'i tekrar yenmesi ve sonrasında yapılan barış.
- 8 Ramazan 431/
23 Mayıs 1040 Dandanakan Savaşı
- 432/1040 Belh'in Selçuklular'ın eline geçmesi.
- 434/1043 Hârizm'in ele geçirilmesi.
- 435/1043 Çağrı Bey'in Belh, Toharistân, Vahş, Velvalic ve Kubâdiyân'ı Alp Arslan'a vermesi.
- 441/1049 Gazneliler, Karahanlılar ve İsfahan hâkimi Ebû Kâlicâr'ın Çağrı Bey'e karşı birleşmesi.

ÇAĞRI BEY

444/1053	Gazneli Ferruhzâd ile yapılan mücadele.
448/1056	Çağrı Bey ile Musa Yabgu'nun Sîstân hâkimi-
yeti için anlaşmazlığa düşmesi.
451/1059	Çağrı Bey'in Gazneli İbrahim ile barış yapması.
Recep 451/
Ağustos-Eylül	Çağrı Bey'in ölümü ve oğlu Alp
1059	Arslan'ın Horasan'a hâkim olması.

KAYNAKÇA

AGACANOV, Sergey Grigoreviç. *Selçuklular*, çev. Ekber N. Necef-Ahmet R. Annaberdiyev, İstanbul 2006.

AHMED B. MAHMÛD: *Selçuk-Nâme*, haz. E. Merçil, İstanbul 1977, I.

BARTHOLD, V. V.: *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı dursun Yıldız, TTKY, Ankara 1990.

BEYHAKÎ: *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Ali Ekber Feyyaz, Tahran 2536 şehinşahi.

BJÖRKMAN, W.: "Menşûr", *İA*, İstanbul 1987, VII.

BOSWORTH, C. E.: *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994:1040*, Edinburg 1963.

—————: "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968, V.

—————: "Balk", *Eİr*, London 1985, III.

BULLIET, Richard W.: "Numismatic Evidence For The Relationship Between Tughril Beg and Chagrı Beg", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History, Honor of George C. Miles*, ed. Dickran K. Kouymjian, Beyrut 1974.

BUNDÂRÎ: *Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Selçukluları Tarihi*, TTKY; Ankara 1999.

CAHEN, Cl.: *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1984.

—————: *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, TTKY, Ankara 1992.

—————: "Çaghri-Beg", *EP*, Leiden-New York 1993, II.

CÛZCÂNÎ: *Tabakât-ı Nâsırı yâ Tarih-i İrân vel-İslâm*, nşr. Abdülhayy Habibî, Tahran 1363 hş.

DAMES, Longworth: "Gazneliler", *İA*, İstanbul 1997, IV.

GERÂYLÎ, Feridûn: *Nişâbü'r Şehr-i Firûze*, y. y. 1373 hş.

GERDÎZÎ: *Zeynü'l-Abbâr*, haz. Abdülhayy Habibî, Tahran 1347 hş.

GÖYÜNÇ, Nejat: "Tevki", *İA*, İstanbul 1987, XII/1.

GREGORY ABU'L-FARAC (Bar Hebraeus). *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ö. R. Doğrul, TTKY, Ankara 1999, I.

GROUSSET, René: *Başlangıçından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005.

HAMDULLAH MÜSTEVFİ: *Tarih-i Güzide*, nşr. Abdül-Hüseyn Nevâi, Tahran 1364.

HÂNDMÎR: *Habîbü's-siyer*, nşr. Muhammed Debîr Siyâkî, Tahran 1353 hş.

—————: *Düstûrül-vüzerâ*, nşr. Saîd Neфіsî, Tahran 2535 şehinşahî.

HASHMÎ, Yusuf Abbas: *Successors of Malmûd of Ghazna, In Political, Cultural and administrative Perspective*, Karachi 1988.

HONIGMANN, Ernst: *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

HUART, Cl.: "Fersah", *İA*, İstanbul 1997, IV.

HUNKAN, Ömer Soner: *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, İstanbul 2007.

İBN HALLİKÂN: *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebna'iz-zamân*, İngilizce çev. Mac Guckin de Slane, *Ibn Khallikan's Biographical Dictionary*, Beyrut 1970, III.

İBN KESİR: *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 2000.

İBNÜ'L-ADÎM: *Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetül-taleb fi Tarihi Haleb (Seğmeler)*, çeviri, not ve açıklamalar Ali Sevim, TTKY, Ankara 1989.

İBNÜ'L-CEVZÎ: *el-Muntazam fi tarihi'l-mülük ve'l-ümem*, çev. Ali Sevim, *Makaleler*, Ankara 2005, II.

İBNÜ'L-ESİR: *el-Kâmil fi't-tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, X.

İKBÂL, Abbas: *Vezâret der ahd-i Selâtin-i Bozorg-ı Selcûki*, Tahran 1337 hş.

İZGİ, Cevat: "Kutval", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI.

KAFESOĞLU, İbrahim: "Doğu Anadolu'da İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953.

—————: "Selçuklular", *İA*, İstanbul 1987, X.

—————: "Alparslan", *DİA*, İstanbul 1989, II.

KAZVİNÎ, Yahya b. Abdüllâtif: *Lübbü't-tevârih*, Tahran 1363 hş.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad: "Hil'at", *İA*, İstanbul 1987, VI/1.

KÖYMEN, Mehmet Altay: *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Alp Arslan ve Zamanı*, TTKY, Ankara 1992.

—————: *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I. Kuruluş Devri*, TTKY, Ankara 1993.

—————: *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTKY, Ankara 1998.

—————: *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.

LAMBTON, Ann K. S.: *Continuity and Change in Medieval Persia*, London 1988.

MELİKÜ'Ş-ŞUARÂ BAHÂR: *Tarih-i Sistân*, nşr. Ali Asger Abdullahî, Tahran 1381 hş./ çev. V. Öntürk, İstanbul 2018.

- MERÇİL, Erdoğan: *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTKY, Ankara 1989.
- : *Kirmân Selçukluları*, TTKY, Ankara 1989.
- : SEVİM, Ali: *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995.
- : “Sîmcûrîler V”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 13, İstanbul 1987.
- : “Cenîbet ve Kullanılışına Dair Örnekler”, *Osmanlı Araştırmaları*, Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan, 2, sayı: XXIII, İstanbul 2004.
- : “Gazneliler Devri Divân Teşkilâtına Kısa Bir Bakış ve Görevliler Listesi”, *Prog. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul 2005.
- : “Gazneli Ordusunda Görev Alan Hintliler”, *Belleten*, sayı: 259, Ankara 2006.
- : “Gazneliler”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII.
- : “Mevdûd b. Mes’ûd-i Gaznevi”, *DİA*, İstanbul 2004, XXIX.
- : “Sipehsâlâr”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII.
- METİN, Tülay: “*Tarih-i Sîstân*’da Selçuklular ile İlgili Bilgiler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 35, Konya 2014.
- MÎRHÂND: *Tarih-i Ravzatü’s-safâ*, Tahran 1339, IV.
- MUHAMMED İBN MÜNEVVER. *Esrârü’l-tevhid fî Makamâtîş-Şeyh Ebî Sâid*, çev. Süleyman Uludağ, *Tevhidin Sırları*, İstanbul 2004.
- NAZIM, Muhammed: *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge 1931.
- : “Mes’ûd”, *İA*, İstanbul 1997, VIII.
- : “Mevdûd”, *İA*, İstanbul 1997, VIII.
- NECEF, Ekber N.: *Karahanlılar*, İstanbul 2005.
- NUHOĞLU, Güller: *Beyhâkî Tarihî’ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1995.
- ÖGEL, Bahaeddin: “Toğrıl Bey’in Adı Hakkında” *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, Ankara 1971.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim: *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001.
- : “Karahanlılar”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G.: “Yeni Paraların Işığında Kuruluş Devri Selçuklularında Hâkimiyet Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, sayı: 243, Ankara 2002.
- : “Selçuklu Paralarının Işığında Çağrı Bey’in Ölüm Tarihi Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 35, Ankara 2004.
- PERVÎZ, Abbâs: *Tarih-i Selâcuke ve Hârizmşâhân*, Tahran 1351 hş.
- PİYADEOĞLU, Cihan: *Güneş Ülkesi Horasan Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul 2012.

- : “Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed ve Sultan Mesûd ile Olan Münasebetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 43, İstanbul 2007.
- : “Horasan’ın Doğu Bölgesi: Kubbetü’l-İslâm Belh (Büyük Selçuklular Dönemi)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 49, İstanbul 2010.
- : “Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Bayramlar ve Bayram Kutlamaları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5, Erzincan 2010.
- RÂVENDÎ: *Rabâtü’s-sudûr ve Âyetü’s-sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I.
- RAZÎ, Hâşim: *Pijûhişi der Gâhşomâri ve Ceşnhâ-yi Irân-ı Bâstân*, Tahran 1380 hş.
- RENCBER, Ahmed: “Bahş-i Pirâmün-ı Belh”, *Yâd-ı Yâr, Mecmûâ-yi Makâlât-ı der bâre-i Âsyâ-yi Merkezi*, Tahran 1372, I.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH: *Camiu’t-tevârih*, çev. E. Göksu-H. Hüseyin Güneş, İstanbul 2010.
- SADREDDİN el-HÜSEYNÎ: *Ahbârü’d-Devletis-Selcukiyye*, çev. Necati Lugal, TTKY, Ankara 1999.
- SAFA, Zebibullah: *Tarih-i Edebiyat der İran*, Tahran 1336 hş.
- SEVİM, Ali – MERÇİL, Erdoğan: *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995.
- : *Çağrı Bey, D/Â*, İstanbul 1993, VIII.
- STEINGASS, F.: *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005.
- SÜMER, Faruk: “Saltuklular”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, Ankara 1971.
- : “Dihkân”, *D/Â*, İstanbul 1994, IX.
- : “Oğuzlar”, *İA*, İstanbul 1997, IX.
- ŞEBÂNKÂREÎ: *Mecmû’l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran 1363.
- ŞEŞEN, Ramazan: *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.
- TANERÎ, Aydın: “Hacib”, *D/Â*, İstanbul 1996, XIV.
- TURAN, Osman: *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996.
- URFALI MATEOS: *Vekayi-Nâme (952-1136) ve Payaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrants D. Andreasyan, TTKY, Ankara 1987.
- USTA, Aydın: *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmaniler Devleti 874-1005)*, İstanbul 2007.
- VARDABET VARDAN: *Türk Fütûhatı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrants D. Andreasyan, İstanbul 1937.
- VELÎ, Vehâb: “Merv der Devre-yi Selcukîyân”, *Mecelle-i Tahkikat-ı Tarihi (Merv-nâme)*, sayı: 6-7, Tahran 1371 hş.
- YINANÇ, Mükrimin Halil: *Çağrı Bey, İA*, İstanbul 1997, III.
- YUSUF HAS HACİB: *Kutadgu Bilig*, haz. R. Rahmeti Arat, TTKY, Ankara 1994.
- ZAHİRÜDDİN NİŞÂBÜRÎ: *Selçuknâme*, nşr. A. H. Morton, Berlin 2004.

İNDEKS

A

Aaron 117

Abdürreşîd (Gazneli) 114, 115

Abu'l-Farac 14, 16, 25, 27, 30

Afganistan 13

Ahmed b. Abdüssamed 35, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 75, 76, 78, 79, 81, 91, 106

Ahmed b. Mahmûd 22, 32, 42, 43, 45, 47, 48, 50, 53, 56, 62, 67, 71, 95, 100, 103, 105, 107, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 124

Akhamenidler 77

Ali Tegin 24, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 40, 51, 55, 94, 131

Alp Arslan 8, 10, 34, 99, 103, 106, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 123, 128, 132

Âltı (Altay) Sökmân 68

Altuntak 105, 108, 109

Altuntaş (Hacib) 87, 106

Altuntaş (Hârizmşah) 34, 35, 40, 48

Amül 39, 40, 41, 51, 58

Anadolu 5, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 56, 105, 117, 127, 128, 131

Aral Gölü 14

Arminya 25

Arslan Cazib 27, 29, 32, 41, 44, 60

Arslan Han 116, 117

Arslan Yabgu 16, 22, 23, 24, 31, 32, 33, 117, 131

Avhâre 35

Aynüddevl 94

Azerbaycan 25, 28, 29, 30

B

Baba Cafer 100

Baba Tahir 100

Bâdgis 54, 86, 109

Bağdad 128

Bağ-ı Hurremek 64

Bağ-ı Sultan Bâverd 53, 77, 80, 82, 83, 84

Bağ-ı Şâdyâh 65, 66, 84

Baygu 22

Bâzargân 70

Begüzün 17

Belh 6, 8, 50, 51, 55, 58, 59, 66, 67, 68, 70, 95, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 123, 124, 132

Bem 124

Berdesir 124

Berid 54, 62, 105, 108

Beydoğdu 43, 44, 60, 61, 70, 77, 93

Beyhakî, Ebu'l-Fazl (Müellif) 12, 18, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 115

Bizans 13, 28, 30, 117

Böri 118, 119

BöriTegin 107

Buğra Han 23, 24, 51

Buhara 13, 16, 17, 24, 29, 31, 40

Bulgarlar 14

Bundârî 32, 123, 125

Büşenc 77, 82

Büst 53

Büveyhî 13, 116

C-Ç

Cend 13, 16, 21, 24, 35, 36, 38, 110, 131

Ceyhun 25, 32, 36, 39, 41, 44, 66, 75, 82, 114, 117

Ceyhun Nehri 36, 114

Cibâl 70, 90, 124

Cumehî, Ebu'l-Muzaffer 62

Cuveyn 118

Cûzcân 56, 66, 109

Çağrı Bey (Dâvûd) 5, 6, 8, 9, 10, 11, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 45, 46, 47, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 82, 89, 90, 91, 95, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133

Çavlı Bey (unvan) 22

D

Dâmgân (Damgan) 25, 85

Dandanakan Savaşı 5, 11, 43, 69, 87, 91, 94, 95, 99, 101, 102, 104, 105, 108, 109, 110, 117, 119, 124, 125, 126, 127, 128, 132

Dâvûd (Peygamber) 22, 40, 91

Debir-i Irakî 41

Debûsiye Savaşı 35

Derbend-i Rum 70

Dihistân 41, 50, 80, 90

dihkân 50

Dîvân-ı Risâlet 38, 43, 51, 57, 75, 87

Doğu Anadolu 5, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 127, 131

Dukak 14

E

Ebû Ali Simcûrî 17

Ebû Ali Şâdân 114

Ebû İsmail Muntasır 16

Ebû Kâlicâr 116, 132

Ebu'l-Fazl (Sîstân hâkimi) 18, 40, 43, 107, 115, 118, 119

Ebu'l-Haris II. Mansur 17

Ebû Nasr-ı Mişkân 38, 41, 43, 44, 46, 49, 51, 52, 57, 58, 60, 61, 76, 77, 96

Ebû Osman es-Sâbûnî 65

Ebû Said Ebu'l-Hayr 99

Ebû Sehl b. Muvaffak 65

Ebû Sehl Hamdûy 61, 107

el-Kaim Biemrillâh 85

Emîrek-i Beyhakî 105, 106, 108

Ermeni 26, 28, 29

Ermeni Takvimi 26

Ertaş 111, 112, 119

Erzurum 117

F

Fars 90
Fâryâb 58, 67
Fâtûmîler 13
Ferâve 39, 40, 50, 56, 80, 83
Ferruhzâd (Gazneli) 115, 133

G

Gazne 46, 51, 54, 55, 56, 58, 59, 66, 77, 81, 85, 103, 105, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 115, 132
Gazneliler 4, 9, 12, 13, 16, 17, 18, 23, 25, 27, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 101, 103, 105, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 123, 128, 131, 132
Gürcistan 117
Gürcü 29
Gürgân 39, 70, 90

H

Hâce 27, 40, 55
Hamdullah Müstevfî 47, 124
Hansi Kalesi 46, 57, 58
Hârizm 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 48, 110, 111, 112, 117, 126, 131, 132
Hârûn b. Altuntaş 111
Hazar Denizi 13
Hazarlar 14
Hemedan 100
Herat 51, 52, 53, 54, 55, 56, 61, 76, 77, 80, 81, 82, 86, 95, 117, 132
Hırhîz 115

Hindistan 25, 27, 46, 57, 106, 107, 108
Horasan 4, 5, 6, 9, 11, 13, 16, 17, 18, 25, 27, 29, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 69, 70, 77, 80, 84, 85, 90, 94, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 126, 127, 128, 131, 133

Horasan Emiri 94
Huttelân 109
Hüseyn Ali Mikail 44, 45

I-İ

İhşidiler 127
Irak 11, 13, 28, 32, 41, 53, 99, 116
Irak-ı Acem 28
İsfahan 116, 124, 132
İsfahân 90
İbn Hallikân 32, 124
İbn Kesir 123
İbnü'l-Adim 22, 25, 103, 113, 114, 116, 117, 124
İbnü'l-Cevzî 25, 123
İbnü'l-Esir 16, 17, 21, 22, 24, 25, 32, 34, 36, 37, 38, 47, 62, 64, 67, 95, 101, 103, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 123, 124, 125
İbrahim Kafesoğlu 23, 27, 30, 32, 115
İbrahim Yınal 62, 63, 64, 65, 110, 111, 123, 128
İlig Han Nasr 16, 23, 24
İnanç Bey (Melik) 22, 25
İnanç Bey (unvan) 22, 25
İran 13, 25, 56, 71, 77, 90, 116, 127
İsficâb 13
İslâm 7, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 22, 23, 50, 67, 101, 106

K

Karahanlılar 13, 16, 17, 18, 22, 23, 31,
51, 116, 117, 123, 132
Karluklar 14
Kavurd 117, 118, 123, 124
Kimekler 14
Kirman 11, 117, 118, 124
Kubâdiyân 103, 132
Kuradgu Bilig 22
Külsariğ 115
Kündürî (vezir) 100

L

Liparit 27, 29

M

Mahmûd (Gazneli) 17, 18, 22, 25, 28,
31, 32, 33, 34, 35, 42, 43, 45, 47,
48, 49, 50, 53, 56, 60, 62, 64, 67,
71, 95, 100, 103, 105, 107, 108,
109, 111, 113, 114, 115, 116, 117,
124, 131
Mâverâünnehir 9, 13, 16, 17, 18, 22,
24, 31, 40, 112, 128, 131
Mehmet Altay Köymen 13, 23, 27, 32,
103
Mekran 111
Meliknâme 25
Merv 29, 39, 40, 53, 55, 56, 58, 59, 63,
70, 71, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 95,
100, 123, 124, 125, 126, 132
Mesûd (Gazneli) 32, 34, 35, 37, 38,
39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48,
49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 112,
114, 132

Mihrigân 77

Mikail b. Selçuk 21

Musa Yabgu 39, 49, 50, 51, 55, 63,
65, 70, 73, 74, 91, 93, 95, 101, 103,
114, 117, 118, 119, 133

Müslüman 16, 30, 78

N

Nesâ 40, 44, 45, 47, 50, 51, 56, 77, 80,
82, 83, 84, 131
Nesâ Savaşı 45, 51, 131
Nişâbûr 42, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 59,
62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 77,
82, 84, 85, 95, 101, 125, 132
Nuh (Sâmânî hükümdarı) 17
Nûr Kasabası 22, 23

O

Oğuzlar 9, 13, 14
Oğuz Yabgu Devleti 14, 35
Oğuz Yabgusu 13
Osman Turan 22, 36, 104

P

Pakistan 13
Pasin 117
Pasinler Savaşı 30

R

Ravzatü's-safâ 23, 24, 25, 27, 28, 29,
30
Rey 25, 42, 58, 70, 90, 124
Ribât-ı Mâşe 35
Ribât-ı Nemek 36

S-Ş

Sadreddin el-Hüseynî 43, 47, 61, 113,
124
Sâlâr-ı Bozorgân 64, 65, 66
Sâmânîler 9, 13, 16, 17, 18, 131

Sâsânîler 50

Savmaî 95

Sebükregîn 17

Selçuk 5, 13, 14, 16, 21, 22, 23, 31,
32, 33, 35, 112, 117, 131

Selçuklular 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
15, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25,
27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,
36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62,
63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80,
81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 101,
103, 104, 106, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117, 119,
123, 125, 127, 128, 129, 131, 132

Semerkind 32

Senekerim 28

Serahs 39, 53, 55, 63, 66, 70, 74, 82,
85, 86, 89, 104, 123, 124

Seyhun 13, 14

Sicistân 126

Sinî, Ebû Nasr 49, 50, 51, 52

Sipehsâlâr 17

Sistân 95, 101, 103, 104, 108, 112,
117, 118, 119, 126, 133

Subaşı (Hacib) 14, 43, 52, 53, 55, 56,
59, 60, 61, 62, 63, 70, 77, 95, 132

Sûrî (Horasan Divânı Başkanı) 39, 40,
42, 48, 52, 59, 61, 64, 65

Süleyman b. Çağrı

Şah Melik 35, 36, 38, 39, 42, 110,
111, 126

Şeyh Hamşâ 100

Şîî Şîrhân 35

Şuburgân 67, 68

T

Taberistân 126

Tâlekân 58, 67, 70

Telhâb 5, 59, 70, 71, 132

Tırmiz 66, 106, 113, 114, 116

Toğrîl 22

Toharistân 55, 95, 103, 106, 109, 113,
132

Tolunoğulları 127

Tuğrul (Hacib) 5, 9, 10, 11, 21, 22,
23, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 37, 38, 39, 40, 45, 49, 50, 51,
55, 56, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70,
71, 73, 74, 82, 83, 84, 90, 91, 93,
94, 95, 99, 100, 101, 102, 103, 104,
105, 110, 111, 114, 115, 117, 118,
119, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 132

Tüs 28, 29, 61, 77, 82

Türk 7, 9, 10, 13, 14, 17, 18, 21, 22,
23, 25, 26, 28, 32, 95, 96, 100, 101,
117, 127

Türkistan 16, 34, 35, 37, 38, 45, 64,
70, 94, 109, 110

Türkmen 22, 32, 39, 54, 56, 67, 92,
128

U-Û

Ulyaâbâd 68, 69, 70, 71, 74, 104, 132

Urfalı Mateos 25, 26, 28

Ustuvâ 82, 84

Ürgenç 111

V

Vahş 103, 113, 132

Van Gölü 28, 117

Vardan 25, 27, 29

Vasपुरakan 26, 28, 117

CIHAN PIYADEOĞLU

Velvalic 103, 113, 132

Vosd(t)an 28

Y

Yabgu 14, 16, 21, 22, 23, 24, 31, 32,

33, 35, 39, 40, 49, 50, 51, 55, 63,

65, 70, 73, 74, 91, 93, 95, 101, 103,

114, 117, 118, 119, 131, 133

Yabgulular 22, 30, 31

Yakındoğu 13, 127

Yâkûti 103, 118, 119, 123

Yenikent 13

Yusuf Kadir Han 31, 51, 131

Yusuf Yinal 22, 33, 73, 82, 111, 119

Z

Zap Suyu 117

Zevzenî, Hâkim Ebû Nasr-ı Mutavvî

43, 78, 80, 81, 87, 89, 96, 106